

160718

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BİREYİN VE KİTLENİN SİSTEM VE İKTİDAR İLE OLAN
İLETİŞİMİNE SOSYOPSİKOLOJİK TEMELLİ BİR BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBRU GÜRHAN

**ANABİLİMDALİ : İLETİŞİM
PROGRAMI : İLETİŞİM BİLİMLERİ**

DANIŞMAN : DOÇ. DR. FÜSUN ALVER

KOCAELİ, 2005

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BİREYİN VE KİTLENİN SİSTEM VE İKTİDAR İLE OLAN İLETİŞİMİNE
SOSYOPSİKOLOJİK TEMELLİ BİR BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan:EBRU GÜRHAN

Tezin Kabul Edildiği Fakülte Kurulu Tarihi Ve No: 28/09/2005 2005/20

Doç.Dr.Eusun Alver Doç.Dr.Mete Çamdereli Yrd.Doç.Dr.Betül Pazarbaşı

KOCAELİ, 2005

SUNUŞ

Bu çalışmayı yapmaktaki amacım, verili değerler çerçevesinde yetişen bireyin özgürce karar alma imkanı olup olmadığına bakmaktır. Günümüzde insanların kendiliklerini(n) oğu zaman tükettikleri ürünler çerçevesinde değerlendirdiği/değerlendirildiği sistemde farklı düşüncelere yer veren görüşleri ve eserleri ele alabilmek şansı hala bulunmaktadır.

Çoğu birey ve bu bireylerin oluşturduğu kitle, sorgulamadan birçok düşünceyi kabul eder durumda yaşamaktadır. Bir liderin peşine takılarak akla gelebilecek her türlü vahşiliği sergileyebilen insanoğlunun kendi psikolojisi ve sistemin empozeleri ile başa çıkma ihtimali olup olmadığının cevabı tam olarak verilememekte, ancak bu konuda pek çok görüş bulunmaktadır.

Birey irdelenmeden sistemin, iktidarın, kitlenin ve iletişimin açıklanması bence her zaman eksik kalmaktadır. Her ne kadar bir tek kişi dört bir yandan kitlelerle, kitlelerin bağlı olduğu toplumun her türlü değer yapısıyla, bu yapıyı organize eden iktidarlara ve iktidarın nasıl olacağını belirleyen çeşitli sistemlerle çevrili olsa da özgünlüğünü ve özgürlüğünü koruyabilmektedir ve korumalıdır.

Bu düşüncemden hareketle, yüksek lisans tezimin konusunu Doç. Dr. Füsun Alver ile birlikte 'birey' üzerine oluşturduk. Bu bağlamda, bireyin iktidar ile olan ilişkisini ele alan 'Franz Kafka' nın eserlerini' uygulama rneği olarak belirledik.

Yardımlarından dolayı danışman hocam Doç. Dr. Füsun Alver'e, özverisi ve sabrı için Ayşe Cengiz'e, desteği için eşim mit Cengiz'e, hayatımı kolaylaştırmak için yaptığı bütün fedakarlıklar için annem Hamiyet Gürhan'a teşekkürlerimle.

İstanbul, Ağustos 2005

Ebru Gürhan

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
1. GİRİŞ	1
1.1. Sorun	2
1.2. Amaç	3
1.3. Varsayımlar	3
1.4. Yöntem	4
2. BİREYE YAKLAŞIMLARINA GÖRE SİSTEM VE İKTİDARIN KURAMSAL TEMELLERİ	
2.1. Muhafazakar Yaklaşım	8
2.1.1. Özne ve Nesne Bütünselliğine Dayalı Hegel Felsefesinde Birey.....	8
2.1.2. Bürokrasi ve Rasyonelite Bağlamında Weberci Yaklaşımında Birey...9	
2.1.3. Toplumsal Düzene Ulaşan Parsons'un Sisteminde Birey.....11	
2.1.4. Toplumsal Sistemde Çatışmalar ve Değişmelere Yönelik Merton'un Sistemi.....	14
2.2. Marksist Yaklaşım: Yabancılaşmadan Sınıf Bilinci ile Kurtulan Birey....16	
2.3. Neo Marksist Yaklaşım.....18	
2.3.1. Eleştirel Teori.....18	
2.3.2. Althusser ve İdeoloji : Kapitalist Sistemin Taşıyıcısı Bireyin İdeoloji Çerçevesinde Gerçeği.....	21
2.4. Birmingham Okulu.....23	
2.5. Gramsci ve Hegemonya.....25	
2.6. Foucault'da Modern Özne/Birey Yerine Kapsayıcı Ben.....26	
2.7. Luhmann'ın -Sistemin Belirlediği- Bireyselciliği.....30	

3. BİREY VE KİTLE PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA İKTİDARIN DOĞRUDAN VE KİTLE ÜZERİNDEN BİREYE BASKI ARAÇLARI OLARAK MİMARİ VE BÜROKRASI

3.1. Bireyin ve Birey Psikolojisinin Temellendirilmesi.....	32
3.1.1. Bireyin Doğuşu.....	32
3.1.2. Birey Psikolojisini Oluşturan Etmenler ve Birey Psikolojisinin Özellikleri.....	32
3.2. Kitlenin ve Kitle Psikolojisinin Temellendirilmesi.....	44
3.2.1. Kitlenin Doğuşu.....	45
3.2.2. Kitlenin ve Kitle Psikolojisinin Özellikleri.....	48
3.3. İktidarın Birey ve Kitle İle İletişimi ve İletişim Araçları.....	64
3.3.1. İktidarın Kurulması ve Pekiştirilmesinde Mekan Kullanımının Rolü...64	
3.3.2. Devletin Bürokrasi Aracılığıyla İktidarını Göstermesi : 'Bireyden Vatandaşa Dönüşüm'.....	66

4. FRANZ KAFKA'NIN ESERLERİNDE SİSTEM İKTİDAR VE BİREY

4.1. Kafka'nın Öykü ve Romanlarına Genel Bir Bakış.....	69
4.1.1. Kafka'nın Öykü ve Romanlarının Genel Özellikleri.....	69
4.1.2. Kafka'nın Edebiyat/Sanat Dünyasındaki Yeri.....	70
4.1.3. Franz Kafka'nın Hayatı ve Eserleri Arasındaki Bağlantı.....	71
4.2. Kafka Eserlerinin Çözümlemeleri	72
4.2.1. Otoritenin Baba Figürü-Başarının Kapitalist Sistem İle Özdeşleştiği <i>YARGI</i> Öyküsü.....	73
4.2.2. Otoriteryan Bir Kişiliğin Meta Fetişizmi Çerçevesinde Kurgulanması: <i>CEZA SÖMÜRGESİ</i> Öyküsü.....	76
4.2.3. Babil Kulesi Miti Bağlamında Mimarının Gücü: <i>BÜYÜK ÇİN SETTİ</i> Öyküsü.....	79
4.2.4. Sistemden Kaçışın Romanı: <i>DEĞİŞİM</i>	82
4.2.5. İktidar İle Bireyin Bürokrasiden Doğan İletişimsizliğinin Romanı: <i>ŞATO</i>	85
4.2.6. Ulaşılamayan Bir Otoritenin Aldığı Keyfi ve Adaletsiz Bir Karara Karşı Verilen Mücadelenin Romanı : <i>DAVA</i>	87

5. SONUÇ	91
YARARLANILAN KAYNAKLAR	95
ÖZGEÇMİŞ	104

ÖZET

Bu tezin amacı, mevcut sistem çerçevesinde, toplumsal ilişkilerden doğan iktidarın/iktidarların bireyi ve kitleyi oluşum ve gelişim aşamaları çerçevesinde nasıl etkilediğini göstermektir. Bu bağlamda da tez, bireyin ve kitlenin ne şekilde tepki verebileceğini ortaya koymaktadır. Tezin kapsamında Franz Kafka'nın eserlerinin analizine yer verilmiştir.

Kafka'nın romanlarının analizine geçmeden önce, birey ve kitle, kuramsal ve psikolojik anlamda incelenmiştir. İncelemelerdeki yaklaşımlara bireye attıkları, toplumsal ilişkilerdeki iktidara karşı pasif ya da aktif olma özelliği çerçevesinde bakılmıştır. Analizin konusu olan Kafka eserlerinin, toplumun bir parçası olarak bireyi kuşatan her türlü iktidar ilişkisini gösteren ve bireyin bu ilişki çerçevesinde kendine yabancılaşmasına vurgu yapan bir üslupta olduğu gözlenmiştir. Bütün bunlara karşın eserlerin, çok belirgin olmamakla birlikte bireye şans veren niteliğe sahip olduğu görülmüştür.

Çalışmada özellikle Kafka'nın eserlerinde de örneklerine rastlanan iktidarın yansımaları olarak mekan kullanımı ve bürokratik engellere yönelik incelemelere de yer verilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to show how the power/powers affect the individual(person) and the mass at the considering phases of existing and the progress at the current system. Related with this to display the reaction of the individual(person) and the mass. At the spoce of the thesis the analysis of the pieces of Franz Kafka took place.

Before coming to the analysis of the novels of Franz Kafka; individual(person) and the mass are investigated theoretically and psychologically. The attributing of the person during the approaching at the investigations are valued according to being active or passive against the government(power). The pieces of Kafka which are the subject of the analysis are valued as the part of the society that surrounded the individual(person) and gave all kinds of the society relations concerning the estrangement. In spite of all these things although it is not very clear, it is seen that the pieces gave chance to the individual(person).

Especially at the pieces of Kafka, the using of the place and bureaucratic obstacles took place as the reflection of the government(power).

1. GİRİŞ

Özellikle bugünlerde modern toplumlarının, Aydınlanma Felsefesi'nin görüşlerinden her gün biraz daha uzaklaşarak, bireylerin hak ve özgürlükleri, başta güvenlik gerekçesi olmak üzere, her türlü sebebi öne sürerek kısıtlamalara gittiğini görmekteyiz. Bu önlemler alınırken korunmak istenen gerçekten bireylerin hak ve özgürlüklerini daha güvenilir ortamlarda yaşamalarını sağlamak mıdır?

Uluslararası sisteminin korumak istediği birey midir, kendisi midir? Her türlü toplumsal sistemin baskı ve kısıtlamaları altında kalan birey için sanırım son zamanlarda en tehlikeli gelişme, amacı yerleştirmek istediği global sistemi korumak olan ve artık uluslararası boyut kazanan kapitalist sistemdir.

Bireyi istediği gibi yönlendirme amacı taşıyan bu sistem, her türlü aracı kullanmaktadır. Belirli sayıdaki batılı haber ajansının istekleri çerçevesinde şekillenen dış haberlerin, belirli bir sistemi koruma amacı güttüğü, bilinçli bir izleyici ya da okuyucu tarafından anlaşılabilir. Bireyi istediği gibi yönlendirme amacı taşıyan bu sistem, her türlü aracı kullanmaktadır. Belirli sayıdaki batılı haber ajansının istekleri çerçevesinde şekillenen dış haberlerin, belirli bir sistemi koruma amacı güttüğü, bilinçli bir izleyici ya da okuyucu tarafından anlaşılabilir.

Uluslararası bir şekilde, belirli sistemleri koruma telaşı ön plana çıkmaya başlasa da günümüzde hala ulusal anlamda da bireylerin toplumsal sistemleri tarafında da kısıtlamalara maruz kaldığı kaçınılmaz bir gerçektir. Sistemin ve sistemin taşıyıcısı durumundaki iktidarların varlıklarını devamı için her alt sistemi etkin bir şekilde biçimlendirme çabaları vardır. İktidarlar, bunun için sadece baskıyı değil, bireylerin rızası temeli üzerine kurulu bir anlayışı da sisteme hakim kılmaktadır. Bireylere, geçtikleri her toplumsallaşma sürecinde, anlayış temeline dayalı olarak, iktidarın meşruluk ilkeleri içselleştirilmektedir. Doğal olduğu kabullenilen her ilke, bireylerin sahiplendirildikleri bu yanlış bilinçten kurtulmalarını gittikçe zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda sistemin gücünün büyüklüğü o kadar fazladır ki, bir bilim adamı olan Karl Popper'ın fen bilimlerinin yanlışlanabilirlik ilkesi üzerine kurulu olduğu vurgusu bile temel eğitim süreçlerinde asla yer almamaktadır. Zaten bu noktayı Foucault çok iyi aydınlatmaktadır. Foucault'a göre modern bilimler

sistemi koruma amacı gütmektedir. Ya da modern bilimler sistemi koruyacak şekilde biçimlendirilmektedir.

Bu tezde benim göstermek istediğim ulusal ya da uluslararası ayırımına girmeden (zaten bu ayırım yavaş yavaş siliniyor) toplumsal sistemin bireyi her yolu kullanarak nasıl kuşattığını ortaya koymaktır. Bu tezde kişisel iktidardan ziyade kişileri de etkileyen toplumsal ya da topluma dair iktidarlar ele alınmaktadır. Toplumsal iktidara gruplar, sınıflar ya da öbür toplumsal oluşumlar arasındaki ya da toplumun birer üyesi olan bireyler arasındaki ilişkinin bir yansıması olarak bakılmaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için günümüze kadar bu konuya ilişkin yapılan çalışmalara bakmak önem taşımaktadır. Benim gözümde konu ile ilgili değinilmeden geçilemeyecek her türlü kuramsal görüşe, ikinci bölümde, sistem ve iktidar çerçevesinde bireye biçtikleri değer bağlamında yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, her türlü araştırmada, gittikçe dikkat edilmesi zorunlu bir alan haline gelen birey ve kitle psikolojisine yaklaşımlar ele alınmıştır. Aynı zamanda bireyin sistemi ya da iktidarı içselleştirmesi amaçlı bürokrasinin ve mimarinin nasıl kullanıldığına dikkat çekilmektedir.

Tezin özgün incelemesi, ataerkil temelde gelişen kapitalist sistemin sadece başlangıçlarını görmesine rağmen sonuçlarını bugün bile birçok kişiden daha iyi görmüş olan Franz Kafka'nın eserleri oluşturmaktadır. Neden Franz Kafka sorusunun cevabı ise çok basittir. Çünkü Kafka, toplumsal her alanın belirli yapıları korumak için şekillendirildiği bir ortamda, farklılığın sesini duyurmak için seçtiği edebi yolda her cümlesi ile gerçekleri göstermeye çalışan bir dile sahiptir. Franz Kafka eserlerinde, bir ya da birkaç toplumsal baskı aracını değil, bütün toplumsal baskı araçlarını işlemektedir. Bence, Kafka günümüzde daha da ön plana çıkan ve globalleşen her türlü sisteme karşı çıkmıştır. Ve ben bu tez de -bence Kafka'nın olduğuna inandığı- bireylerin sisteme karşı koyma imkanı olup olmadığını göstermeye çalışacağım.

1.1. Sorun

Birey, sistem ve sistemin uygulayıcısı olan iktidar tarafından standartlaştırılmakta ve ikincilleştirilmektedir. Sistem ya da iktidar kendi elinde bulunan araçları da kullanarak bireyin bu rolünü pekiştirmekte ve sistemin yapısını sorgulamasını da engellemektedir. Çalışmamızda sistem/iktidarla, birey arasındaki ilişki, sosyo-psikolojik temelli bir yaklaşımla irdelenerek ve kuramsal teorilerle desteklenerek açıklanmaya çalışılmaktadır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, temelde sistem-birey ilişkisinin nasıl bir görünüm sergilediğini Kafka eserleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, geleneksel yaklaşım, marksist yaklaşım, neo-marksist yaklaşım, post-yapısalcı yaklaşım ve sistem yaklaşımı teorisyenlerinin görüşleri de çalışmamızda yer almaktadır. Söz konusu kuramsal bölümle, Kafka'nın romanlarının analizinin sonuçları arasındaki ortak olan ve olmayan noktalar karşılaştırılarak sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.

1.3. Varsayımlar

1. Varsayım: Franz Kafka, modern zaman bireyinin korku ve kaygılarını, yalnızlığını, kendi kendine yabancılaşmasını ve çevresiyle olan iletişimsizliğini dile getirmektedir. İletişimsizliğin hakim olduğu böyle bir ortamda bireyin kurtuluş yolları nasıl kullandığı kurgulanmakta, sonuç yenilgi gibi gözükse de bireyin kurtuluşu için bu kurguların umut taşıdığı görülmektedir.

1.1. Yargı öyküsü modern zaman bireyinin, otorite tarafından kendi isteklerine bile yabancılaşacak boyuta getirildiğini ve Dava romanında olduğu gibi otorite tarafından yok edildiğini göstermektedir.

1.2. Değişim ve Şato romanı, modern zaman bireyinin korkularından, kaygılarından ve yalnızlığından kurtulma çabasının başarı ile sonuçlanabileceğini ancak bedelinin sistemden kovulmak olduğunu göstermektedir.

1.3. Ceza Sömürgesi öyküsü, yabancılaşmanın bir bireyi kendi kendisini yok edecek boyutta nasıl sisteme bağımlı kıldığını göstermektedir.

2. Varsayım: Kafka, bireyin, üzerinde hiçbir denetime sahip olmadığı ve asla ulaşamadığı modernitenin bir ürünü olan bürokratik gücün işleyişi karşısında, duyduğu çaresizlik hissini kurguladığı öykü ve romanlarında göstermektedir. Bu kurgulardaki bürokratik kararların en temel özellikleri olarak karşımıza keyfilik ve adaletsizlik çıkmaktadır. Kararlar, herhangi bir gerekçe sunmaksızın alınır, anlamsız talepler içerecek keyfiliktir ve ulaşılamayan otorite tarafından dayatılmaktadır. Kararlardaki adaletsizlik, suçun kanıtlanmasının önemsiz görülmesi ve varlığı bile şüpheli olan suça oranla cezanın orantısız olması temelinde karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Kafka, Büyük Çin Setti ve Ceza Sömürgesi öykülerinde, Şato ve Dava adlı romanlarında bireyin bürokratik kurumlarla yaşadığı sorunları ele almakta, keyfi ve adaletsiz bürokrasi tarafından yok edilmeye çalışılan bireyin mücadelelerine yer vermektedir.

3. Varsayım: Kafka, her türlü güç ilişkisinde iktidarda olanların, hükmettiği sınıf ya da bireyin denetimini sağlayabilmek için mimariyi bilinçaltına yönelik etkisinin de farkında olarak nasıl kullanmakta olduklarını göstermektedir. Özellikle Büyük Çin Setti öyküsü, Dava ve Şato romanları, mekanın ya da mimari üslubun, güç ilişkisini yansıtacak şekilde kullanılmalarının örneklerini sunmaktadır.

1.4. Yöntem

Bu çalışmada, Franz Kafka'nın Yargı, Ceza Sömürgesi, Büyük Çin Setti adlı öyküleri ve Değişim, Dava ve Şato adlı romanları, toplumbilimsel, ruhbilimsel ve Marksist yöntemlere göre çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Yöntemler Arthur Asa Berger'in *Kitle İletişiminde Çözümleme Yöntemleri* adlı kitabında yer alan özellikleri çerçevesinde kullanılmıştır.¹ Aynı zamanda Kafka'nın bu eserlerini çözümlenirken söylem analizi de uygulanmıştır.

Toplumbilimsel çözümleme yöntemi, Asa Berger'in kitabında bu yöntem için sıraladığı yabancılaşma, bürokrasi, sınıf, seçkinler, rol, toplumsallaşma, statü, stereotip ve değerler temel kavramları çerçevesinde kullanılmıştır. Bu yöntem, analize konu olan yapıtların toplumsal içeriklerine dayanarak incelenmesini sağlamaktadır. Kitle iletişim araçlarının günümüzde taşıdığı toplumsal boyut gittikçe önem kazanmaktadır. Toplumsal olana ilişkin -bir kitle iletişim aracı olarak değerlendirdiğimiz Kafka'nın yapıtlarının- taşıdığı bakış açısını ortaya çıkarmak Kafka'nın yapıtları anlayabilmemiz için önem taşımaktadır. Bu yöntemi seçme amacım, Kafka'nın eserlerinde toplumsal olgu ve olayları nasıl kurguladığı ortaya çıkarmaktır.

Sigmund Freud'un görüşleri çerçevesinde şekillenen '*Ruhbilimsel çözümleme*, bilinç ve bilinçaltı etkileşiminin işlevsel aklın kurallarıyla ilgili olarak, ruhbilime çözümlenmenin uygulanış biçimidir'². Özellikle sanat alanlarında bu yöntem ile insan davranışlarının anlamı bulunmaya çalışılır. Temel hareket noktası kişilerin, davranışlarını oluşturan kararlarında her zaman mantıklı olamadığıdır. Tezimizde bu yöntem ilgili olarak, özellikle bilinçaltının, sembol kullanımının, savunma mekanizmalarının ve süper egonun işlevi üzerinde durulmuştur. Bu kavramlar tezimizde uygulanırken, yöntemin bir boyutu olan yazarı anlamaya çalışmaktan daha çok yapıtlardaki kahramanları anlamaya yöneliktir. Bu yöntemi seçerken amacım, genel

¹ Arthur Asa Berger, *Kitle İletişiminde Çözümleme Yöntemleri*, çev. Murat Barkan ve diğerleri, 2.b, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Yayını, 1996.

² Berger, a.g.e., s. 67.

olarak romanlarda açıkça okuyucuya sunulmayan ancak romanın bütünselliği çerçevesinde kavranılan anlamları ortaya çıkarmaktır.

Marksist çözümleme yöntemi, bu çalışmada öncelikle yabancılaşma ve yanlış bilinçlenme bağlamında ele alınmaktadır. Birbiri ile bağlantısı sıkı olan bu terimlerden yabancılaşma, toplum içerisinde diğer insanlarla bağlantısı olmayan kişiyi, yanlış bilinçlenme ise kapitalist sistemin istekleri doğrultusunda oluşan ideoloji ile düşüncelerin şekillenmesini ifade etmektedir. Bu iki kavramın ışığı altında bireylerin toplumsal iktidar karşısında pasif ya da aktif olma koşullarına dikkat edilmiştir. Düşünsel hayat ürünlerinin burjuva toplumunun devamını sağlamaya yönelik içerik taşıdığına yönelik olan yöntemin savı Kafka'nın romanları çerçevesinde dikkate alınmaktadır. Kafka'nın romanlarının yönlendirici olup olmadığı, eğer yönlendirici ise alt yapıyı korumaya yönelik bir üst yapı ürünü mü olduğu özetle bireyi sisteme karşı pasifleştirici mi yoksa aktifleştirici mi olduğu sorgulanmıştır.

Üzerinde çalışılan metinlerinin, başka metinlerle ilişki çerçevesinde ele alınması anlamına gelen Söylem analizini seçme amacım, Kafka'nın eserlerine farklı bakış açıları ile de yorumlamak isteğimden kaynaklanmaktadır.³ Söylem analizi bu tezde uygulanırken, özellikle iktidar ve söylem bağlantısı çerçevesinde ikinci ve üçüncü bölümde yer verilen kuramsal yaklaşımlar dikkate alınmıştır.

Tezimizin ana teması olan iktidarın ister baskıya ister rızaya dayalı bir biçimde olsun söylem içinde ve söylem tarafından hem harekete geçirildiği hem de yeniden üretildiği bilinmektedir. İletişim –metin ve konuşma-olmaksızın iktidarın toplum içinde uygulanması ve meşrulaştırılması pek mümkün olamayacağından hareketle, yapısal olarak söylemin, tüm toplumsal düzeyler, boyutlar ve bağlamlar için geçerli olan hayati önemdeki bu yeniden üretim koşullarını gösterir ve iletir olduğu kabul edilmektedir.⁴

³ Gürsel Aytaç, **Genel Edebiyat Bilimi**, 1.b., İstanbul: Say Yayınları, 2003, s. 231.

⁴ Teun A. Van Dijk, "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", Mehmet Küçük (der. ve çev.), **Medya İktidar İdeoloji**, 2.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları / Ark, 1999, s. 378-379.

Tezimizin temelini oluşturan sosyokültürel hegemonya biçiminin yeniden üretiminde söylemin ve onun kurucularının oynadıkları rolün analiz edilmesi önem taşımaktadır. Van Dijk'in görüşleri çerçevesinde, bir söylem biçimi olarak değerlendirilen gelecekteki eylemlerin, olayların ve durumların önceden belirlenmesi amacıyla kullanılabilen romanların yaygın ve kitlesel etkisi göz önüne alınarak gelecekteki eylemlerin istenilebilirliğini ve istenilmezliğini etkilemesine bakılabilmektedir. Bu bağlamda Kafka romanlarının taşıdığı etkiye yani iktidar seçkinlerinin lehine olan enformasyonun seçilerek aktarılması ya da onların aleyhine olan enformasyonun kısıtlanması yoluyla iletişimin tarafgir olmasını sağlayıp sağlamadığına bakılmaktadır.

Söylem analizi ile bu tezde ortaya çıkarmak istediğimiz, söylemin fonksiyonu yani iktidarın, gücün, ideolojinin dildeki kullanımının nasıl olduğunu göstermektir. 'Birer eylem ve dil pratiği olan söylemler, farklı ideolojilere, farklı anlatımlara ve farklı beyanlara dayanır.'⁵ Bu bağlamda, daha geçerli ya da objektif oldukları için değil fakat daha güçlü oldukları için başta Foucault'nun görüşleri olmak üzere, özellikle Althusser'in, Frankfurt Okulu temsilcilerinin, Eric Hoffer'ın, Elias Canetti'nin anlatımları çerçevesinde Kafka'nın eserlerine bakışımızı farklılaştırmaya çalıştık.

⁵ Edibe Sözen, **Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, 1.b., İstanbul: Paradigma Yayınları, Kasım 1999, s. 12.

2. BİREYE YAKLAŞIMLARINA GÖRE SİSTEM VE İKTİDARIN KURAMSAL TEMELLERİ

Kuramsal olarak, sistemin ve iktidarın bireye bakış açıları Muhafazakar, Marksist, Neo Marksist yaklaşımların ve Birmingham Okulu'nun ve aynı zamanda Gramsci, Foucault ve Luhmann'ın görüşleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.1. Muhafazakar Yaklaşım

Muhafazakar Yaklaşım başlığı altında, bu yaklaşımın sisteme ve iktidara yönelik olan tutumunu anlayabilmek için en önemli temsilcilerinden Hegel, Weber, Parsons ve Merton'un görüşleri değerlendirilmektedir.

2.1.1. Özne ve Nesne Bütünselliğine Dayalı Hegel Felsefesinde Birey

İdealist felsefenin kurucusu Hegel'in bireye bakış açısını anlamda efendi-köle diyalektiği önem taşımaktadır. Kişinin kendi bilincine varabilmesi, başkası ile girdiği mücadele sonucu olmaktadır. Efendi köle diyalektiğinde mücadele içerisinde olan iki bilinçten biri bu mücadeleden vazgeçerek diğerinin yani efendinin hizmetine girmekte onun için çalıştığı süreçte kendi bilinçliliğini kurmakta, kendini tanımaktadır. Efendilik kölelik haline gelmekte, efendi köle diyalektiği kölenin kurtuluşu ile sonuçlanmaktadır.⁶

Hegel felsefesinde özne ve nesne aynı olmakta, nesne tarih içerisinde özne tarafından şekillendirilmekte yani özne kendisini biçimlendirdiği nesneye katmaktadır. Bu nedenle çokluk, aklın bir hilesi olmakta, Tin'in kendisine yabancılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Dünyanın somut bütün görüntülerinin 'Mutlak Bir Tin' olduğuna inanan Hegel, gerçekliğin içerisinde barındırdığı çelişkiler aracılığı ile açığa

⁶ Mahmut Mutman, Kriz ve Değer: 21. Yüzyılın Eşiğinde Kapitalizm ve İdeoloji, **Toplum ve Bilim**, 63, Bahar 1994, s. 13-14.

çıkacağı ve sonunda Tin kendi bilincinin farkına varana dek gitgide yükseleceğini kabul etmektedir. Tarih, Tin'in fark olarak adlandırılan kombinasyonları ile bütünleşmesini sağlayan bir süreç olarak görülmektedir. Kültür de bu sürecin ancak bir bölümü olmaktadır. Bu nedenle, siyasal kurumlar, sanat çalışmaları ve toplumsal gelenekler genellikle tek bir içsel özün çeşitli anlatımları olarak görülmektedir.⁷

İnsanlığın tarih içerisinde ilerlemesi, birbirine zıt güçlerin etkisi altında olmaktadır. İnsanlık daha iyiye gitmektedir. Bu sürecin temelinde Hegel'e göre, insanlığın 'akılcı olan gerçeğe', yani 'tine' ulaşmak üzere hareket etme isteği yatmaktadır.⁸

Akılcı olan gerçeğe ulaşma yolunda, akılı kullandığı için devletin varlığı ise vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Bireyselliği ve kişisel çıkarları, ön plana çıkardığı gerekçesiyle sivil toplumu ise olumsuzlamaktadır "Hegel'de devlet-toplum ilişkisi bir sözleşmeye değil, bireylerin doğal olarak devlet otoritesini kabullenmesi esasına dayanmaktadır."⁹

2.1.2. Bürokrasi ve Rasyonelite Bağlamında Weberci Yaklaşımda Birey

Max Weber, bireylerin varolan seçenekler arasından özgürce seçim yapabileceğine inanmakta ve bireyin zorunlu bir tarihsel sürecin etkisiz parçası olduğuna yönelik düşüncelere karşı çıkmaktadır. Nedensellik kısmi olmakta, olasılıklar kabul edilmekte yani herhangi bir nedensellikten kaynaklanan zorunlu süreçler kabul görmemektedir. Birey, toplumsal kurumlardan kaynaklanan genel özelliklerin bir bileşimi olmakta ve sosyal roller sergileyen bir aktör olarak görülmektedir. Weber sosyolojisinde, önemli bir kavram olan karizma, bireysel farklılığı vurgulamaktadır. Ancak karizmatik

⁷ Madan Sarup, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, çev. A. Baki Güçlü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/ Ark, 1997, s. 140.

⁸ Ayferi Göze, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, İstanbul:İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982, s. 281-282.

⁹ Nejdet Atabek ve Erdal Dağtaş, **Kamuoyu ve İletişim**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, 1998, s. 23.

özelliğe sahip olan bireyler özgürleşebilmektedir. "Geniş anlamda, dışsallık kısıtlamalarla, karizma özgürlükle özdeşir, denebilir."¹⁰

Bireyi incelerken, bireyin kendi davranışına yüklediği anlamı bulabilmek önem taşımaktadır. Kişilerin davranışlarına yönelik tipolojisinde dört ayrı davranış olduğunu göstermektedir. Birinci davranış tipolojisinde, amacı belli olan davranış sahibi, amaçla ilgili akılcı davranışında, araçlarını buna göre seçmektedir. İkinci tipoloji olan, değerle ilgili akılcı davranış sahibinin amacı ise dışsal değil içsel olmakta ve bu içsel amaç için akılcı davranmaktadır. Bir diğer tipoloji olan duygulara ya da heyecana bağlı davranışta, kişinin bilinç durumu ya da mizacı etkili olmakta, davranış tamamen duygusal olarak açıklanabilmektedir. Son olarak, geleneksel davranışta ise kişi uzun zamandan beri uygulanan bir tepki ile hareket etmektedir.¹¹ Kişilerin davranışları, içerisinde buldukları toplumsal ilişkilerden etkilenmekte yani herkes birbirinin davranışı dikkate almaktadır.

Dinsel dogmaların ve dinin, kişilerin yorumlarını ve davranışlarını açıklarken dikkate alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda kapitalizmin oluşumunu, özellikle Protestanlığın 'seçilmiş kişi ve bu dünyada başarılı olma' gerekliliği anlayışının etkisiyle doğduğuna yönelik yorumlaması bulunmaktadır. Öteki dünya için bu dünyada başarılı olma isteği sonucu disiplinli, sistemli çalışarak ve elde edilenleri tasarruf ederek biriktirme sonucu sermaye birikimi sağlanmaktadır.¹² Özetle, 'çileci tasarruf etme zorunluluğu yoluyla sermaye birikimi' gerçekleşmektedir. Kapitalist sistemin başlangıcını bu şekilde açıklamakta ve sistemin devamlılığını aynı gerekçelere bağlamamaktadır.¹³

¹⁰ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, 6.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 126.

¹¹ Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, çev. Korkmaz Alemdar, 5.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2004, s. 396.

¹² Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Arıoba, 2.b., İstanbul: Hil Yayın, Haziran 1997, s. 151.

¹³ Raymond Aron, a.g.e., s. 423.

Modern toplumların ve kapitalist sistemin işleyişinde özellikle bürokratik bir yapının hakimiyeti görülmektedir. Bürokratik yapılarda işinde uzmanlaşan kişiler için bireysel inisiyatif azalmakta ve gayri şahsilik ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, bürokrasi, kişilerin yabancılaşması yani yaptıkları işten hatta işlerinde iken kendilerinden bile uzaklaşmasını doğurmaktadır. Modernlik ile insanlar duygusal davranışlar yerine akılcı davranışlara göre hareket etmektedir. Akılcı davranışa göre hareket edilmesi, her şeyin hesaplanması daha fazla özgürlüğü değil aksine insanlar için 'demir kafesleri' yaratmaktadır. Kişisel olan dışlanmakta ve bürokrasi ve akılcılık sisteme hakim hale gelmektedir.¹⁴

Weber, sosyalizmin bürokrasiyi daha da arttıracığı için, birey özgürlüğünü kapitalist sistemden daha fazla kısıtlayacağını düşünmektedir. Modern zamanların ürünü olan bürokratik yapıyı devletin güçlenmesinde yetersiz bulmaktadır. Demokratik bir yapıyı, karizma sahibi bir lider doğurabileceği için desteklemektedir.¹⁵

2.1.3. Toplumsal Düzene Ulaşan Parsons'un Sisteminde Birey

Fonksiyonalist bir sosyolog olan Talcott Parsons'a göre sistem, birimler ve birimler arası ilişkilerden oluşmaktadır. "Her toplumsal hareketin sistemin organizma, kişilik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için, uyum, hedefe ulaşma ve bütünleşme gibi fonksiyonları vardır."¹⁶

Toplumsal sistemin en önemli özelliği varlığı devam ettirme isteği olarak görülmektedir. Birey bu sistemin en küçük aktörü olmakta, en küçük ilişki de bireyin diğer bireylerle kurduğu ilişki olmaktadır. Belirli bir statüsü, rolü olan birey, bunların kurallarına uygun bir şekilde hareket etmektedir. Verilen bu statüler ve roller aracılığı ile bireylerin amaçları uzlaştırılmakta ve böylece çatışma engellenmektedir. Bireyler amaçlarına ulaşabilmek için kişisel

¹⁴ Aytekin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1.b., Ankara: Vadi Yayınları, s. 78.

¹⁵ Raymond Aron, a.g.e., s. 447.

¹⁶ Hüseyin Öztürk, **Sosyolojik Yansımalar**, 1.b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2002, s. 159.

kararlar alabilmekte ancak bu süreçte dışsal etkenlerin sınırlanmasına da maruz kalmaktadır. Statülerine uygun olarak hareket eden bireyler toplumsal sistemi oluşturmakta ve devam ettirmektedir.¹⁷

C. Wright Mills, Parsons'un 'toplumsal düzen ortaklaşa kabul edilen değerler sayesinde kurulabilmektedir' iddiasının Sosyal Sistem kitabının da bir cümlelik özeti olabileceğini belirtmektedir. Buna göre kişiler arasındaki toplumsal düzeni sağlayan karşılıklı bağımlılığın iki temeli bulunmaktadır. Öncelikle karşılıklı bağımlılık ile kişiler kendilerini ifade etme olanağı bulmaktadır. İkinci olarak ise, kişilerin beklenen eylemi yerine getirmedikleri takdirde karşılaşılabilecekleri yaptırımlardan kaçınma dürtüsü bağımlılığı sağlamaktadır. "Kişiler çoğu kez ortaklaşa standartlara sahiptirler ve karşılıklarındaki kişilerin de bunları benimsemelerini, bunlara uymalarını isterler, beklerler. Bu böyle olduğu sürece yaşadıkları toplum da düzenli olur."¹⁸

Toplumsal sisteminde devamını sağlayan bireysel davranışların temelinde, kişilerin idealleri ve toplum içinde edindikleri ortak kavrayışları yer almaktadır. Parsons'a göre birey sadece zorunluluk gereği belirli davranışları sergilememekte, davranışlarının yönü konusunda iradesini kullanabilmektedir.¹⁹

Toplumsal sistemi ve toplumdaki ilişkiler sistemini açıklamak amaçlı geliştirdiği kuramsal çalışmalarında özellikle, toplumdaki bütünlük ile kişiler arasındaki rollerin ve maddi kaynakların dağıtımındaki esaslara eğilmektedir. Toplumsal sistem, insanlar arasındaki etkileşim ile oluşmakta ve bu sistemde bireyler arasında dağıtılan rollerin ve maddi kaynakların kıt olması nedeniyle bir çatışma potansiyeli olduğu görülmektedir. Toplumsal çatışmanın engellenmesinde roller ve bu rollere bağlı olarak oluşan beklentiler etkili olmaktadır. Beklenti hem bireysel olarak yani kişinin kendisine yönelik olarak

¹⁷ İrfan Erdoğan, Korkmaz Alemdar, **Öteki Kuram Kitle İletişiminde Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, Ankara: Erk , 2002, s. 127.

¹⁸ C.Wright Mills, **Toplumbilimsel Düşün**, çev.Ünsal Oskay, 1.b., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Şubat 1979, s. 49-55.

¹⁹ Philip Smith, **Kültürel Kuram**, çev. Selime Güzelsarı-İbrahim Gündoğdu, 1.b., İstanbul: Babil Yayınları, 2005, s. 42.

hem de diğ er bireylerle kurulan ilişkilere yönelik var olmaktadır. Kiş ilığın oluş umunda bu beklentiler ya da çeş itli ihtiyaç lar etkili olmakta ve bunların sınırlandırılması ile toplumsal sistem devamlılık kazanmaktadır.²⁰ Bu bağ lamda "Parsons, toplumdaki mevcut düzenin sürdürülmesinden, uyum ve dengenin korunmasından yanadır. Bu bakımdan Marksizm'in çatış ma teorisinin karş ısında bulunmaktadır."²¹

Bireyler arasındaki ilişkilere ortak değ erlerin, standartların kullanılıyor olmas ı toplumsal sistemin devamını sağ layan araç lar arasında yer almaktadır. Bu ortak değ erlerin taşı yıcısı olarak kültürel sistem hem toplumsal sistem hem de kiş isel sistem üzerinde etkili olmaktadır. Kültürel sistem bireylere sınırlarını göstermekte, rollerin bireylerce kavranmasında ve bireysel beklentilerin oluş um ve devamlılık sürecinde etkili olmaktadır.²²

Parsons gelişt irdiğ i sistem kuramının bütün toplumlara ve toplumsal iliş kilerdeki her türlü alt sisteme uygulanabilir olduğunu belirtmektedir. Bu sistemde toplumsal bütünlüğü sağ lamak için temel iş levleri yürüten dört alan bulunmaktadır. İ lki, sistemin maddi ihtiyaç larının karş ılayan alan yani ekonomi olmaktadır. İkinci alan, belirlenen amaçlara ulaş ma için yürütülen ç abaları iç ermekte yani siyasete denk düş mektedir. Diğ er bir alanı, toplumsal bütünlüşmeyi örgütsel anlamda sağ lama amacı ile kurulan yasal sistem ve kamu kurumları oluşturmaktadır. Sonuncu alanda ise varolan değ erlerin aktarımını sağ layan yani bireylerin toplumsallaş ması görevini yerine getiren kurumları iç ermektedir. Bu alanlar, toplumsal bütünlüşmeyi sağ lamak için kendi iş levlerini yerine getirirken çeş itli araç ları, örneğ in ekonomi para aracını kullanmaktadır. Toplumsal bütünlüşün sağ lanması ve devam etmesi için gerekli görülen iktidar bireyselleştirilmektedir. İ ktidarın topluma yayılmış olduğ u kabul edilmektedir. Parsons tarafından iktidar, toplumsal bütünlüşü ve istikrarı sağ layıcı olduğ u için baskıcı değ il, üretken olarak tanımlanmaktadır.²³

²⁰ Philip Smith, a.g.e., s. 45-46.

²¹ Hüseyin Öztürk, a.g.e., s. 160.

²² Philip Smith, a.g.e., s. 47.

²³ Philip Smith, a.g.e., s. 48-50.

Parsons'a göre özellikle öğrenme süreci ile sisteme yönelik beklentiler ve roller bireylere içselleştirilmekte, bireylerin gözünde sistem meşrulaşmaktadır.²⁴ Bu meşruluğunun uygulama alanı olan toplumsal yapı birbirini tamamlayan ekonomik, siyasi ve kültürel alt sistemlerden oluşmakta ve ayrıca kişilik sisteminin önemini vurgulamaktadır.

Toplumsal değişim, sistemin ve sistemi oluşturan alt sistemlerin farklılaşarak ve gelişerek bütünleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Farklılaşma ile kültürün taşıdığı öğeler sertliğini kaybetmekte, genelleşmektedir. Modernite de her alanda daha fazla soyutluk ve evrenselliğe denk düşmektedir. Aynı zamanda modernite ile bireye atfedilen değerlerin kıstasları da değişmektedir. Geleneksel toplumlarda kişinin değerini bağlı olduğu aileye, cemaate ya da sınıfa göre oluştururken, modern dönemde ekonomik anlamda statüsüne, rolüne göre oluşmaktadır. Bu nedenlerle Parsons, toplumsal değişimi yani modern dönemi ilerici ve gelişmeci bulmakta, bireyler için daha özgür ve eşit bir ortam yarattığına inanmaktadır.²⁵

2.1.4. Toplumsal Sistemde Çatışmalar ve Değişmelere Yönelik Merton'un Sistemi

Fonksiyonalist Robert K. Merton'a göre ise, toplumsal yapı içindeki her parçanın, diğer parçalarla görevsel olarak bütünleştiği her zaman söylenememektedir. Üstelik bütünün her ögesi her zaman yalnızca bir işlevi de yerine getirmemektedir. Bir öge, birden fazla işlevi yerine getirebileceği gibi, aynı ögenin yerine getirdiği işlevler arasında çelişki de bulunabilmektedir. Bu durumda toplumsal yapıda ister istemez bazı bozukluklar yaratmaktadır.²⁶

²⁴ Alex Callinicos, **Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış**, çev. Yasemin Tezgiden, 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları, s. 357.

²⁵ Philip Smith, a.g.e., s. 51-52.

²⁶ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Ankara: İmge Kitabevi, 4.b., Ekim 1994, s. 27.

Merton, her toplumsal ya da kültürel ögenin mutlaka bir işlevi olduğunu kabul etmemekte, işlevinden dolayı vazgeçilmez nitelikte olduğu görüşünü de paylaşmamaktadır. Aynı işlevi yerine getiren birden fazla öge bulunduğu için de birinin yokluğunu diğeri telafi etmektedir. "Merton'un getirdiği "bozuk işlev, açık ve gizli işlev" gibi kavramlar da işlevci yaklaşım açısından önem taşımaktadır. Bozuk işlev, toplumsal yapının işleyişini zorlaştıran işlev olarak tanımlanmaktadır. Bir işlevin açık ya da gizli oluşu ise, istenmemesine ve bilinip bilinmemesine, sistemin uyumuna katkıda bulunup bulunmamasına bağlı olmaktadır."²⁷

Her sosyal gerçek zamanın ve yerin fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Fonksiyon, belli bir sistemin adaptasyon ya da uyum probleminde çözüm getiren, gözlenen sonuçlar olarak tanımlanabilmektedir. Sistemin uyumu ve bütünlüğünü sağlayan fonksiyonların yanı sıra, sistemin uyum ve bütünlüğünü azaltan veya bazen disfonksiyonlar, yani bozuk ya da bozucu fonksiyonlar da bulunmaktadır. Toplumsal grup, kişilerde toplumun belirlediği amaçlara uyma isteği yaratmaktadır. Toplumun meydana getiren bireyler, bu amaçları istese de, herkes bu amaçlara ulaşacak amaçlara aynı derecede sahip olmamaktadır. Bu yüzden bazen bazı bireyler anormal yoldan, sapkın araçlarla amaçlara ulaşmak için toplumsal sınırları zorlamaktadır.²⁸

Fonksiyonalizmi tutuculuğundan kurtarmak için özellikle evrensel doğruları sorgulayarak, bunların geçersizliğini gösteren R. Merton' un önemle üzerinde durduğu ve eleştirdiği üç alan bulunmaktadır. Öncelikle, herhangi bir toplumsal değer, kuralın, etkinliğin ve nesnenin genel olarak toplumdaki bütün bireyler ya da gruplar için aynı faydayı sağladığı fikrini reddetmekte, bunların bazen olumlu bazen de olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir. Eleştirilen diğeri alan, işlevsel anlamda herhangi bir değer, kurumun, aracın bütün toplumlarda aynı sonucu vermesine yönelmekte, bazı kurumların bazen işlevlerini yerine getirmediği ya da yanlış getirdiği belirtilmektedir. Eleştirilen son alan ise, birimlerin bütün için vazgeçilmez

²⁷ Ahmet Taner Kışlalı, a.g.e., s. 28.

²⁸ Hüseyin Öztürk, a.g.e., s. 162-163.

olduğuna yönelik görüşleri içermekte, vazgeçilmez olanın birim yoksa birimin yerine getirdiği görev mi olduğu tartişılmaktadır. Birimler ve görevlerin her zaman alternatiflerin olduğu, bunların bütün için vazgeçilmez olmadığı belirtilmektedir. Merton sistemin devamı için kötü ya da yanlış fonksiyon olarak nitelenen durumların varlığını gerekli görmekte bunların sayesinde normal olarak değerlendirilen fonksiyonların meşruluk kazandığını belirtmektedir.²⁹

Sosyolojik czmlemede fonksiyon olan ve fonksiyon olmayan ayrımı yaparak, toplum için fonksiyon olmayan unsurların da olabileceğini söyler. Ona göre, her unsurun varlığını, fonksiyonel faydalılığı ile açıklamaya calışmak, gerçekleri zorlamak ve hatalı sonuçlara varmak anlamına gelir.³⁰

İşlevselci yaklaşımın sadece sistemin ya da toplumun uyumunu düzenini incelemesine yönelik görüşlerine bir alternatif getiren Metron, özellikle disfonksiyon kavramı ile toplum içerisinde catışmaların da varlığını da kabul etmekte ve bunların düzeni bozucu değiştirici etkisi olduğunu belirtmektedir.

2.2. Marksist Yaklaşım: Yabancılaşmadan Sınıf Bilinci ile Kurtulan Birey

İdealist felsefenin tersine, materyalist felsefenin kurucusu olan Karl Marx, insan özünü önceden belirleyen evrensel ve aşkın bir Akıl'ın, öz'n varlığını kabul etmemektedir. İnsan içinde yaşadığı zaman ve toplum tarafından şekillendirilmektedir. İnsanı şekillendiren toplumsal yapı, üretim güçlerini ellerinde bulunduranlar tarafından, bu yapının devamını sağlamaya yönelik olarak oluşturulmaktadır. Aile, hukuk, dn, siyasal sistem gibi toplumun bütün üst yapıya ait kurumları, yani bireyi şekillendiren sistem, alt yapı yani üretim biçimi tarafından oluşturulmaktadır. "Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını cok kesin bir biçimde yansıtır. şu halde, onların ne oldukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de

²⁹ İrfan Erdoğan, Korkmaz Alemdar, a.g.e., s. 130-131.

³⁰ Hüseyin ztrk, a.g.e., s. 163.

örtüşür. Demek ki, bireylerin ne olduklarını, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır.”³¹

Kendisi için sınıflı bir toplumsal sistem oluşturan ekonomik sistem, işgücünü sağlık, spor ve eğitim gibi araçlarla gözetleyip disipline ederek, işgücünün verimliliğini düşürmemek amacını taşımaktadır. Bu bağlamda herhangi bir suçun bedelini de bedene yönlendirmeyerek kendini korumaktadır. Ayrıca ekonomik üretim araçlarını ellerinde bulduranlar entelektüel üretim araçlarını da ellerinde buldurmakta böylece insanların düşüncelerini yönlendirmektedirler. “Üretim yalnızca özne için bir nesne üretmez, aynı zamanda nesne içinde bir özne üretir”³²

Mark’a göre, “... işçinin etkinliği ... kendi öz etkinliği değildir. Bir başkasına ilişkindir, kendi kendinin yitirilmesidir bu etkinlik.”³³ Kapitalist bir toplumda bireyler sisteme uyumlu, mevcut sistemde kendine sunulanlarla yetinen bir anlayışla yani bir ‘yanlış bilinç’le yönlendirilmektedir. Yanlış bilince sahip bireyler iş hayatlarında da, günlük hayatlarında da içinde buldukları ortama yabancılaşmaktadır. Yani gerek iş hayatlarında gerek toplumsal hayatlarında eksiklikler yaşamaktadır.

Böyle bir sistem içerisinde yer alan kişilerin özgürlük ve özgünlüğünü sağlama çabasının gerçekleşmesi için Marksizm, işçi sınıfı odaklı olarak şu çözümü vurgulamaktadır. “Toplumun özel mülkiyetten kurtulması, işçilerin kurtuluşu biçiminde ifade edilir.”³⁴ İşçi kağıt üzerinde özgür gözükse de yaşamak için çalışmak zorunda ve işveren tarafından sömürülmektedir. Emeğin yabancılaşmasına son vermek ancak devrimle mümkün olmaktadır. Devrim ile, işçi sınıfının bilinçlenmesiyle kapitalist sistemin çökertilmesi amaçlanmaktadır.

³¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach) Materyalist ve İdealist Anlayışların Karşıtlığı**, y.y., Sol Yayınları, Aralık 1976, s. 19-20.

³² Koray Çalışkan, Kapital ve Disiplin, **Birikim Dergisi**, 90, Ekim 1996, s. 15.

³³ Karl Marx, **1844 Elyazmaları Ekonomi Politik Ve Felsefe**, çev. Kenan Somer, 1.b., y.y., Sol Yayınları, Temmuz 1976, s. 65-66.

³⁴ Alex Callinicos, a.g.e., s. 131.

Marx, işçi sınıfının sınıf mücadelesinden başarılı olarak çıkabilmesi için sendikal hareketleri yeterli görmemekte, bunun için işçilerin örgütlü bir şekilde bir sınıf olduklarını hatırlamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu süreçte proletarya diktatörlüğü, amaçlanan sınıfsız topluma yani komünizme ulaşmak için gerekli görülmektedir. Komünist sistemde halkın yönetimi artmakta, ordu ve polisin yerini halk militanları almaktadır. Yargıç ve öteki kamu görevlilerinin ise halk oylaması ile seçilerek ücretlerinin düşürülmesi öngörülmektedir. Yaratıcı düşüncenin etkin olduğu bir ortamda varolma imkanı bulan kişilerin, maddi dürtülerini kontrol altına alarak ihtiyaç temelli bir dağıtım, sistemi kabul edecekleri belirtilmektedir. Bu ortamda özgürlük, devleti topluma yönelik dayatmacılıktan çıkarıp, toplumun hizmetinde bir konuma getirmektedir.³⁵

2.3. Neo Marksist Yaklaşım

Marksist kuramın temel özelliklerini kabul eden fakat bir takım özelliklerinin değiştirilmesi ya da geliştirilmesi gerekliliğinde buluşan Neo Marksistler, bu bölümde Eleştirel Teori'nin başlıca isimlerinden Horkheimer, Adorno, Benjamin, Marcuse ve Post Yapısalcı olarak ta değerlendirilen Althusser tarafından temsil edilerek sisteme ve bireye yönelik görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

2.3.1. Eleştirel Teori

Eleştirel teori olarak da adlandırılan Frankfurt Okulu, Batı kapitalist toplumunda bireyi inceleyerek bireyin bilim ve teknoloji tarafından kuşatıldığını ve diğer taraftan insanların yeterince etkin ve devrimci ol(a)mamalarının nedenlerini araştırmaktadır. Eleştirel teori, bireylerin toplumu yaratacağı düşüncesine katılmamaktadır. Aynı zamanda toplumun bireylerden bağımsız, bireylerinde toplumdan bağımsız olarak varlığının belirlenebileceğine de karşı çıkmaktadır. "Üretime katılan bireyler sistemin bir

³⁵ Alex Callinicos, a.g.e., s. 149-154.

parçası olmakta, sistem dil, kültür ve sanat yoluyla yeniden üretilerek bireyin zihnine yerleşmektedir.³⁶

Okulun en önemli isimlerinden olan Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, kitle içerisinde var olmaya çalışan birey hakkındaki görüşleri için birlikte yazdıkları 'Aydınlanmanın Diyalektiği' isimli kitapları temel metinlerden biri olarak görülmektedir. Bu metinde aydınlanmanın toplumu, bireyi geliştirmek yerine rasyonelite ve bürokrasi ile kısıtladığını, eleştirel düşüncüyü sınırlandırdığını vurgulamaktadır. Bu ortam, tek tip tüketicileri ile kitle toplumunu yaratmaktadır. "Bugün kültür her şeyi birbirine benzetiyor. Sinema, radyo, dergiler bir sistem oluşturuyor. Her alan kendi içinde ve diğerleriyle uyum sağlıyor."³⁷ Kitle toplumuna cevap veren kültür endüstrisi ise araçsal akıl ile kapitalizmi birleştirmektedir. Kültür endüstrisi bireysel özgünlük ve özgürlüğü kısıtlamakta, rasyonel ve bürokratik ilkeler çerçevesinde maksimum kar mantığı ile hareket etmektedir. Kültür endüstrisi aynı zamanda kapitalist sistemin yeniden üretimini sağlamakta yani bireylerin sisteme olan uyumunu, bağımlılığını doğurmaktadır.³⁸

Böyle bir ortamda, bireylerin yani tüketicilerin yaratıcılık gösterebilecekleri hiçbir alan kalmamaktadır. Her şey en küçük ayrıntısına kadar sisteme uygun bir biçimde teknolojinin ve rasyonelitenin desteği ile düzenlenmektedir. "Bugün hayatın tümü artan ölçüde rasyonelleştirilmekte ve planlanmaktadır; ... bireyin varlığını sürdürmesi için sistemin varolma koşullarına uyması gerekmektedir. Toplumdan kaçacak yeri kalmamıştır ... özne bütün enerjisini pragmatistlerin deyimiyle, 'şeylerin hareketinin içinde o hareketin yönünde' olmaya adanmıştır."³⁹

Adorno'ya göre kültürün ticari nitelik kazanması nedeniyle kültür ile pratik yaşam arasındaki fark ortadan kalkmakta olduğu için değişime gereksinim

³⁶ Aytekin Yılmaz, a.g.e., s. 121.

³⁷ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar 2**, çev. Oğuz Özgül, 1.b., İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1996, s. 7.

³⁸ Philip Smith, a.g.e., s. 70-72.

³⁹ Max Horkheimer, **Akil Tutulması**, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 122.

kalmadığına yönelik ve olanın zaten en iyi olabilecek durum olduğuna dair bir izlenim yaratılmaktadır.⁴⁰ Özellikle Adorno'nun sanata yaklaşımına bağlı olarak bireyselliğe yönelik çıkarsamalar yapılabilmektedir. Popüler kültürü yani bireysel özgünlükten yoksun sanat ürünlerini reddetmekte, yüksek sanatın bireysel özgünlüğünü ve eleştirel bakışı geliştirdiğini düşünmektedir. "Bunun içindir ki Adorno, Kafka'yı, edilgen bir övgünün ötesine geçmeden, 'eleştirel sanatçılar'ın ayrıcalıklı, küçük seçkinleri arasında değerlendirir."⁴¹

Walter Benjamin, kapitalist sistemde varolan kitlesel ve standart üretim biçiminin bireylerin yaratıcılığını ve özgünlüğünü ortadan kaldırdığını düşünmektedir. Ürünlerin tek tipleşmesi gibi, bireysel tepkilerde tek tipleşmektedir, bireylerin eleştirel bakış yetenekleri zayıflamaktadır. Benjamin kapitalist sistemde insan eylemlerinin temelini kentsel yaşam, yabancılar, mallar ve görünümeler tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir. Kentsel yaşamda araştırabilen, sorgulayabilen bireylerin yine de tüketim düşkünü yani yabancılaşma içerisinde olduklarını belirtmek için 'flanuer' kavramını kullanmaktadır. Benjamin'e göre kapitalist sistem tüketim düşkünlüğünü sağlamak için mimarinin kişiler üzerindeki etkisinden de yararlanmaktadır, ve bu bağlamda, 1820'li ve 1830'lu yıllarda ortaya çıkan kemerli yapılar ile ürün sergileme tarzını ele almakta ve bu yapıların -günümüz alışveriş merkezlerini gibi- bireylere çekici ve güvenli geldiğini tüketimi arttırdığını belirtmektedir.⁴²

Herbert Marcuse, kapitalist sistemle gelen tüketim çılgınlığı ile bireylerin meta ve konfor arayışı içinde olduklarını, bu ortamın sosyalist devrimi ve eleştirel bakışı engellendiğini belirtmektedir. Marcuse, kapitalist sistemin doğurduğu, gerçeklik yerine sahte ihtiyaç peşinde koşan tek boyutlu insanın kurtuluşunu, Freud'un etkisi ile öznel ve baskıcı olmayan yeni bir cinselliğin keşfine bağlamaktadır. Yeni bir cinsellik anlayışı, bireylerin denetlenmesinde

⁴⁰ D. Beybin Kejanlıoğlu, **Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya**, 1.b., Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005, s. 190.

⁴¹ Phil Slatter, **Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi Marksist Bir Yaklaşım**, çev. Ahmet Özden, 1.b, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1998, s. 250.

⁴² Philip Smith, a.g.e., s. 69.

ve sistemin kendini yeniden üretiminde kapitalist sistemin cinselliği kullanıyor olması nedeniyle gerekli görülmektedir.⁴³

2.3.2. Althusser ve İdeoloji: Kapitalist Sistemin Taşıyıcısı Bireyin İdeoloji Çerçevesinde Gerçeği

Althusser çalışmalarında, parçaları içinde buldukları bütünsellik bağlamında ele almaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda toplumsal bütünlük, birçok etkenden oluşmaktadır. Bu etkenlerin hepsinin incelenmesi gerekmektedir. Yine de Althusser'in görüşlerinde de, toplumsal anlamda son belirleyici, - Marksist geleneğe tam uygun olmamasına rağmen- ekonomik ilişkilerin yani üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ve bu amaçla da sömürünün devam etmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi baskı aracılığı ile değil, 'salt-ekonomik sömürü'⁴⁵ ile gerçekleşmektedir. Kapitalizm yani salt-ekonomik sömürüye dayalı sistemin devamının sağlanmasında bir üst yapı olan devletin iki yönlü etkisi bulunmaktadır. İlk olarak, devlet, sistemin devamı için baskı aygıtlarını yani polisi, askeri, hapishaneleri kullanmaktadır. İkinci olarak, devletin sömürünün devamını sağlayan yapısı ideolojik bir yapı olarak, bu yapının parçaları devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırılmaktadır. Devletin ideolojik aygıtlarını aile, hukuk, siyaset, okullar, sendikalar, haberleşme araçları, kültür ürünleri oluşturmaktadır. Bu aygıtlar kişilere, burjuvanın sınıf egemenliğini korumaya yönelik olan birçok kuralı baskıya gerek kalmadan öğretmekte, kişilerin gözünde sistemi meşrulaştırmakta ve sistemin devamı için gerekli olan rolleri ve kimlikleri benimsetmektedir. Althusser, özellikle ilerlemiş kapitalist düzende sınıf egemenliğinin temeli olan üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan en temel ideolojik aygıtlar olarak okul ve aileyi

⁴³ Tom Bottomore, **Frankfurt Okulu**, çev. Ahmet Çiğdem, 2.b., Ankara: Vadi Yayınları, s. 54-55.

⁴⁴ Philip Smith, a.g.e., s. 78.

⁴⁵ Kanakis Leledakis, **Toplum ve Bilinçdışı Toplumsal Teori Ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu**, çev. Abdullah Yılmaz, 1.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 30.

görmektedir.⁴⁶ Yani sınıf egemenliğine dayalı sistemin devamı ekonomik yapının içinde değil, toplumsal ilişkiler çerçevesinde şekillenen maddi pratiklere dayalı ideoloji ile sağlanmaktadır.

İdeolojik aygıtların etkisi ile sisteme uyumlu hale gelen birey, konumunu doğal görmektedir. Althusser, bu doğallık duygusunun oluşumu için burjuva sisteminin ideolojisinin öznelere, tek başlarına her türlü kararı alabilme özelliği olan yani bağımsız olabilen bireyler olarak seslendiğini belirtmekte ve bu duygunun etkisi ile öznelerin sistemin devamı için gerçek benliklerinden uzaklaştıklarının farkına varamadıklarını belirtmektedir.⁴⁷ Gerçek benliğinden uzaklaşan yani özgür bir şekilde eylemde bulunmayan birey sadece sistemin taşıyıcısı ve destekleyicisi olmaktadır.

Althusser'in ideolojik pratiklerle bireyleşen öznenin bu durumdan kurtulmasına yönelik açıklamaları, Marksist geleneğe uygun olarak sınıf mücadelesi ile gerçekleştirilecek sosyalist devrime ulaşmanın yollarını çizdiği görüşlerinde bulunmakta ve bu mücadelenin en önemli, yapılması en zorunlu eylemi olarak devletin yıkılması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Devletin yıkılması gerekmekte çünkü devlet, özneleri yanlış bilinçlendirme süreci ile bireyselleştirmekte yani kapitalist sistemin devamı için üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamaktadır. Yani devlet, özellikle toplumsal ilişkilerde hakim olan kurumları ideoloji ile yönlendirme işlevini yerine getirerek, sisteminin devamını sağlayan, burjuvaya ait bir aygıtı olarak görülmektedir. Öznelerde ancak devleti yıktıkları takdirde aktifleşebilmekte, özgürleşebilmektedir. Althusser'e göre, bu mücadelede öznelerin araçları da onları sisteme uygun hale getirmek için kullanılan burjuvanın ideolojik aygıtları olmakta yani burjuvanın kendi egemenlik biçimleri ile yenilgiye uğratılması gerekmektedir.⁴⁹

⁴⁶ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları**, çev. Alp Tümertekin, 1.b., İstanbul: İthaki Yayınları, 2003, s. 182.

⁴⁷ Alex Callinicos, a.g.e., s. 403.

⁴⁸ Louis Althusser, a.g.e., s. 43.

⁴⁹ Louis Althusser, a.g.e., s. 148.

2.4. Birmingham Okulu

Kültürel çalışmalar olarak da adlandırılan Okul'un bireye ve sisteme bakışını, kültüre ve iletişim araçlarına yönelik yaptığı analizlerde bulmak mümkün olmaktadır. Kültürün, ekonomik yapının salt bir göstergesi olduğuna karşı çıkan okul, popüler kültürü halkın kendisini yansıttığı bir alan olduğu için olumlamaktadır. Okul'un en önemli temsilcilerinden olan "Raymond Williams'a göre, popüler kültür halk tarafından yaratılan kültürdür. Kitle kültürü ise, belli bir toplumsal grup tarafından halk için geliştirilen bir kültürdür."⁵⁰

Okul'un kitle kültürünün tektipleştirici özelliği nedeniyle yerine popüler kültür teriminin yani halk tarafından oluşturulan kültürü vurgulaması, kitle içerisinde yer alsa da bireyin aktifliğine ve özgür seçim yapabilme yeteneğine inandığını göstermektedir.

İçinde bulunduğu sisteme karşı bireyin aktif olabileceğini göstermeye çalışan Okul özellikle hegemonya kavramı üzerinde durmaktadır. Hegemonya, belirli bir toplum ya da grup üzerinde şiddete ya da zora başvurmadan, toplumun ya da grubun rızası sağlamaktır. Okul'un önemli bir diğer ismi olan Stuart Hall hegemonyanın süreklilik arz etmediğini ve yitirilebilir olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹ Hegemonyanın belirtilen bu özellikleri ile Okul, sistem karşısında halkın ya da bireyin her zaman pasif olacağına yönelik anlayışlara karşı çıkmaktadır. Yine bu özelliklere dayanılarak, popüler kültür, iktidarın halkı yanlış bilince sürüklediği bir alan olarak değerlendirilmemekte, halkın kendini gerçekleştirdiği yani sisteme karşı çıkabildiği bir alan olarak görülmektedir.

Williams'ın görüşleri de hegemonyanın süreksizliği ve yitirilebilirliği özellikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda sistemin içerisinde,

⁵⁰ Meral Özbek, **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 92.

⁵¹ Stuart Hall, "Kültür, Medya Ve İdeolojik Etki", Mehmet Küçük (der. ve çev.), **Medya İktidar İdeoloji**, 2.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları / Ark, 1999, s. 223.

popüler kültürde de görüldüğü gibi karşıtlarını barındırdığına değinmektedir. Kültürü toplumun dışında gören anlayışlara karşı çıkmakta ve kültürün toplum ve tarih tarafından oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca kültürün Marksist anlayıştaki oluşumuna da karşı çıkmaktadır. Yani kültürü, altyapı tarafından şekillendirilen bir üstyapı oluşumu olarak görmemekte, kültürün oluşumunun karmaşık bir süreç olduğuna inanmaktadır. Williams, teknolojinin ve buna bağlı olarak da iletişim araçlarının kültürel değişimde başat rol oynadığına yönelik görüşlere katılmamakta ve değişimde teknoloji ve iletişim araçlarının yanı sıra başka birçok etkenin belirleyici olduğunu belirtmektedir.⁵²

John Fiske'de Okul'un diğer üyeleri gibi popüler kültür ürünlerinin halk tarafından oluşturulduğuna ve bunların aracılığı ile halkın, iktidara varlığını gösterdiğine inanmaktadır. "Gündelik yaşam popüler kültür pratikleri tarafından oluşturulur, onu tanımlayan en temel özellik, son kertede iktidara teslim olmayı reddetmekle birlikte, zayıfın güçsüz kılan sistemin sağladığı kaynakları kullanmadaki yaratıcılığıdır."⁵³ Bu bağlamda Marx'ın ve Althusser'in ideolojiye bakış açılarını, sistemi hiç açık vermeyen bir yapı olarak sergiledikleri için eleştirmektedir. Hegemonya kavramının ise sistemin çelişkilerini yani zayıf yönlerini gösterdiğine değinmektedir.

Kültürel çalışmalar, iktidarın toplumu ve bireyleri yönlendirmek için birçok araç gibi kültürü de kullandığını kabul etmekle birlikte, kuşatıldığı sisteme karşı topluma ya da bireylere mücadele etme imkanı da vermektedir. Hatta mücadelenin özellikle örgütlenmiş bir yapıda değil, kendiliğinden oluşmuş gibi gözükken yani oluşumu için mücadele verilmeyen bir yapı olan popüler kültür alanında bile sergilenebileceğini göstermektedirler.

⁵² M. Bilal Ark, *Medya ve Kültür Çalışmaları Kapsamında Kültürel Çalışmalar Ekolüne Bir Bakış*, Metin Işık (ed.), *Medyada Yeni Yaklaşımlar*, 1.b., Konya: Eğitim Kitabevi, 2004, s. 89-92.

⁵³ John Fiske, *Popüler Kültürü Anlamak*, çev. Süleyman İrvan, 1.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları / Ark, 1999, s. 64.

2.5. Gramsci ve Hegemonya

Antonio Gramsci, sınıf egemenliğinin sağlanmasında sadece ekonomik sistemi elde etmiş olmanın yeterli olmadığını, çünkü sınıf egemenliği için siyasetin ve kültüründe etkin olarak kullanıldığının önemini vurgulamaktadır. Tarihselcilik ve ekonomik indirgemecilik karşısında yer almakta, bireylerin aktif olabileceğini vurgulamaktadır. Rusya'daki Ekim devrimini Marx'a karşı bir devrim olarak değerlendirmektedir. Çünkü Marx'ın materyalist tarihselciliğinde, kapitalizmin sonrası poretarya diktatörlüğü kurulabilmekte iken Ekim devriminin gerçekleştiği Rusya, tam anlamıyla kapitalist bir yapı sergilememektedir.⁵⁴

Burjuva sisteminin kendini devam ettirmesinde devlet tarafsız olmamakta, burjuvazinin çıkarlarını korumaktadır. Devlet, sistemin eşitsizliğini örtbas etmek için, doğrudan baskıdan daha etkili bir yöntem kullanmakta, hegemonya kurarak düşünceleri kontrol etmektedir. "Bir toplumda, hem ekonomik ve siyasal amaçların birliğinin hem de bu amaçların egemen sınıflarla ilişkisini maskeleyen rızaya dayalı kültürel ve manevi birliğin sağlanması, o toplumdaki farklı gruplar üzerinde tek bir toplumsal grubun hegemonyasını yaratır."⁵⁵ Sistem ile örtüşen düşüncelere sahip kitleleri yönlendirebilen düşünürler ve bağımsız olduğu düşünülen ancak burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden kilise ve sendika gibi kurumlar hegemonyanın sağlanmasına hizmet etmektedir. Aynı zamanda burjuvanın düşünürleri, örneğin papazlar ve gazeteciler, etkili bir birlik oluşturmaktadır.⁵⁶

Gramsci, kapitalist sistemin devamını sağlayan hegemonyanın sona erdirilmesi için hegemonya sağlanırken kullanılan yöntemle yakın bir yöntem sunmaktadır. Etkin devrimci düşünürler etrafında gerçekleşecek devrimci bir bilinç için iyi bir örgütlenme gerekmekte, düşünürler ve örgütler arasında bağ kurulması gerekmektedir. Gramsci, kiliseyi döneminde İtalya'da devrimci bir

⁵⁴ Alex Callinicos, a.g.e., s. 306.

⁵⁵ Emine Yavaşgel, **Siyasal İletişim Kavramlar ve Ardındakiler**, 1b., Ankara: Babil Yayınları, 2004, s. 36.

⁵⁶ Philip Smith, a.g.e., s. 62.

ortamın oluşmasını hegemonik bir güçle engelleyen kurum olarak görmekte ve kilisenin işçi sınıfı adına hareket eder hale getirilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁵⁷

2.6. Foucault ile Modernliğin Ürünü Olan Özne/Birey Yerine Kapsayıcı Ben'e Ulaşma

Foucault bireyin modern disiplin toplumunun bir ürünü olduğunu düşünmektedir. Herhangi bir zamana ya da sınıflandırmaya dahil olmaksızın bütün tarih boyunca ve bütün toplumlarda varolan insan unsurunu 'ben' olarak tanımlamaktadır. Foucault'un çalışmaları bireyi de kapsayan ben açısından, modern zaman ya da öncesinde hep varolan ben'in içinde bulunduğu dönemden aldığı nitelikleri göstermeye yönelmektedir. Özelleştirmek gerekirse de bu çalışmalar aslında modern toplumsal öznenin tarihsel eksenlerini arama çabası olarak değerlendirilebilmektedir.⁵⁸

Modern zamanın bireyleri iktidar tarafından, okullar, hapisaneler, klinikler ve fabrikalar gibi iktidarın araçları tarafından şekillendirilmektedir. Bilgi iktidarının hakim olduğu modern zamanda birey, hem bilgi edinebilmek için gözlenmekte yani bilginin nesnesi olmakta hem de elde edilen bilgi sonucu ortaya çıkan uygulama ile herhangi bir hastalığı tedavi edilerek bilginin öznesi olmaktadır. Örneğin modern öncesi tıpta bireyin ölmesi ile hastalığın nedenlerinin de öldüğüne inanılmakta bu nedenle otopsi yapılmamaktadır. Ancak modern tıpta bilginin öznesi olan bireyin ölümünden sonra otopsinin yapılması ile nesneleştiği görülmektedir.⁵⁹

Modern zaman ben'in ayırıcı özelliklerine son verme amaçlı bir gelişim göstermekte yani bireysellik anlamında tek tipleştirici olmakta, bireyleri öteki olarak nitelendirdikleriyle bile aynı hale getirmektedir. Bu süreçte bireylerin birbirlerinin davranışlarına bakarak normalleştirilmesi sağlanmakta, normal

⁵⁷ Philip Smith, a.g.e., s. 63.

⁵⁸ Orhan Tekelioğlu, **Michel Foucault ve Sosyolojisi**, 1.b., Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1991, s. 150.

⁵⁹ Orhan Tekelioğlu, a.g.e., s. 19.

dışı bir davranış sergileyenler hapisane ve akıl hastaneleri gibi kurumlarda alıkonulmaktadır. Normalleşme ve alıkonulma gibi süreçler bireyde içselleştirilmekte ve bu içselleştirilmeyi sağlayan durumlar ve kurumlar iktidar tarafından oluşturulmakta ve aynı zamanda bunlar iktidarı oluşturmaktadır. Bu süreçlerin gerçekleşmesine yardımcı olan beşeri bilimler modern bireyin oluşumunu sağlayan ideolojiler olarak görülmektedir.⁶⁰

Bireyi şekillendiren iktidarı, toplumun bütün katmanları dikkate alınarak ve toplumda yukarıdan aşağı uygulanan bir süreç olarak değil aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir süreç olarak ele almak gerekmektedir. Bu amaçla toplumdaki yapıların soykütüklerine bakarak inceleme yapmak gerekmektedir. Soykütüğü belirli bir sistemi koruma amaçlı iktidar tarafından verilenlerin ötesini görmek, ötesine bakmak anlamını taşımaktadır. Bunu sağlayabilmek için sistemin üstünü örtmeye çalıştığı tarihi gerçekleri yeniden ortaya çıkarmak, yerel ya da bölgesel olanı incelemek ve modern bilimler tarafından diskalifiye edilmiş bilgilerin ön plana çıkarılması gerekmektedir.⁶¹

Foucault iktidarı çözümlerken sözleşmecî kuramları ve marksist kuramı yeterli bulmamaktadır. Modern zamanın kurumları olan kliniklerin, hapisanelerin, okulların, fabrikaların alt yapı (ekonomi) tarafından, birbir kapitalist sistemi koruma amaçlı olarak kurulmadığını belirtmektedir. Yani, zaten varolan bu yapıları, burjuva iktidarı amacına ulaşmada uygun bir mekanizma olarak gördüğü için daha da etkinleştirmektedir.

Foucault'a göre iktidarın olduğu her yerde mutlaka direnişte olmaktadır. Bu nedenle iktidar savaşı, bir süreç olarak her zaman devam etmektedir. Herhangi bir savaş sonucu elde edilen gücün ya da iktidarın korunabilmesi barış zamanı da yani sivil ortamda da savaşı gerektirmektedir. Foucault iktidarı başka araçlarla sürdürülen savaş olarak tanımlamaktadır.⁶² Barışın

⁶⁰ Orhan Tekelioğlu, a.g.e., s. 111.

⁶¹ Michel Foucault, **Toplumun Savunmak Gerekir**, çev. Şehsuvar Aktaş, 2.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 23.

⁶² Michel Foucault, a.g.e., s. 31.

hakim olduğuna inanılan zamanlarda da savaş hakim olduğu için tarafsız özne olamamakta, zorunlu olarak bireyler birbirlerinin düşmanı olmaktadır.

Foucault iktidarı baskıcı olarak görmemekte, iktidarın üretici olduğunu savunmaktadır. İktidar toplumun her katmanında ve her toplumsal ilişkide bulunan karmaşık bir yapı sergilemektedir.

Toplumların maruz kaldığı birçok ilişki tipinin yapısı ve bu ilişkilerin işlediği kurumlar aracılığı ile iktidar bireylere ulaşmakta, onları oluşturmakta ve iktidarın oluşturduğu modern zaman tanımlaması olan bireysellik ile iktidar uygulanmaktadır. İktidar ilişkisinde dolaşım söz konusu olmaktadır. Bu nedenle iktidar, herhangi bir kişi ya da gruba ait bir süreç olarak görülmemektedir.⁶³

Foucault, kişilerin sahip olduğu işgücünün en üst seviyede kullanılabilmesine yönelik olarak geliştirilen her türlü modern yönetime 'biyopolitik' demektedir. Biyopolitik tek tek bireylere yönelik olmayıp genel olarak nüfusun tamamı için iktidar tarafından alınan önlemleri içermektedir. Doğum oranlarının artması, yaşam süresinin uzatılması gibi işgücünü artırma amaçlı politikalar ve salgın hastalıklara karşı yani işgücünü düşüren ve yok eden etmenlere karşı geliştirilen politikalar biyopolitiğin içeriğini oluşturmaktadır. Biyopolitikayı uygulayan modern iktidar yaşatma iktidarı ve ayarlama iktidarı olarak tanımlanmaktadır. Bu iktidarın oluşum süreci öncelikle bireylerin bedenlerinin gözetlenmesi ve denetlenmesi ile başlamakta ve sonra nüfusun tamamının düzenlenmesine varmaktadır. Foucault'a göre örneğin tıp bilimi hem bireye hem de genele yönelik olarak düzenleştirici ve disipline edici olduğu için iktidarın biyopolitik için aracı olarak iktidarı yansıtmaktadır.⁶⁴

Foucault, biyopolitiğin de araçları olan bilimleri, modern zaman disiplinci iktidarının bir ürünü olarak görmektedir. Disiplinci iktidarın ayıklama,

⁶³ Michel Foucault, **Özne Ve İktidar**, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, 2.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 76-79.

⁶⁴ Michel Foucault, **Toplumun Savunmak Gerekir**, s. 248-258.

normalleştirme, hiyerarşileştirme ve merkezileştirme olmak üzere bütün sistem için geçerli olan dört işlevi bulunmaktadır. Bireyleri disipline etmede toplumdaki herkes örneğin öğretmenler, psikiyatristler, doktorlar rol almaktadır. Disiplinci iktidarın hedefi toplumu ve bireyleri normalleştirmektir. Bu normalin içeriği, kapitalist sistemin gerek duyduğu işgücüne sahip, itaatkar ve disiplinli olanlardan oluşmaktadır. Foucault'a göre sistem örneğin birebir delilik ya da deliler ile ilgilenmemekte, deliler üzerinde yani ekonomik anlamda sisteme katkısı olmayan, işgücü olarak kullanılmayan kişiler üzerinde uygulanan iktidar ile ilgilenmektedir.⁶⁵

Foucault'a göre tarih, iktidarın yaratılması ve meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. İktidarın oluşturduğu tarih, iktidar savaşının bir söylemi olmaktadır. Modern zamanın tarih anlayışı ırklar arası savaşın tarihi olarak görülmektedir. Tarih söylemi, iktidarın meşruluğunu sağladığı için devrimler ancak tarih söyleminin değişmesi ile mümkün olmaktadır.⁶⁶

Varolan sisteme karşı herhangi bir sistem önermeyen Foucault, bireylerin verili ve doğru kabul edilen bilgilere ve söyleme karşı tepkisel davranışını mümkün görmektedir. Kesinlikle doğru olarak kabul edilenlerin sorgulanmasını ve farklı olanın dışlanmadan gerçek yerinin tespitini önermektedir. Kesin doğrular, sistemler ya da ilişkiler sunmamakta iktidarın işleme biçimini göstererek ona karşı koyma yöntemi sunmaktadır.⁶⁷ Modern iktidara karşı koyma, onu meşrulaştırmaya yarayan, zaten iktidarın bir parçası olan hukuk aracılığı ile sağlanamamaktadır. Bastırılmış ya da bağımlı kılınmış bilgileri dikkate alarak şu anki bilgilere meydan okumak, bilgi hiyerarşisini yeniden yapılandırmak gerekmektedir. Bunlar yapılırken tek bir doğru olmadığını, doğruları üreten bir dizi söylem olduğunu dikkate almak gerekmektedir.⁶⁸

⁶⁵ Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, çev. Işık Ergüden, 1.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 229-223.

⁶⁶ Michel Foucault, **Toplumun Savunması Gerekir**, s. 90.

⁶⁷ Ouentin Skinner, **Çağdaş Temel Kuramlar**, çev. Ahmet Demirhan, 2.b., Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s. 103.

⁶⁸ Nesrin Canpolat, Bilginin Arkeologu Michel Foucault, **21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar Kadife Karanlık**, İstanbul: Su Yayınları, 2003, s. 182.

2.7. Luhmann'ın -Sistemin Belirlediği- Bireyselciliği

Sistem teorisyenleri arasında yer alan Niklas Luhmann'a göre, "Toplum, insanlar arasındaki muhtemel bütün iletişimi düzenleyen en kapsamlı sosyal sistemdir."⁶⁹ Siyaset, din, aile, ekonomi, bilim, eğitim, gibi diğer sosyal sistemler, toplumsal sistemin alt sistemleri olmaktadır. Bütün sistemler, kendi aralarında karşılıklı ilişkilerle devam etmektedir.

Bireyler, her türlü alt sistem ile ilişki kurmaktadır. Bireylerin sistemle kurduğu ilişki sadece toplumla kurulan ilişki olarak adlandırılmamaktadır. Çünkü toplum, insanlardan oluşan bir sistem olarak görülmemekte, insanlar arasındaki iletişimden oluşan bir sistem olarak tanımlanmaktadır.⁷⁰

Bireyselliğin gelişiminde ve devamında katmanlaşmış farklılıkların egemenliğine dayalı bir toplumdan, işlevsel farklılıkların egemenliğine dayanan bir topluma geçiş önem taşımaktadır. Modern öncesi geleneksel toplumlarda, statü, zenginlik, bir kabileye veya soya mensubiyet, herhangi bir din ya da mezhep gibi etkenler toplum içerisindeki gücü, katmanları belirlemektedir. Modern toplumlarda ise güç ya da yapı, fiile bağlı olarak oluşmaktadır. Yani, eğitim, bilim, politika gibi alt sistemler toplumsal sistemi belirlemektedir. Bireylerin toplum içerisinde yer alışı da, toplumsal yapının oluşumuna denk düşmektedir. "Geleneksel toplumlarda ferdin toplumdaki yerini aidiyeti belirlerken, modern toplumlarda meşguliyeti belirlemektedir."⁷¹

Luhmann'a göre güncel sistem teorisi bütün ile parçaları arasındaki her türlü bütünlüğü yansıtan formlardan kaçınmaktadır ve teori, sistem ve onun çevresi üzerine kurulmaktadır.⁷² Sistem ifadesi herhangi bir nesne ya da kurumu ifade etmemekte, doğrudan sistem ve çevresi ayrımını ifade

⁶⁹ Niklas Luhmann, **Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi**, çev. Medeni Beyaztaş, 1.b., İstanbul: Bakış Yayınları, 2002, s. 20.

⁷⁰ Niklas Luhmann, a.g.e., s. 20.

⁷¹ www.geocities.com

⁷² Niklas Luhmann, Avrupa Akliliği, G. Robinson ve J. Rundell (der.) **Tahayyül Gücünü Yeniden Düşünmek**, çev. Ertuğrul Başer, 1.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 113-115.

etmektedir. Sistem, temeli olan farklılaşma ile çevrede olanlardan uzak durmakta ve kendini oluşturmaktadır.

Böyle bir yapı içerisinde merkezi bir konumda olan, öne çıkan bir sistem bulunmamaktadır. Sistemler arasındaki ilişkilerde işlev farklılığı nedeniyle karşılıklı bağımlılık öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Luhmann, siyasetin, sistem içerisindeki her sorunu çözmeye dayalı liderliğinin sınırlandırılması gerekliliğine değinmemektedir. Etkin olamayan yayılmacı siyaset anlayışı yerine, sınırlandırıcı siyaset anlayışı ile siyasetin en önemli iletişim araçları olarak gördüğü para ve hukuk alanlarında verimliliğin ön plana çıkabileceğine inanmaktadır.⁷³ Böyle bir siyaset anlayışı içerisinde bireyin etkin olması gerekliliği kendiliğinden ön plana çıkmaktadır. Çizilen bu sistemde, bireylerden, sorunların birileri tarafından çözümlenmesini ummaları değil, aktif olarak sorunlara karşı mücadele etmeleri beklenmektedir.

⁷³ Niklas Luhmann, a.g.e., s. 123-124.

3. BİREY VE KİTLE PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA İKTİDARIN DOĞRUDAN VE KİTLE ÜZERİNDEN BİREYE BASKI ARAÇLARI OLARAK MİMARİ VE BÜROKRASİ

Bu bölümde, her iktidar sisteminin denetimi altında tutmak amacıyla yönlendirmek istediği kitlenin ve bireyin psikolojik özelliklerine değinilmekte ve yönlendirme araçları olarak özellikle bilinçaltını da etkileyen özellikler taşıması nedeniyle mimari ve bürokrasi ele alınmaktadır.

3.1. Bireyin ve Birey Psikolojisinin Temellendirilmesi

Aydınlanma Felsefesi'nin etkisi ile önem verilen birey psikolojisinin özellikleri, 19. yüzyıl sonlarında başlayan ve 20. yüzyıl boyunca devam eden görüşleri ile Derinlikler Psikolojisi temsilcileri sayılan Sigmund Freud, Carl Gustav Jung ve Alfred Adler ayrıca Frankfurt Okulu temsilcilerinden sayılan Eric Fromm çerçevesinde incelenmektedir.

3.1.1. Bireyin Doğuşu

15. yüzyılda başlayan Rönesans'la birlikte hümanist bakış açısı "birey" kavramının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. O döneme kadar toplumsal yapı içerisinde, varoluşu/anlamı bağlı bulunduğu sosyal gruba (aile, aşiret, kast, etnik grup ve cemaat) aidiyetle tanımlanan insanlar için, Aydınlanma Felsefesi içinde gelişen Hümanist düşünceyle artık "ben" kavramı belirleyici olmaktadır.

3.1.2. Birey Psikolojisini Oluşturan Etmenler ve Birey Psikolojisinin Özellikleri

Bireyin rasyonel bir varlık olduğunu kabul etmeyen psikanalizin kurucusu *Sigmund Freud*'a göre insan egosunun ve libidosunun tatmini peşinde

koşmaktadır. İnsanlar, özellikle bilinçaltının etkilendiği cinsel dürtülerden ve kendini koruma dürtüsünden etkilenmektedir.⁷⁴

Freud mekanik materyalizm yani her psikolojik sürecin temelinde fizyolojik bir süreç olduğunu savunan bir gelenekte eğitim almış olması nedeniyle psikolojik sorunların temelinde özellikle fizyolojik olan cinsel dürtüyü yerleştirmektedir. İnsan bu dürtülerin tatmini için toplumda yaşamaya muhtaçtır ve aynı zamanda toplumda yaşadığı için birtakım dürtülerinin tatmininden vazgeçmek zorunda kalmaktadır. "... uygarlığımız içgüdülerin baskılanması üzerine inşa edilmiştir. Her birey sahip olduklarının bir kesiminden –her şeye gücü yeterlilik duygusunun bir kesiminden ya da kişiliğindeki saldırgan veya ölç alıcı eğilimlerinden vazgeçmiştir."⁷⁵ Bu ikilemde, vazgeçme tatmin edilemeyen dürtüleri yok edememekte onları bilinçaltına bastırmaktadır. Yani birey içinde yaşadığı toplumsal kurallar gereği bastırarak unuttuğu ama yine de bilinçli davranışlarını hala etkileyen bir gömülü bilince, etkin bir bilinçaltına sahip olmaktadır.

Eric Fromm, Freud'un görüşlerinde çok etkili olan bu tatmin edilemeyen dürtüleri çağının ekonomik görüşlerinden etkilenmesine bağlamaktadır.⁷⁶ Freud'un döneminde, ekonomistler kaynakların sınırlı olması nedeniyle (herkesin faydalanma imkanı olmaması) 'az bulunurluluk' ilkesini ortaya koymaktadır. Yani kaynakların kıtlığı nedeniyle bireyin mal ya da hizmet anlamında her isteği karşılanamaz, tıpkı toplumda yaşama mecbur olduğu için bütün dürtülerinin tatmin edilememesi gibi .

Freud'da kişilik dinamik bir yapıya sahip olarak verilmektedir. Belirli güçlerin kontrolünde dengeye gelen kişilik, bu güçler değiştiği ya da ortadan kalktığı zaman dengesini yitirmektedir. Kişiliğin oluşumunu, gelişimini hatta devamlılığını sağlayan bireyin bilincinden ayrı olan bir *sistem* sunulmaktadır.

⁷⁴ Sigmund Freud, **Psikanaliz Üzerine**, çev. A. Avni Öneş, 13.b., İstanbul: Say Yayınları, Kasım 2002, s. 126.

⁷⁵ Sigmund Freud, **Uygarlık Toplum Ve Din**, çev. Dr. Emre Kapkın, 1.b., İstanbul: Payel Yayınevi, Mayıs 2004, s. 36.

⁷⁶ Eric Fromm, **İnsan Bilgisi ve Hümanist Planlama**, çev. Acar Doğangün, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1998, s. 69.

Freud bireyi açıklarken sistematik bir yapıyı hep kullanmaktadır. İd, ego ve süper ego ayrımında olduğu gibi kişilik belirli katmalara bölünmektedir ve özellikle birey bilinçli olarak toplumun yasalarını içeren süper egonun baskısı altında yaşamını sürdürmektedir. İd ise bastırılmış olan ilkel dürtülerin deposu olmaktadır. Bu dürtüler egonun sınırlandırması ile unutulmaktadır ama bilinçsiz olarak kişi üzerinde etkili olmaktadır. Ego bireyin toplum içerisindeki yani uyum sağlamış yüzü olma özelliğini taşımaktadır. Yine Eric Fromm Freud'un bu açıklamalarını içinde yaşadığı ataerkil temelli burjuva sınıfının bakış açısına sahip olmasına bağlamaktadır.⁷⁷

Freud'un kadına ve çocuğa bakış açısında da yaşadığı sınıfın ve zamanın etkisi görülmektedir. Kadın erkeğin gerisinde bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Kadın, iğdiş edilmiş (erkeklğine son verilmiş) bir erkek olarak görülmektedir yani kadının kendi cinselliği olmadığı, ancak iğdiş edilme kompleksini yenebilirse mutlu olabileceği belirtilmektedir. Çocuk ise (Freud çoğunlukla erkek çocuklara yönelik açıklamalarda bulunmuştur.) Ödipus Kompleksi çerçevesinde, anne ve babanın cinsel bir nesnesi olarak açıklanmaktadır. Annesine karşı cinsel istek duyan çocuk, kendisine rakip olarak gördüğü babasından zarar görebileceği (iğdiş edilme korkusu) korkusu nedeniyle bu duygularını bastırmaktadır.⁷⁸ Çocukta kadın gibi babanın gerisinde görülmektedir. Freud çocuklarında dürtüleri olduğunu belirtmektedir. Anne ya da babayı tamamen suçsuz olarak gören Freud, annesine karşı duyduğu cinsel istek nedeniyle babasını öldürmek isteyecek kadar suçlu bir çocuk sunmaktadır. Freud'un ilk eserlerinde anneye babaya suçlamalar yönelttiğini görmek mümkünken daha sonra tamamen anne ve babayı yani otoriteyi suçtan arındırdığı görülmektedir.⁷⁹

1. Dünya Savaşı ile Freud'un görüşlerinde değişiklikler görülmektedir. 1920'den sonra ego ve libido arasındaki karşıtlığın yerini yaşam güdüsü ile ölüm güdüsü karşıtlığı almaktadır. Hem egoyu hem de cinsel dürtüleri

⁷⁷ Fromm, a.g.e., s. 81-82.

⁷⁸ Saffet Murat Tura, **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz**, 3.b., İstanbul: Kanat Kitap, Nisan 2005, s. 56-58.

⁷⁹ Fromm, a.g.e., s. 85-86.

kapsayan yaşam içgüdüsünün karşısına insan yıkıcılığının temeli olan ölüm içgüdüğü konulmaktadır. 1920'den önce güdülerin harekete geçmesi için uyarılması gerektiğine (bir gerilim olmalı) inanan Freud 1920'den sonra yaşam ve ölüm içgüdülerinin uyarılmalarına gerek olmadığını ve bu güdülerin yaşayan her varlığın doğasında karşıt güç olarak varolduğunu savunmaktadır. Ölüm içgüdüsünü birey ya kendisine ya da dışarıya yöneltmektedir. Yaşam içgüdüğü ile ölüm içgüdüğü arasında sürekli bir çatışma görülmektedir ve Freud'a göre zafer ölüm içgüdüğüdür. Freud'un bu kadar kötümser olmasının temelinde, Avrupa eksenli yaşanan gelişmenin devamlılığına inanan iyimser bakış açısı yıkan 1. Dünya Savaşı'nın yaşanmış olması yatmaktadır.⁸⁰

Ölüm içgüdüğüne zaferini ilan etmesine rağmen Freud yine de (Kafka gibi) bireye bir şans vermektedir. Güdülerini toplum içerisinde yaşadığı için bastırma zorunda olan birey bu bastırma sonucu yaşadığı çelişkiyi, basıncı, psikanaliz yoluyla çözebilmekte, etkisiz hale getirebilmektedir. Birey davranışlarının, düşüncelerinin temelinde yatan bastırıldığı güdülerinin varlığına psikanalist yardımı ile farkına vardığı anda onları olumsuzlayarak güçlerini azaltabilmektedir.⁸¹

Freud'da ilkel insan, bütün güdülerini tatmin edebilen bir canlı olarak verilmektedir. Ancak bu güdülerin tatmininin sınırlandırılması (tabuların doğması özellikle ensest ilişkiyi yasaklayan tabunun doğması) nedeniyle babaya karşı savaş açan oğullar, babaya (iktidara) karşı savaşı kazansalarda, onun kurduğu sisteme karşı savaşı kazanamamaktadırlar.⁸² Böylece tabularla birtakım güdülerin yasaklandığı yapı varlığını sürdürmekte, yani kültürel ilerleme başlamaktadır. Kültürel ilerleme için bazı güdüler zorunlu olarak bastırılmaktadır. Güdülerini bastıran birey bundan duyduğu rahatsızlığı yüceltme ya da yansıtma gibi savunma mekanizmalarını

⁸⁰ Fromm, a.g.e., s. 70-72.

⁸¹ Fromm, a.g.e., s. 76.

⁸² Sigmund Freud, **Totem ve Tabu**, çev. K. Sahir Sel, 3.b., İstanbul: Sosyal Yayınları, 2002, s. 200.

kullanarak gidermeye çalışmaktadır. Bunu başaramayan bireyler ise bu kültürel ilerlemenin bedelini nevrozlarla ödemektedirler.

Freud, kültürel ilerlemeyi bireyler için psikolojik hastalıklara neden olarak gösterse de, ilerlemeyi 1. Dünya Savaşı'na kadar desteklemektedir. Ancak 1. Dünya Savaşı'nı gördükten sonra ilerlemenin bir noktadan sonra imkansız olduğunu savunmaktadır.

Freud'a karşıt olarak *Carl Gustav Jung* libidonun yani yaşam enerjisinin sadece cinsel dürtüleri içermediğini belirtmektedir. Libidoda birçok dürtü yer almaktadır. Libidoda etkili olan güdü, kişinin içerisinde bulunduğu dönemdeki ihtiyaçlarına göre şekil almaktadır. Hayatın ilk yıllarında libido gücünü beslenme ve gelişme ihtiyaçlarından almaktadır. İlk yıllarda anneye karşı duyulan ilgiliyi cinsel isteklere bağlayan Freud'un ödipus kompleksini reddeden Jung, bu ilginin nedenini annenin beslenme ihtiyacını karşılıyor olmasına bağlamaktadır.⁸³

Jung'un *analitik psikoloji* olarak adlandırdığı sisteminde bilinçdışı çok önem taşımaktadır. Kişilik üzerinde bilinç/ego ve bilinçdışının etkisi hakim olarak gösterilmektedir. Ego kişiliğin bilinçli tarafı olmaktadır. Kişinin gerçekle olan ilişkisini, uyumunu ve kişiliğin bütünlüğünü sağlamaktadır. Aynı zamanda ego, kişinin birçok dürtüsünü de bastırmaktadır. Bu bastırılan dürtülerin de içerisinde yer aldığı bilinçaltı, Jung tarafından kişisel ve kolektif olarak ikiye ayrılmaktadır. Kişisel bilinçdışı, bireyin dürtülerinden, anılarından, bastırılmış ya da unutulmuş birçok deneyimden oluşmaktadır. Kişisel bilinçdışı ile bilinç arasındaki ayrım keskin değildir ve kişisel bilinçdışında yer alan bastırılmış öğelerin bilince dönüşü kolay olmaktadır.⁸⁴

Kollektif bilinçdışı, birey tarafından bilinmeyen, önceki nesillerin deneyimlerinin yansımalarından oluşmaktadır. Kişinin üzerinde egodan daha etkili olmaktadır. Kollektif bilinçdışının yansımaları olan düşünce biçimlerine

⁸³ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, çev. Yasemin Aslay, 2.b., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s. 561.

⁸⁴ Schultz, Schultz, a.g.e., s. 562-563.

'*arketip*' denmektedir. "*Arketipler* bir kişiyi, benzer durumlarla karşılaşan ataları ile benzer şekilde davranmasına hazırlayan zihinsel deneyimlerin daha önceden varolan belirleyicileridir."⁸⁵

Arketiplerden bazıları kişilik üzerinde etkilerinin daha fazla olması nedeniyle öne çıkmaktadır. '*Persona*' arketipinde kişi toplumun istediği bir görünüme bürünmektedir. Bu arketipin etkisi ile kişi topluma uymak için ya da toplumdan ilgi görmek için rol yapmaktadır. *Personanın* aşırı kullanımı kişinin kendi gerçekliğine yabancılaşmasına neden olmaktadır. '*Gölge*' arketipi kişiliğin içgüdüsel ve ilkel dürtülerini içermektedir. Bu arketip, kişileri yapmayacakları davranışları yaptırarak kadar güçlü bir şekilde etkilemektedir. Ancak *gölge arketipi* sadece olumsuz içgüdülerin barındırmamaktadır. Bu arketip sayesinde insanlar yaratıcı olmaktadır. '*anima*' ve '*animus*' arketiplerinde her cins karşı cinsin özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Erkeğin, kadın arketipi *anima* olarak; kadının, erkek arketipi ise *animus* olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶ '*Ben*' arketipi ise bilinçdışıdaki arketipleri ve onların bilince yansımalarını düzenlemektedir. Bu arketip kişiliğin bütünleşmesini sağladığı için en önemli arketip sayılmaktadır. Orta yaşlara (35-40) gelindiğinde ortaya çıkmaktadır. Kişi ancak ben arketipine ulaşırsa kendini tanıyabilmektedir. Bu dönem aynı zamanda kişilerin, kendilerini tanımayı başardıkları takdirde gerçek cinsellik dönemi kabul edilmektedir. Jung, Freud'un cinsellikte çocukluk dönemine verdiği öneme, bu dönemde kişilerin kendilerini tanıyamadıkları gerekçesiyle katılmamaktadır. Ona göre, çocukluk dönemi cinselliği, sadece biyolojik nitelik taşımaktadır.⁸⁷

Jung'un Freud'a oranla bireye ve gelişimine daha aktif ve bilinçli bir rol verdiği görülmektedir. Kişilerin kendilerini ancak orta yaşlarda tanıdıkları savından hareketle, çocukluk döneminden sonra da gelişimin devam ettiğini

⁸⁵ Schultz, Schultz, a.g.e., s. 563.

⁸⁶ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yakıner, 5.b., İstanbul: Say Yayınları, s. 61-71.

⁸⁷ Schultz, Schultz, a.g.e., s. 564.

öne sürmektedir. Kişiyi geçmişi kadar geleceğe dair umutlarının da şekillendiriyor olması bireyin yaşamında aktif olabileceğine işaret etmektedir.

Alfred Adler'in bireysel psikoloji adını verdiği sisteminde genel olarak, bilinçli hareket edebilen, geleceğine ilişkin amaçlarından, içinde yaşadığı toplumun özelliklerinden etkilenebilen birey görülmektedir. Kişiliğin bütünlüğüne önem verilmekte, kişilerin yaşam enerjisini aldıkları tek kaynak olarak cinsel dürtüleri görülmemektedir. Kişilik bilinçli, bilinçsiz gibi çeşitli parçalara bölünmemektedir. Adler bilincin ve bilinçdışının birbirlerine karşıt olmadıklarını ve ikisi arasındaki sınırların kesin olmadığını belirtmektedir.⁸⁸

Her birey kendine özel belirli bir hayat tarzına göre davranışlarını/tutumlarını yönlendirmektedir. "Herkes kendisi ve hayatın sorunlarıyla ilgili bir görüşe, bir hayat çizgisine ve bir dinamik kanuna sahiptir."⁸⁹ Bu hayat tarzının oluşumu konuşma yeteneğinin olmadığı çocukluk döneminde başlamaktadır. Hayat tarzının oluşumunda sadece biyolojik etmenler etkili değildir, sosyal etmenlerde önem kazanmaktadır. Örneğin her çocuğun kendine model aldığı bir yetişkin vardır ve bu yetişkinin davranışları/tutumları çocuğun kurduğu hayat tarzını çok etkilemektedir. "Çocuğun ahengi, mizacı, faaliyeti ve herşeyden önce sosyal duygusu, bazen ikinci yıldan itibaren başlayan ve beşinci yılda daha da belirginleşen, bu dinamik kanuna uyarlar."⁹⁰

Hayat tarzında daha sonraları, özellikle toplumsal hayata uyum için bir takım değişikliklere gidildiği görülmektedir. Hayat tarzı bu değişikliklere rağmen ilk oluşumuna bağlı olarak tutarlılığını korumaktadır. Bazen bireyler her türlü kararlarının bu tutarlılık içerisinde alındığının farkında olmadan yaşamlarını sürdürmektedir.

⁸⁸ Tura, a.g.e., s. 91.

⁸⁹ Alfred Adler, **Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji**, çev. Dr. Halis Özgü, İstanbul: Hayat Yayınları, 2002, s. 35.

⁹⁰ Adler, a.g.e., s. 17.

Adler sosyal hayata ilişkin her türlü konuya büyük önem vermektedir. Kişilerin yaşamları boyunca sosyal hayatta, iş ve aşk hayatlarında karşılaşacakları problemleri en önemli sorunlar olarak sunmaktadır. Bu alanlarda problem yaşamanın temelinde ise sosyal duygu eksikliği, yani diğer insanlarla iletişim kurmada karşılaşılan güçlükler yatmaktadır. Sosyal duygunun eksik olması çocuğun yetiştiriliş tarzından kaynaklanmaktadır. Bu duygunun oluşumunda aile fertlerinin özellikle annenin tavrına, organ yetersizliğine, okul hayatına, hastalık durumunda karşılaşılan ilginin niteliğe özellikle önem verilmektedir.⁹¹

Sosyal duygunun önemi her insandaki topluma yönelme isteğinin doğuştan varolmasından kaynaklanmaktadır. Kişiler arasında iletişimi sağlayan dil, insanın doğuştan sahip olduğu toplum içerisinde yaşama isteğinin en güzel örneği olarak sunulmaktadır. "Çocuklar istekleri karşılanmadı mı, çevresindekilerin dikkatini kendi üzerlerine çekmeye çalışır ve bunu da dilin herhangi bir şekline başvurarak yaparlar."⁹² Davranışların/tutumların oluşumunda toplumsal etkiye önem verilmesi gerekmektedir. Adler davranış bozukluğu sergileyen bir kişiyi incelerken mutlaka içerisinde olduğu toplumunda özelliklerinin bilinmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü kişinin davranış bozukluğundan kurtulması ancak topluma yönelmesi ile sağlanabilmektedir. "Mutlak bir doğru yoktur, ancak bu doğruya en yakın bir şey var ki, o da toplumsal yaşamdır."⁹³

Adler'in bireysel psikolojisinde, sosyal duygu kadar *aşağılık duygusu* da büyük bir önem taşımaktadır. "İnsan olmak, kendini yetersiz hissetmek ve üstün bir konumu ele geçirmek için çaba harcamak demektir."⁹⁴

Aşağılık duygusunun fiziksel, zihinsel ve sosyal engellerden doğabilmektedir. Ayrıca bu duygunun kökeninin çoğunlukla nesnel bir gerçeklik olmadığını belirtmektedir. Kişilerin sahip oldukları aşağılık

⁹¹ Adler, a.g.e., s. 33-37.

⁹² Alfred Adler, **Yaşama Sanatı**, çev. Kamuran Şipal, 8.b., İstanbul: Say Yayınları, 2004, s. 49.

⁹³ Adler, **Yaşama Sanatı**, s. 10.

⁹⁴ Adler, **Yaşama Sanatı**, s. 10.

duygusunun kendilerinden tamamen bağımsız olarak, toplum tarafından yaratılan olumsuz bir değerlendirilmenin sonucu olabildiğini vurgulamaktadır. Kişinin sahip olduğu aşağılık duygusunu anlayabilmek için, içinde yaşadığı toplumun özelliklerini bilmek gerekmektedir. Aynı zamanda toplumsal yaşam kişilerin sahip oldukları aşağılık duygusunu yenebilmelerine de yardımcı olmaktadır. "Toplumsallık duygusu ve toplumsal işbirliği bireyin kurtuluş ve esenliğini oluşturur."⁹⁵

Özetle, aşağılık duygusunun yenilememesi halinde kişi, hayat karşısında mücadelesini daha da zorlaştıracak olan aşağılık kompleksine yakalanabilmektedir. Ancak aşağılık duygusu, bu duyguyu telafi edici amaçlı olarak üstünlük duygusunu da doğurabilmektedir. Üstünlük kurma duygusu hem bireysel hem de toplumsal gelişimin dinamiğini oluşturmaktadır.

Eric Fromm, insan davranışlarının nasıl görüldüğü ile değil, bu davranışların kaynaklarının neler olduğu ve kişilerin bu kaynakların bilincinde olup olmadığı ile ilgilenmektedir.⁹⁶ İnsanlar sürekli değişebilmekte ve gelişebilmektedir. İnsanın en temel ve diğer canlılardan ayırıcı özelliği kendisinin farkında olabilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar sahip oldukları kıyaslama yeteneğinin sonucu olarak kendilerinin, diğer insanların, geçmiş yaşantıların ve geleceğe ilişkin amaçlarının etkisi ile hareket etmektedir.⁹⁷ İnsanlar yalnız yaşayamamakta bu nedenle her zaman toplum içerisinde yer almaktadır. Toplum içerisinde yer almak kişilere güven ve rahatlık sağlamaktadır. Ancak topluma uyum sağlamak için belirli kurallara göre hareket etme zorunluluğu bireyselliğe ve özgürlüğe engel olmaktadır. Fromm insanların iradelerini kullanarak özgürlüğe ulaşabileceklerine inanmaktadır.

Fromm'a göre birey psikolojisi iki temel duygu ve dürtünün etkisi altında kalmaktadır. İlki biyolojik olanlardır yani insanın hayatını sürdürebilmesi için

⁹⁵ Adler, **Yaşama Sanatı**, s. 234.

⁹⁶ Erich Fromm, **Hayatı Sevmek**, çev. Dr. Ali Köse, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2004, s. 21.

⁹⁷ Erich Fromm, **Sevme Sanatı**, çev. Murat Batmankaya, 1.b., İstanbul: Say Yayınları, 2004, s. 21.

şart olan açlık ve susuzluğu giderme, uyuma, korunma, kısmen cinsel tatmin ve sosyal bir yapı içinde olma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Diğeri ise, her kişi için ayrı olan duygulardır yani kıskançlık duyma, nefret etme, sevme gibi ortaya çıkmaktadır.⁹⁸ Bu duygular kişinin içinde bulunduğu sosyal yapının etkisi ile oluşmaktadır. Duygular üzerinde sosyal yapı etkili olduğu için ve kişilerin bütünlüğü içerisinde anlaşılabilirliğini savunduğu için, birey psikolojisini toplumdan ayrı ele almamaktadır ve ayrı ele alınmasına da karşı çıkmaktadır. İnsanlar farklı sosyal yapılar içerisinde oldukları için farklı karakterlere sahip olmakta ve bu nedenle her insanın davranışı kendine özgü olmaktadır. İnsanlar "birbirlerine benzeyebilirler, ama hiçbir zaman birbirlerinin aynısı olamazlar."⁹⁹

Fromm'un görüşlerinde *narsisizm* önem taşımaktadır. İnsanın kendi vücuduna aşırı ilgi duyması, düşüncelerinin ve sözlerinin çok önemli olduğunu zannetmesi, başka insanların düşüncelerini ve eleştirilerini önemsememesi gibi özellikler narsisist kişiliği göstermektedir. Fromm, kişileri gerçek ihtiyaçlarına yabancılaştıran, endüstri toplumunun ve kişilerin birbirini sömürmesi üzerine kurulu kapitalist sistemin narsisist duyguları arttırdığını vurgulamaktadır.¹⁰⁰

Aynı zamanda yaşamın devamını sağlayan narsisist duygu sayesinde insan soyunu devam ettirme arzusu taşıyabilmekte, yaratıcı olabilmekte ve kişiler içlerindeki narsisist duyguyu toplumlarına yöneltmek toplum yaşamının devamını sağlamaktadır. Yani, narsisizm insan yaşamının devamı için gerekli olduğu gibi insan yaşamına son verebilecek kadar da etkili olabilmektedir.¹⁰¹

Yaşam için tehlikeli olan özelliklere sahip narsist bir kişilik, üstün olduğuna inandığı kendi düşünce ve sözlerinin eleştirilmesi ve kabul görmemesi durumunda, kişilerden ya toplumsal hayattan kaçmakta ya da

⁹⁸ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 209.

⁹⁹ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 21.

¹⁰⁰ Erich Fromm, **Freud Düşüncesinin Büyüklüğü Ve Sınırları**, çev. Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2004, s. 87.

¹⁰¹ Erich Fromm, **Sevginin Ve Şiddetin Kaynağı**, çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, 6.b., İstanbul: Payel Yayınevi, Şubat 1994, s. 66.

diğer insanların kendi gerçeğine uyması için şiddeti de içerebilen tehlikeli yollara başvurmaktadır. Topluluk narsisizminde kişiler, ırkçı duygular geliştirip, bu duyguya yönelik olumsuz abartılı girişimlerle tehlikeli olabilmektedir. Bireysel ve toplumsal narsisizm, en ufak bir karşı harekette bile 'öç alma' gereksinimi duymaktadır.¹⁰²

Fromm, cinselliğin insanın birlikte olma isteğinden kaynaklandığını ve bir arada yaşama ve sevgi ihtiyacı her insanda olduğu için cinsel anlamda kadın-erkek eşitliği olduğunu belirtmektedir. Freud'un kadının cinselliğini erkek olma isteğine bağladığı fikrine Fromm karşı çıkmakta ve kadının erkekten bağımsız olarak cinselliği olduğunu belirtmektedir.¹⁰³

Fromm, Freud'un anneye karşı cinsel istek duyma olgusuna yönelik geliştirdiği *Ödipus* kompleksini kabul etmemekte ve Freud'un anne sevgisi ve korkusunu tamamen gözden kaçırdığını belirtmektedir. Ödipus kompleksinin evrensel olmadığını, ataerkil olmayan toplumlarda böyle bir kompleksin görülemeyeceğini vurgulamaktadır.¹⁰⁴ Dolayısıyla Ödipus kompleksi içinde bulunan zaman ve toplumsal koşullardan bağımsız olamamaktadır.

Fromm, yetişkinlerin çocuklar üzerinde fiziksel sömürsünün olmadığı durumlarda dahi ruhsal sömürünün varolabileceğini düşünmektedir. Yetişkin tarafından çocuğa itaat etme, verilen ile yetinme, beğenilmeyen yönlerini değiştirme gibi görevler yüklenmektedir. Yetişkin için çocuk her istenileni yapabilecek, ruhsal hayatı olmayan bir varlık olarak görülmektedir. Fromm çocuklara sergilenen tavrın özelliklerinin, yabancılara, düşmanlara, aşağı sınıf olarak değerlendirilen insanlara gösterilen tavır ile aynı ilkelere dayandığını belirtmektedir.¹⁰⁵

Fromm, modern toplumları ve bu toplumlarda yaşayan kişileri açıklarken özellikle modern toplumların otoriter ve itaatkar sistemlerinin temellerine yani,

¹⁰² Fromm, **Sevginin Ve Şiddetin Kaynağı**, s. 78-79.

¹⁰³ Fromm, **Sevme Sanatı**, s. 47.

¹⁰⁴ Tura, a.g.e., s. 82.

¹⁰⁵ Fromm, **İnsan Bilgisi ve Hümanist Planlama**, s. 84.

anaerkil toplumdan sonra gelen ataerkil toplumun sistemine bakmaktadır. Anaerkil sistemde otorite ya da uyulması zorunlu kurallar bulunmamaktadır. Bu sisteminde en çok önem verilen kişi olan anne, bütün çocuklarına karşı aynı sevgiyi beslemektedir. Eşitlik içerisinde hiyerarşinin ve dolayısıyla otoritenin olmadığı doğal bir ortam yaşanmaktadır. Ancak babanın hakimiyetindeki ataerkil sistemde, baba çocuklarına eşit sevgi ile yaklaşmamakta, kurallarına uyan ve en çok itaat eden oğlunu en fazla sevmektedir. Böylece, anaerkil sistemde eşit sevgi nedeniyle doğmayan hiyerarşik yapı, ataerkil sistemde, seçilmiş olan çocuğun baba tarafından özel bir statüye oturtturulmasıyla doğmaktadır.¹⁰⁶

Günümüzde de devam eden ataerkil sistemin doğurduğu, kadının erkekten daha güçsüz, daha cesaretsiz, daha verimsiz ve daha az vicdanlı olduğu gibi önyargılar Fromm'a göre gerçekleri yansıtmamaktadır. Bu önyargılar erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyetini devam ettirmekte yani kadınların erkek hakimiyetine karşı koymaları, kadınların kendilerine olan güvenlerini yok ederek, engellemektedir.¹⁰⁷

Modernizimin doğuşunu da sağlayan endüstri alanındaki gelişmeler sonucu kişiler için en önemli gösterge 'sahip olmak' olarak görülmektedir. İnsanlar ne olduklarını, sahip oldukları ürünler ile açıklamaktadır. Bu nedenle Fromm, kişilerin de kendileri olmaktan çıktıklarını ve sahip oldukları ürünler gibi 'şey' olduklarını vurgulamaktadır.¹⁰⁸

Fromm, modern toplumların makineler aracılığı ile her şeyi üretebilmekte olduğunu belirtmekte ve makineler üretiminin birey psikolojisi açısından en dikkat edilmesi gereken noktası olarak yeni ihtiyaçlar üretmesini görmektedir. İnsanlar kendilerini ve diğerler insanları, bu yeni üretilen ihtiyaçları tatmin edebilmelerine yani neye sahip olduklarına göre değerlendirmektedir. Bu anlayışın temelinde günümüz ekonomik sisteminin 19. yüzyıldaki tasarruf anlayışından farklı olarak tamamen tüketime dayalı olmasından da

¹⁰⁶ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 45.

¹⁰⁷ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 52.

¹⁰⁸ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 39.

kaynaklanmaktadır. “Artık insanın kendisine verdiği değer, sahip olduğu şeylerle doğru orantılıdır; en büyük olmak istiyorsa, en fazlasına sahip olması gerekmektedir.”¹⁰⁹

Fromm, günümüz insanını, tıpkı kendi elleriyle yaptığı putlara tapan putperestlere benzetmekte ve bizlerin de kendi ellerimizle ürettiğimiz ürünlere ve bu ürünlere sahip olma oranında arttığına inandığımız mevkilere tapmakta olduğumuzu belirtmektedir.¹¹⁰

Kapitalist sistemin bireyselliği yani farklılığı yok ederek eşit insanlar yaratmaktadır. İnsanlar aynı şekilde eğlenmekte, aynı duygu ve düşüncelere sahip olmaktadır. İnsanların eşit olduklarını sanmaları ve aynı komutlarla idare edilebilecek duruma gelmeleri iktidarların yönetimlerini kolaylaştırmaktadır. “Günümüzde seri üretim, nasıl ticari ürünlere standardizasyon gerektiriyorsa, toplumsal süreçte insanın standardizasyonunu gerektirir ve bu standardizasyona ‘eşitlik’ adı verilir.”¹¹¹

Fromm, çağdaş insanın Aldous Huxley’in *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde betimlediği insan tipine benzetmektedir. Bu insan tipi iyi beslenmekte, iyi giyinmekte, cinsel anlamda doyuma ulaşmaktadır ancak kişiliksizdir ve çevresindekilerle ilişkilerini yüzeysel kurmaktadır.¹¹² Ve bu insan tipinin kurtuluşunu özetle Fromm, kendi elleri ile ürettiği tüketim eşyalarının tüketimi için gereken bir eşya olma statüsünden sıyrılabilmesinde görmektedir.

3.2. Kitlenin ve Kitle Psikolojisinin Temellendirilmesi

Kitlelerin ön plana çıkmaya başladığı 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar, kitlelerle ilgili birçok araştırma yapılmış bu konuda birçok görüş açıklanmıştır. Bu bölümde kitlelerin doğuşu ve psikolojik özellikleri Sigmund

¹⁰⁹ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 43.

¹¹⁰ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 200.

¹¹¹ Fromm, **Sevme Sanatı**, s. 28-29.

¹¹² Fromm, **Sevme Sanatı**, s. 94.

Freud, Carl Gustav Jung, Gustave Le Bon, Ortega y. Gasset, Elias Canetti, Eric Hoffer ve Eric Fromm'un görüşleri çerçevesinde incelenmektedir.

3.2.1. Kitlenin Doğuşu

'Kitle' kavramının tanımlanması, içerdği birçok yan anlam nedeniyle çok boyutlu bir bakışı gerektirmektedir. Kavramı sosyolojik/psikolojik düşün alanında inceleyen sosyal bilimciler olumlu ya da olumsuz niteleyebilmektedir. Kitleyi "homojen, ya da belirgin bir yapı/örgütlenme göstermeyen, ancak belli bir konuda aynı şekilde davranma eğilimi gösteren insanlar yığını"¹¹³ olarak tanımladığımızda, tarihçesi Antik Yunan'a Eflatun'un demokrasiye yönelttiği eleştirilere kadar götürülebilmektedir. Ancak yaygın kullanımının, siyasal ve toplumsal anlamda 'modern toplum'un oluşumunda belirleyici bir tarihsel olay olan 1789 Fransız İhtilali ile başladığı görülmektedir.

Gustav Le Bon, kitle kavramı sendikal hareketlerle, yani işçi sınıfı ile eş tutmaktadır. Azınlıkların(aristokrasi) yönetiminin son bulmasını ve özellikle halkın yani kitlelerin hakimiyetinin belirmeye başlamasını sadece genel oy sistemine bağlanmasına karşı çıkmaktadır. Kitlelerin ön plana çıkışını aristokratik döneme ait olan dini, politik ve toplumsal inançlarda ve düşüncelerde değişiklikler yaşanmasına ve bilimin ve tekniğin sayesinde yeni bir yaşam ve düşünce tarzı yerleşmesine bağlamaktadır. Belirli standartları ve disiplini olan bir azınlık tarafından yaratılan uygarlığa kitlelerin ulaşma şansını imkansız görmektedir. Le Bon'a göre, kitleler, yıkıcı olan güçleri ile uygarlığı yok etmektedir.¹¹⁴

Ortega Y. Gasset kitlelerin ortaya çıkmasının en temel itici kuvvetini, istatikselsel bir değişime bağlamaktadır. Avrupa nüfusu 18. yüzyıla kadar 180 milyonu aşmamaktadır. 1800 yılından 1914'e kadar bu sayının 460 milyona çıktığı görülmektedir. Yükselişin hızındaki bu değişim kitlelerin oluşumunun

¹¹³ Selçuk Budak, **Psikoloji Sözlüğü**, 2.b., Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s. 452.

¹¹⁴ Maurice Reuchlin, **Psikoloji Tarihi**, çev. Tanju Göçgöl, 1.b., İstanbul: Gelişim Yayınları, Şubat 1975, s. 124.

en temel nedeni olarak gösterilmektedir. Bu değişimin temelinde yatan diğer bir etkende Avrupa'nın Amerika'ya benzemeye başlamasında yatmaktadır.¹¹⁵ Avrupalılar her zaman Amerika'nın sahip olduğu hayat standartlarının daha yüksek olduğuna inanmaktadır. 20. yüzyılın başından itibaren başlayan Amerika'yı tanıma ve ona benzeme isteği kitlelerin yükselişini sağlamaktadır. Aynı zamanda kitlelerin yükseliş i ile hayat standartlarının yükseliş i bir tutulmaktadır. Gasset, bu yükseliş in entelektüel ve kültürel bir temelden yoksun oluş u nedeniyle geriye dönüş olduğ una inanmaktadır.¹¹⁶

Eric Hoffer'a göre, kitlelerin oluş umunun temelinde, kitle hareketlerinin özellikle baş langıcında yer alan çoğu kişinin, hayal kırıklığı hissetmesi yani hayatının ziyan olduğ unu düşünmesi yatmaktadır. Böyle bir duygu dünyasına sahip kişilerin yönlendirilmesi kolay olmaktadır.¹¹⁷ Kitle hareketlerine bu kişiler, sonunda hayatlarında ani ve büyük bir değiş iklik yapabilme umudu gördükleri için katılmaktadır.

Kitle içerisinde yer alan kişilerin hepsinin hayatlarında değiş iklik istediği görölmektedir. Bu değiş iklik isteği kişisel çıkarlar için olabileceği gibi, kişisel çıkarlara değer vermeyen bir toplumda dini, devrimci ya da milliyetçi karakterler kazanmaktadır. Değiş iklik istemenin ya da istememenin temelinde kişilerin başarılarını ve başarısızlıklarını dış dünyaya bağlıyor olmaları etkilemektedir. Kendisini başarısız hisseden bir kişi bunun nedenini dışarıdaki şartlara bağladığı için bu şartların değiş mesini istemektedir. Başarılı olduğ una inanan bir kişi ise başarısının devam etmesi için düzenin bozulmamasını istemekte ve değiş ime karşı çıkmaktadır.¹¹⁸

Değiş iklik isteği, kişiyi tek başına harekete geçirebilmek için yeterli olmamaktadır. Kişinin kendisini güçlü hissetmesi gerekmektedir. Herhangi bir nedenden korkan, kendilerini güçlü hissetmeyen kişiler yaşadıkları ortamdan memnun olmasalar bile harekete geçmemektedir. Hoffer'a göre özellikle çok

¹¹⁵ Ortega Y. Gasset, **Kitlelerin Ayaklanması**, çev. Koray Karaşahin, 1.b., İstanbul: Babil Yayınları, 2003, s. 22.

¹¹⁶ Gasset, a.g.e., s. 23.

¹¹⁷ Eric Hoffer, **Kesin İnançlılar**, çev. Erkil Günur, 8.b., İstanbul: İm Yayınevi, 2005, s. 24-25.

¹¹⁸ Hoffer, a.g.e., s. 29-39.

yoksul olanlar geleceğe dair hiçbir umut beslemedikleri için değişime uzak kalmaktadır. Yoksullar daha da kötü bir duruma düşme kaygısını da taşıdıkları için değişikliğe kapalı yani muhafazakar olmaktadır. Geleceğe dair umutları olan kişiler kitle hareketleri içerisinde yer almaktadır. Umudu olan bu kişiler kelimeler ve sloganlar gibi her türlü etki aracına açık olmaktadır. Hoffer, kitlelere hakim olanların kişileri umutlandırmayı çok iyi bildiklerini belirtmektedir. “Geleceğe karşı duyulan korku, bizim düzene sarılmamıza, geleceğe ait beslenen umut ise bizim değişikliğe karşı istekli olmamıza neden olur.”¹¹⁹

Elias Canetti'ye göre, kitlelerin dikkat çekmeye başlamasının temelinde nüfusun ve kentlerin artışı yatmaktadır.¹²⁰ Kitlelerin devamlılığı yaklaşık olarak aynı niteliklere sahip bir rakip kitlenin varlığı ile mümkün olabilmektedir. Kitleler sürekli büyüme amacı taşımakta, elde ettikleri ile tatmin olamamaktadır. Kitleler, sadece amaçlarına ulaşmak için her türlü sosyal nedenleri ya da talepleri araç olarak kullanabilmektedir.

Herhangi bir tehlikeden kaçmak, kaçan insanları bir kitleye dönüştürebilmektedir. Böyle bir kitle içerisinde yer alan kişiler daha ileriye geçmek için birbirleri ile mücadeleye başlaması, panik ortamı yaşanmasına ve herkesin kendini düşünmesi ile kitlenin dağılmasına neden olabilmektedir. Grevler de görüldüğü gibi herhangi bir şeyi yapmama ve yasaklama kararı alınması da bir kitle oluşturabilmektedir. Devrimlerin doğmasını sağlayan, birbirinden farklı ve birinin diğerini yönettiği sınıfların olduğu bir toplumda, ezilen emir verilen sınıf, yöneten sınıfa karşı bir araya gelerek bir kitle oluşturabilmektedir. Bu tür kitleleri amacı, ezilen sınıfın ezen sınıfa karşı içinde taşıdığı sızıyı onları konumlarından ederek ya da yok ederek hafifletmektir.¹²¹

¹¹⁹ Hoffer, a.g.e., s. 37.

¹²⁰ Elias Canetti, **Kitle ve İktidar**, çev. Gülşat Aygen, 2.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 21.

¹²¹ Canetti, a.g.e., s. 54-61.

3.2.2. Kitlenin ve Kitle Psikolojisinin Özellikleri

Sigmund Freud, bireyin psikolojisinin oluşumunda başkaları ile olan ilişkisi önemli bir etken olduğu için kitle psikolojisi ile birey psikolojisi arasında önemli farklar görmemektedir. “Kitle psikolojisi tek insanı, bir kabilenin, bir ulusun, bir kast’ın, bir sınıfın, bir kurumun üyesi ya da belli bir zamanda bir araya gelip belli bir amaç için kitlesel örgütlenmeye gitmiş bir insan yığınının, bir parçası gibi ele alır.”¹²²

Her zaman bir araya gelmeleri mümkün olmayan bireylerin, belirli koşullarda bir araya gelmeleri sonucunda ortaya çıkan durumun kökenine ‘toplumsal içgüdü’ demektir. Freud’a göre toplumsal içgüdü insanlarda verili olarak bulunmaktadır ya da özellikle bireyin psikolojisinin oluşumunun yaşandığı ilk yıllarda karşılaştığı küçük sosyal gruplardan (özellikle aile) almaktadır.¹²³

Bireysel anlamda birbirlerinden tamamen farklı olan bireylerin bile bir araya gelince aynı duygu ve düşüncelere bürünmesi, tek başlarıyken asla yapmayacakları/yapamayacakları davranışları rahatlıkla yapabilmeleri ve kitle bireylerinin birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmaları kitlelerin en temel özellikleri olmaktadır. Freud’a göre birey kitle içerisinde yeni bir ruh kazanmamakta, toplumsal vicdanın baskısı nedeniyle bilinçdışına attığı ilkel güdülerini ortaya çıkarabileceği bir ortam bulmaktadır. Bu nedenle kitlelerin tutkuları kısa sürelidir, kitle sürekli karar alma gücünden yoksundur, isteklerinin yerine getirilmemesine dayanamamaktadırlar. “Kitle bireyi, olmaz diye birşey bilmez.”¹²⁴

Kitlelerin, etkilenmelere tamamen açık, basit, saf ve gerçeğe uygun olmayan düşüncelerle yüklü oluşunu, Freud düşlerin barındırdığı özelliklere ve düşlerin oluşumuna benzetmektedir. Düşlerde de kitlelerde olduğu gibi ne

¹²² Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kamuran Şipal, 2.b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s. 8.

¹²³ Freud, *Kitle Psikolojisi*, s. 8-9.

¹²⁴ Freud, *Kitle Psikolojisi*, s. 17.

tam bir kesinlik ne tam bir kararsızlık vardır ne de eleştiriye açık olma. Aynı zamanda Freud kitleleri tüm duygularının aşırı ve ölçsüz olması nedeniyle düşlere ve özellikle de çocuklara benzetmektedir. Düşümüzde günlük hayatta hafif bir öfke beslediğimiz kişinin ölmesini dileyişimizin sahnelerini görmemiz gibi kitlelerde en küçük bir öfke uyandıran kişiyi katletme ya da kuruma karşı isyan etme eğilimi göstermektedir. Kitlelerin düşünsel anlamda gelişmişliği her zaman bireyin oldukça altındadır ancak bazen ahlaki davranış yönünden bireyden üstün olabilmektedir.¹²⁵

Kitlelerin ruhu, ilkel insanların ruhu ile özdeş tutulmaktadır. Psikanalizin normal bireylerin, çocukların ve nevrozluların bilinçsiz ruhsal yaşamlarında varlığını kanıtladığı, birbiri ile çelişen düşüncelerin çatışmadan bir arada varılması kitlelerde de görülmektedir. Kitleler nevrozlular gibi nesnel gerçeklikte değil, kendi ruhsal gerçekliğinde yaşamaktadır. İkel insanlarda görüldüğü gibi isimler ve sözlerdeki gücün kullanımı, kitlelerde de görülmektedir. Özellikle slogan kullanımı kitleler için sözcüklerin gücünden yararlanmada önemli bir araç olmaktadır. Gerçek olmayanın etkisi gerçek olandan daha çoktur, gerçek ile gerçek olmayan ayırımına ihtiyaç bile duymamaktadırlar.¹²⁶

Kitle içindeki tek tek bireylerdeki duygular ne kadar güçlü ise, diğer bireylerde bu yoğun duygu otomatik olarak baskı oluşturmaktadır. Başkaları gibi davranma da, içsel bir zorlayış olmakla birlikte, aynı zamanda kitleden farklı davranmanın o an birey için sakıncalı olması ve otoriteye itaat nedeniyle sorumluluk duygusunun zayıflaması da etkili olmaktadır.

Freud, bireyi kitle içerisinde etkileyen gücü, bireyin sahip olduğu libidosuna yani kitle içerisindeki diğer bireylere olan sevgisine özellikle de lidere duyulan sevgi temelli özdeşleşme mekanizmasına bağlamaktadır. Bu mekanizmanın kaynağını bireyin benlik idealinde bulmaktadır. Benlik ideali bebeklik döneminde yaşanan aşırı narsist dönemde çevreye duyulan

¹²⁵ Freud, **Kitle Psikolojisi**, s. 17-19.

¹²⁶ Freud, **Kitle Psikolojisi**, s. 20-21.

gereksinim çevresinde oluşmaktadır. Bebek ya da çocuk için ihtiyaçları karşılayan anne ya da baba idealdir bu nedenle onların söylediği her şeyi yapmaya eğilimli olmaktadır. Bireylerde ki benlik ideali birey için her şeyin en mükemmelini istemektedir. Kitle içerisinde ki birey, benlik idealinin hep peşinde koştuğu mükemmel olma duygusunu, lideri ile kendisini özdeşleştirmeninde ötesinde bir duygu ile tatmin etmektedir. Aşkta ya da tutkuda da olduğu gibi lider, kişinin kendisinden daha önemli bir mevkiye bu nedenle erişmektedir. Ve bu ben idealini aynı obje aracılığı ile tatmin eden bireyler kitleyi oluşturmaktadır.¹²⁷

Carl Gustav Jung, tıpkı Freud gibi kitle psikolojisini açıklarken birey psikolojisine atıflarda bulunmaktadır. Jung'a göre kitleler tek tek bireylerin sahip olduğu eleştirel ve mantıklı düşünce sistemini tamamen yok edebilmektedir. Kitlenin içinde barındırdığı kişi sayısı arttıkça, sahiplendiği düşünceye karşı kararsızlığı ve düşüncenin değişebilirliği daha da artmaktadır. Zaten kalabalık içinde kendini güvende hisseden birey sorgulamadan, çoğunluğun istediği şey iyidir düşüncesi ile hareket etmektedir. Kitleler istediği şey peşinde kaba kuvvet kullanmayı hakkı olarak görmektedir, gerçeklikten uzak isteklerinin niteliğini düşünmemektedir.¹²⁸

Jung'a göre herhangi bir durum karşısında mantıklı ve eleştirel bir düşünce yeteneğine sahip olmak için o duruma karşı duyulan duygusallığın belirli bir sınırı aşmaması gerekmektedir. Duygusallık arttıkça akıl yok olmaktadır, aklın yerini sloganlar, hayaller ve fanteziler almaktadır. Bu nedenle herhangi bir kitlesel yıkıcı eylemin tüm topluma bulaşması kolaylaşmaktadır. Bu yıkıcı eyleme dahil olanlar sadece hapishanelerde ya da akıl hastanelerinde bulunmamaktadır. Normal görünümlü bu kişiler bilinçdışının sapkın ve çarpık faktörlerinin etkisi altında hareket etmektedir. Bireyin sahip olduğu bu yıkıcı yönü, bilinçdışında zaten varolan kolektif bir zihniyetin ürünüdür bu nedenle kişiler bu tür kitlesel hareketlere kolaylıkla dahil olabilmekte ve bu ortamda kendilerini rahat hissetmektedirler. Kolektif

¹²⁷ Freud, **Kitle Psikolojisi**, s. 57-65.

¹²⁸ Carl Gustav Jung, **Keşfedilmemiş Benlik**, çev. Barış İlhan ve Canan Ener Sılay, İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999, s.46.

zihniyet kalıtsal olmakta, ırksal özellikleri barındırmakta, insanlığın evriminin yansıması olarak görülmektedir.¹²⁹

Denilebilir ki, kişisel anlamda psikolojik rahatsızlıklardan ya da kitlesel anlamda hızla yayılan yıkıcı eylemlerden uzak durabilmek ancak bilinçdışımızı tanımamız ile mümkün olmaktadır.

Jung rasyonalizmin (akılcılık) her açıdan yok etmeye çalıştığı bireyin, kitle içerisine de girdiği anda kendini tamamen lidere teslim etmesini kaçınılmaz görmektedir. Yaşanılan ortamda bireyler bir kitlesel örgüte katılmadıkları takdirde dışlanabilmektedir. Kitlesel hareketlerin, kitle liderlerinin her söylediği tartışılmadan kabul edilmektedir. Bu koşullar altındaki birey yargılama gücünü tamamen saf dışı bırakmakta ve sahip olması gereken bireysel sorumluluğunu tamamen toplumsal sorumluluğa aktarmaktadır.¹³⁰

Jung'a göre, kapitalist sistem bireyi ve dini yok etmek için her yolu kullanmaktadır. Ancak, bireyler psikolojileri gereği dünya ötesi bir varlığa her zaman ihtiyaç duymaktadır. Amaçlarından biri bireyin ruhsal dengesini korumak olan dinin yok olması sonucu aynı işlev için bireylerden oluşan kitleler de, devlet politikasını ve liderleri kutsallaştırmaktadır. Bu duygu ile devlet politikaları ve liderler tıpkı din gibi eleştirilemez bir nitelik kazanmaktadır. Karşı olanların sonu kaçınılmaz olarak yok edilmeye kadar varabilmektedir. Devlette tıpkı Tanrı gibi karşılıksız sevgi ve itaat için kendisine karşı korku duyulması istemektedir. Bu sistem içerisinde, birey psikolojisi üzerindeki önemli etkisi sorgulanmaksızın sihir ve büyü şiddetle dışlanmaktadır. Ancak aynı işlevi taşıyan devlet törenlerine, bayraklara, kitlesel gösterilere, liderler her zaman ihtiyaç duymaktadırlar.¹³¹

Böyle bir ortamda birey otoritenin gücü arttıkça zayıflamakta ve çaresizleşmektedir, Bireyselliğini koruma amaçlı eyleme geçmesi için isteklerini yöneltmesi gereken konumdakiler kitlelerin başı olduğu için bu

¹²⁹ Jung, a.g.e., s. 46-47.

¹³⁰ Jung, a.g.e., s. 53-55.

¹³¹ Jung, a.g.e., s. 62-63.

çıkışın faydası olmamaktadır. “Örgütlü kitleye direnebilmek, ancak ve ancak, insanın bireyliğini o örgütün organizasyonu kadar iyi organize etmesi ile mümkündür.”¹³² Batı toplumları için Jung bireyin kitlelerden koparılabilmesi için özellikle kilisenin etkin olması gerektiğini belirtmektedir.

Gustave Le Bon'a göre kitlelerin psikolojisi bireylerden tamamen farklı bir yapı sergilemektedir. “Kitle kelimesi, basit ve sıradan anlamıyla, ırkları, meslekleri, cinsiyetleri ve kendilerini bir araya toplayan tesadüf her ne olursa olsun, rasgele bir bireyler topluluğunu ifade eder.”¹³³

Psikolojik bakımdan kitle, kendisini oluşturan bireylerden tamamen farklı bir karaktere sahip olmaktadır. Kitle içerisinde bilinçli kişilik silinmekte, belirli anlarda özellikle açıkça seçilebilen ‘*kollektif bilinç*’ oluşmaktadır. Kollektif ve tekelleşmiş bir zihniyet halindeki kitle tek bir varlık haline gelmektedir.¹³⁴ Kitleler bu duruma belirli bir amacın ve uyarıcının etkisi ile gelmektedir.

Kitlelerin en temel özelliği kendisini oluşturan kişilerden farklı bir ruha sahip olması olarak görülmektedir. Birbirinden tamamen farklı olan kişilerin, kitle halindeyken neden ortak bir ruha büründüklerine cevap ararken özellikle bilinçaltı hakimiyeti öne çıkmaktadır. Bilinçaltını, kişilerin irksal ortak özellikleri oluşturmaktadır. Kitle içerisinde birey azalan sorumluluk duygusu ile tek başınayken bastırıldığı, bilinçaltında yer alan, iç güdülerini dışarı çıkarmaktadır. Bu ortamda yer alan bireylerde kitlesel hareket ve düşünce yayılışı çok hızlı ve etkili olmaktadır. Ortak bir ruha bürünmüş olmak, kitle çıkarları karşısında kişisel çıkarların kolaylıkla feda edilmesini sağlamaktadır. Kitle için her şeyin feda edilebilmesi, kişilerin telkine açık olmalarından kaynaklanmaktadır. Kişiler arasındaki telkinde, telkin edilen kişi kendisini uyutan kişinin etkisine tamamen açık kalmaktadır. Kitlelerde de telkinin sonuçları bireylerde olduğu gibi birebir gözlemlenmektedir. Kitle kendisini yönlendiren kişi ya da kişilerin etkisine tamamen açık hale gelmektedir.

¹³² Jung, a.g.e., s. 87.

¹³³ Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, çev. Yunus Ender, İstanbul: Hayat Yayınları, 1997, s. 19.

¹³⁴ Le Bon, a.g.e., s. 20.

Kişiler, kitle içerisinde olmanın verdiği gücün farkında olarak, tek başlarıyken asla yapmayacakları eylemleri yapabilecek kadar her telkine uymaktadır.¹³⁵

Bilinçli kişiliği yok olan, bilinçaltı ile hareket eden, birbirinden etkilenen ve amacına hemen ulaşmak isteyen kitle insanını, bu özellikleri nedeniyle, Le Bon'da Freud gibi ilkel insana benzetmektedir. Kitleler fedakarlık, bağlılık, kişisel çıkarları düşünmemek, hakları korumak anlamında ahlaki değerlere önem verebilmektedir. Ancak toplumsal değerlere saygı göstermek ve devamlı bencil eğilimleri baskı altında tutabilmek açısından ahlaka uygun olmayan davranışlar/tutumlar sergileyebilmektedir. Gereksiz yere kızgınlık ve abartılı duygusal tavırlar sergileme, karşılaştırma ve eleştirme yeteneğinden yoksun olma gibi çocuklarda da bulunan özellikler kitlelerde de her zaman görülmektedir. Aynı zamanda asla eleştiriye açık olmamaktadırlar.¹³⁶

Kitleler her zaman kararsız tavırlar sergilemektedir. Düşünmeden ve eleştirmeden hareket ettikleri için birbirine zıt duygulara sahip oldukları görülmektedir. Kitlelerin şiddete başvurarak elde ettikleri bile, kısa bir süre sonra önemsiz bir hale gelmektedir. "Devamlı düşünceye yeteneksiz oldukları gibi devamlı bir iradeye de yeteneksizdirler."¹³⁷ İstediklerini elde etme yolunda imkansız diye bir şey tanımamaktadırlar.

Kitleler, gerçeklerden tamamen farklı olsa bile, her şeye inanmakta, hayallere gerçeklerden daha çok önem vermektedir. Kitlesel hareketlerde mucizeler, efsaneler, görünüşler ve gösterişler gerçeklerden daha fazla etkili olmaktadır.¹³⁸

Le Bon'a göre, kitle insanı, herhangi bir görüşü, değiştirilemez bir gerçeğe dönüştürebilmektedir. Bu görüşlerini savunurken aşırı duygusal tavırlar sergilemektedirler. Aşırılığa yatkın olmalarının temelinde, bu

¹³⁵ Serol Teber, **İnsanın Hiçleşme Serüvenine Giriş Politik Psikoloji Notları**, İstanbul: Papirüs Yayınları, Temmuz 2001, s. 34.

¹³⁶ Le Bon, a.g.e., s. 31-33.

¹³⁷ Le Bon, a.g.e., s. 33.

¹³⁸ Le Bon, a.g.e., s. 60.

görüşlerin sonuçlarına karşı sorumluluk hissetmemeleri yatmaktadır. Sorumluluk duygusu hissetmeme ya da az hissetme, kitle insanının, sonucunu düşünmeden ırksal, içgüdüsel ya da vahşi olarak adlandırılabilir tavrılar sergilemesine neden olmaktadır.¹³⁹

Kitleler, değişiklikleri, geçici bir süre ve yüzeysel olarak kabul edebilmektedir. Çoğunlukla muhafazakar, yeniliklere ve değişikliklere kapalı tavrılar sergilemektedirler. Le Bon bu özellikler nedeniyle, kitle hakimiyetinde uygarlığa ulaşmanın ya da onu sürdürmenin imkansız olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁰

Kitlelerin herhangi bir düşünceyi benimseyebilmeleri için, düşüncenin basit ve hayallerle süslü olması gerekmektedir. Kelimeler ve sloganlardan etkilenmelerinin nedeni de bunlara hayali anlamlar yüklemelerinden kaynaklanmaktadır. Hayali anlam yükleme çok açık olukları için anlamı tam belli olmayan kelimeler kitleleri daha fazla etkilemektedir. Kitleler için gerçekler önem taşımamaktadır. Gerçek hoşlarına gitmiyorsa, bir hayal üretip onun peşine takılmayı tercih etmektedirler.¹⁴¹

Kitlelerin düşünce ve inanç sistemlerinin oluşumunda ırksal özelliklerin, geleneklerin, zamanın, politik ve toplumsal konuların, öğretim ve eğitim etkili olduğu görülmektedir. Çoğu zaman her ırk için birbirinden farklı olan özellikler, kitlelere hakim olan en temel etkidir. Irkların farklı özellikleri olduğu için birbirinden farklı kitleler oluşmaktadır. Le Bon'a göre İngilizlerden oluşan bir kitle kesinlikle Fransızlardan oluşan bir kitleden farklı olmaktadır. Bir Fransız kitlelerin eşitliğine, bir İngiliz ise kitlelerin özgürlüğüne önem vermektedir.¹⁴²

Kitleler her zaman bir önder çıkarmaktadır. Kitlelerin her zaman bir öndere ihtiyaç duymalarının temelinde yargılama yetenekleri olmadığından, kendileri için gereken durumlarda karar alabilen bir rehber ihtiyacı duymaları

¹³⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Yeni İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş**, 10.b., İstanbul: Evrim Yayınevi, s. 279.

¹⁴⁰ Le Bon, a.g.e., s. 49-50.

¹⁴¹ Le Bon, a.g.e., s. 99.

¹⁴² Le Bon, a.g.e., s. 139.

yatmaktadır. Çünkü insanlar da hayvanlar gibi taklit etmeye ihtiyaç duymaktadır. Kitleler üzerindeki etkili kişiler, kitle içerisindeki kişiler tarafından model alınmaktadır.¹⁴³

20. yüzyılın başlarındaki Avrupa'yı değerlendiren *Ortega. Y. Gasset* kitlelerin ön plana çıkmasından ayaklanış olarak söz etmektedir. Kitleler, kendisi gibi hareket etmemektedir. Kitle, kendisi ve yönetim ile ilgili her konuda bir üst otoriteye uymak zorunda olan bir topluluk olarak görülmektedir. Çünkü kendisini organize edecek ,yönetecek özelliklere sahip bulunmamaktadır. Bu eksikliğini fark etmeyerek, yönetimi ele geçirmek isteyerek kaderine karşı isyan etmektedir. Kitleler, istediğini elde etme amacıyla 'linç etme' girişimine her an başvurabilmektedir. Bu davranış biçimi kitlelerin en temel özelliği olmaktadır. Linç girişiminin kökeni kitlelerin ön plana çıktığı Amerika'da bulunmaktadır.¹⁴⁴

Kitleler 20. yüzyılın başlarında Avrupa'daki en temel değişiklik olarak görülmektedir. Artık Avrupa'da topluma söz geçiren liderler görülmemekte ve nitelikli olmayan insanlardan kitleler toplumsal hayatı yürütmektedir. "Kitle, belirli bir alanda iyi ya da kötü hiçbir değer ifade etmeyen, kendisini 'sadece herkes gibi' hissedenden herkesi kapsar ve aslında kendisini diğerleriyle bir bütün olarak hissetmekten mutludur ama ne yazık ki bu konuyla ilgili hiçbir endişe duymaz."¹⁴⁵ Bu durumda büyük sorunda kitlelerin bu özelliklerinden vazgeçmeden, azınlıkların yerine geçme isteğinden doğmaktadır. Kitleler azınlıkların hoşlandıkları ve kullandıkları her şeye sahip olma isteği ile hareket etmektedir. Kitleler farklı, bireysel ve seçkin olan her şeye karşı, Amerikalıların 'farklı olmak edepsiz olmaktadır' deyişine uygun hareket eden topluluklar olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁶

¹⁴³ Le Bon, a.g.e., s. 106-108.

¹⁴⁴ Gasset, a.g.e., s. 108-109.

¹⁴⁵ Gasset, a.g.e., s. 11.

¹⁴⁶ Gasset, a.g.e., s. 14.

"Kitleler devri, büyüklükler devridir."¹⁴⁷ Bunun göstergesi ise kitlelerin hakimiyetinin vurgusu olarak, büyük mimari yapıların önem kazanmasında görülmektedir.

Kitle insanını psikolojisini açıklarken özellikle demokrasi ve teknoloji çok önem kazanmaktadır. Eşitlik fikrinin yerleşmeye başlaması ve teknolojik ilerlemeler sayesinde hayat standartlarının yükselişi, daha önceki dönemlerde asla görülmemiş bir yaşam ortamı doğurmaktadır. İşte bu ortamda doğan kitle insanı isteklerinin yerine getirilmesinde her şeyi hakkı olarak görmektedir.¹⁴⁸

Gasset kitleleri açıklarken asil olma ya da soylu olma özelliğine önem vermektedir. Aristokrasinin bittiği anda toplumun da biteceğine inanmaktadır. Soyluluk kavramı ile çalışmayı, iyiliği, mücadeleyi, dışarıdan bir güç tarafından zorlanmadan değişmeyi ve hareketliliği ifade etmektedir. Soyluların sahip olduğu bu özelliklerin hiçbiri kitle insanında görülmemektedir. Demokrasi ve teknolojinin insana her istediğini sunması nedeniyle, tembellik kitlelerin en temel özelliği olarak gösterilmektedir. "Kitle insanının gerçekten uygarlığı yıkabilecek bir tehlikeye kapı açtığı yadsınamaz bir gerçek. Kültürsüz bir teknolojinin, neredeyse sınırsız ve bilgelikten yoksun bir gücün somut dışavurumu o ... Bir yanda liberal teknokratlarla konforlu yaşam içinde gününü gün etme körlüğüne kapılmış olanlar; öte yanda savaşa hazır ve kendi gerçeğinden bir o kadar körü körüne emin radikaller..."¹⁴⁹

Kitle insanı her şey hakkında kesin ve bilimsel bilgiye ulaşabildiğinden kendisine aşırı güvenmektedir. Gasset bu anlayıştaki kitle insanının ruhunu kapalı olarak görmektedir. Yani her şeyi bildiğini, en akıllı olduğu sanan kitle insanı karşılaştırma yeteneğinden yoksun hareket etmektedir. Daha fazla ilerleme, gelişme, kapasitesini tam olarak kullanma imkanlarını

¹⁴⁷ Gasset, a.g.e., s. 16.

¹⁴⁸ Gasset, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁹ Ortega Y. Gasset, **Tarihsel Bunalım Ve İnsan**, çev. Neyire Gül Işık, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, s. 31.

görememektedir. Çünkü içinde bulunduğu ortamı doğal bir ortam görmektedir. Gasset kitle insanını bu nedenlerle bayağı olarak tanımlamaktadır ve bu bayağılığı temel bir hak olarak gördüklerini belirtmektedir.¹⁵⁰

Kültürel anlamda da kitle insanı bu özellikleri nedeniyle barbarlar gibi davranmaktadır. Barbarlar gibi kitle insanı da standartları önemsememektedir. Referans alabileceği bir otoriteyi tanımamaktadır. Kitleler, sendikalizmde ve faşizmde görüldüğü gibi fikirlerini zorla kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bunun içinde kitle insanı direkt eyleme yani şiddete başvurmaktadır.¹⁵¹

Eric Hoffer'a göre kişilerin kitlesel hareketlere katılabilmeleri için yaşantılarından memnun olmamaları, aşırı fakir olmamaları, güçlü olduklarını düşünmeleri, geleceğe dair umutlu olmaları ve karşılıklarına çıkacak güçlüklerden habersiz olmaları gerekmektedir. Bu nedenle kitle hareketlerini başlatanlar, sonuçları görebilecek kadar deneyimli kişiler değil, sonuçları tahmin edemeyen deneyimsiz kişiler olmaktadır. Kitlesel hareketlere katılan kişilerde, kendilerinden kurtulma, başka biri olma isteği görülmektedir. Kitle içerisinde kendilerini tamamen değiştirebileceklerine ve kendilerinde bulamadıkları, hayatlarına anlam ve amaç bulabileceklerine inanmaktadırlar. Bir kişinin kendine duyduğu önem ve güven ne kadar azalırsa, ulusuna, dinine, ırkına ya da kitlesel bir amaca duyduğu önem ve güven artmaktadır.¹⁵²

Kitlesel hareketlerinin içerisinde en önemli sınıf olan yoksulların hepsi değişimi istememektedir. Değişimi isteyenler özellikle yeni yoksullaşan kişiler olmaktadır. Yeni yoksullaşan bir sınıf, her zaman yoksul olanlardan farklı olarak, mevcut durumdan başka bir hayat olduğunu bilmektedirler ve ona geri dönmek istemektedirler. Memnun olmama ve değişiklik isteme durumlarının en yoğun olduğu dönemlerde bu ortamın son bulmasına çok

¹⁵⁰ Gasset, **Kitlelerin Ayaklanması**, s. 63-64.

¹⁵¹ Gasset, **Kitlelerin Ayaklanması**, s. 67.

¹⁵² Hoffer, a.g.e., s. 39-42.

yaklaşılmaktadır. “İnsanları isyana teşvik eden şey fiilen çekilen sıkıntı değil, daha iyi şeylerin tadını almış olmaktır.”¹⁵³

Kitle içerisinde yer alan kişiler için özgürlük bir anlam ifade etmemektedir. Kişiler kitlesel hareketlere sorumluluktan kaçmak için katılmaktadırlar. Çünkü bu kişiler seçme özgürlüğünün bulunduğu bir ortamda başarı elde edememektedirler. “Seçme özgürlüğü başarısızlığın sonucunu bireyin omuzlarına yükler.”¹⁵⁴ Bu bağlamda, özgürlükleri sağlamak için başlatılan bir kitle hareketi başarı sağlandığı zaman, kitle için gerekli olan birlik ve beraberliğin sağlanması için bu özgürlükleri daha da kısıtlayabilmektedir.

Doğuştan gelen bir kusur ya da çevresel bir nedenden ötürü kendilerine güvenlerini yitirerek aşırı bencil bir duruma gelen insanların, imkanlarının çok olduğu fakat zamanın kısıtlılığı olduğu düşüncesine kapılarak hayal kırıklığı yaşayan kişilerin, yaşadıkları toplumla bütünleşemeyen azınlıkların, kitlesel hareketlere katılmaları daha kolay olmaktadır. Hayata dair herhangi bir amacı olmayan insanların, kendilerini değerli hissedebilmek, bir amaç edinebilmek için kitlesel hareketlere katıldıkları gözlenmektedir. Herhangi bir nedenden dolayı suçluluk duygusu taşıyan bir kişi bu duygudan uzaklaşabilmek için kendisini kitlesel harekete dahil etmekte ve diğer kişilere oranla daha fedakar olabilmektedir. Hoffer’a göre özellikle yapmayı çok istedikleri herhangi bir şeyi yeteneksizlikleri ya da zihinsel ve bedensel engelleri nedeniyle yapamayan bazı kişiler hiçbir şeyden tatmin olmamaktadır ve bu kişiler kendilerinden tamamen kurtulabilmek için kitlesel hareketin amacı uğruna her türlü aşırılığa başvurmaktadır.¹⁵⁵

Kişileri kitlesel hareketin uğruna mücadele edebilecek ve gerekirse ölebilecek şekilde etkileyebilmenin temelinde onları fiziki gerçekliğinden yani bedenlerinden uzaklaştırmak yatmaktadır. Bunu sağlayabilmek için kitle önderleri pek çok yol kullanmaktadır. Kişi içerisinde bulunduğu kitlesel hareketten ayrı hiçbir amaç taşımamakta yani ancak kitle ile

¹⁵³ Hoffer, a.g.e., s. 61.

¹⁵⁴ Hoffer, a.g.e., s. 64.

¹⁵⁵ Hoffer, a.g.e., s. 84-85.

varolabilmektedir. Hoffer bu durumun ilkel kabilelerde de görüldüğünü belirtmekte ve bu özelliği nedeniyle kitlesel hareketlerin ilkelliğe dönüşme neden olabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁶

Kitle içerisindeki bazı kişiler, belirli bir amaç uğruna savaşıp ölecek kahraman olma hayalini, yaşamlarını sürdürmeye tercih edebilmektedirler. Bu nedenle kitle hareketlerinde birlik ve beraberlik sağlanırken, uğruna savaşılan amacın önemi liderler tarafından abartılmaktadır. Aynı zamanda kitlenin amaçlarının ihtişamlı törenlerle ve sembollerle sunulması kişileri daha fazla etkilemektedir. Kişileri kitle için her şeylerini feda edebilecek hale getirebilmek için şimdiki zamanın önemsizleştirilmesi gerekmektedir. Şimdiki zaman düzenin bozulduğu bir andır ve bunun düzeltilebilmesi için fedakar olmak gerekmektedir. Kişilerin fedakarlık göstermelerinin temelinde geleceğe dair umutların gerçekleşmesi hayalleri yatmaktadır. Gelecekteki güzel günler uğruna şimdiki zaman feda edilebilmektedir. Kişiler sahip oldukları şeylerden çok, sahip olmadıkları şeyler uğruna canlarını feda etmeye daha yakın durmaktadır. "Olmayan şeyler, gerçekten olan şeyler daha yücedir."¹⁵⁷ Diğer bir deyişle, kitlesel hareket içerisinde her türlü aşırılığı sergileyen kişiler engelleri, çelişkileri yani her türlü gerçeği görmekten kaçınmaktadırlar.

Kitlesel hareketlerde, kişileri birbirine bağlamak için en önemli araçlardan biri olarak, herhangi bir şeye karşı nefret duygusu etkin olarak işlenmektedir. Kitlelerin nefret ettiği şeyin canlı, tek, yabancı olması ve düşmanın gücünün abartılması nefret duygusunun yoğunluğunu arttırmaktadır. Nefret edilen varlığın, düşmanlar içinde nefret kaynağı olması düşmanı zayıflatabilmektedir. Hoffer, 2. Dünya Savaşı yıllarındaki Yahudi düşmanlığı sadece Almanları birleştirmeyi sağlamamakta, aynı zamanda zaten Yahudi düşmanlığı olan Polonyalıların, Romenlerin, Macarların ve Fransızların Almanlara karşı dayanma gücünü de zayıflatmaktadır.¹⁵⁸ Nefret etme duygusu, kişinin kendini aşağı görme duygusu ile yer değiştirerek oluşmaktadır. Aslında kişi kendisini yetersiz görmekte ancak bunu kabul

¹⁵⁶ Hoffer, a.g.e., s. 102.

¹⁵⁷ Hoffer, a.g.e., s. 118.

¹⁵⁸ Hoffer, a.g.e., s. 137.

edemediği için herhangi bir şeye aşırı nefret duyarak kendisine karşı beslediği aşağılık duygusunu unutmaya çalışmaktadır.

Kitle içerisinde yer alan kişilerin benzer tutum/davranışları sergilemelerinde belirli bir örneği taklit ederek itaat etmeleri etkili olmaktadır. Taklit etme kişinin kendisinden tamamen sıyrılmasına da yardımcı olmaktadır. Kitlelerin liderleri, taklit etmenin kişiler üzerinde ne kadar etkili olduğunu bildikleri için kitlenin dış dünyadan taklit edebileceği örneklerle ulaşmaması için çaba sarf etmekte ve dış dünyayı taklit edilmemesi için sürekli aşağılamaktadır.¹⁵⁹

Hayal kırıklığına uğramış, herhangi bir amacı ve görevi olmayan bir kişinin, kitlenin çağrısına cevabı, bir amaç ve görev edinebileceği düşüncesi nedeniyle olumlu olmaktadır. Bu kişiler için kitle içerisinde kendi değerlerini göstermek, kendilerini ispat etmek önem kazanmaktadır. Oysa, Hoffer'a göre, kitlesel hareketler insanların tek başlarına yaşama imkanlarını ellerinden almakta, onları birbirine bağlı eksik insanlar yapmaktadır.¹⁶⁰

Elias Canetti'ye göre kitle içerisinde her şey tek ve aynı bedende oluyormuş gibi bir özellik kazanmaktadır ve kitlenin bu özelliği, kitleyi oluşturan kişilerin herkesin eşit ve kendisi gibi olduğunu hissetmesini sağlamaktadır.¹⁶¹ Bundan dolayı tek başınayken bir kişinin başka bir kişi tarafından bedenine dokunulmasından duyduğu korku ya da tiksinti kitle içerisinde yok olmaktadır.

Kitlenin en önemli işlevi ve özelliği kişiler arasındaki farkları belirli bir süre için yok ederek herkesin birbirini eşit hissetmesinde yatmaktadır. Bu süre kitle içerisindeki kişilerin deşarj olmasını sağlamaktadır.¹⁶² Deşarj bir kitle için büyük önem taşımaktadır.

¹⁵⁹ Hoffer, a.g.e., s. 151.

¹⁶⁰ Hoffer, a.g.e., s. 176.

¹⁶¹ Canetti, a.g.e., s. 15-16.

¹⁶² Canetti, a.g.e., s. 19.

Hedefin yakın ve gösterilmiş olması, bir kitlenin oluşumunu hızla sağlayabilmektedir. Kitlenin hızla oluşmasının en önemli etkeni, içerisindeki kişilerin –kitlenin yapısı nedeniyle- herhangi bir risk/sorumluluk almak zorunda olmamalarında yatmaktadır. Hedefin, kitlenin karşısında herhangi bir güç gösterme imkanının olmadığı bilmesi de risk olmadığını hissettirmektedir. Canetti, topluluk önünde bir kişinin öldürülmesi durumlarında, öldürme eylemi bütün bir kitle tarafından onaylandığı için herkesin cellat konumunda olduğunu vurgulamaktadır. Kitlelerin deşarj olmasını sağlayan, topluluk önünde cezalandırma, öldürme eylemlerine karşı duyulan tepkilerin yakın zamanlı olduğunu belirtmektedir. Günümüzde gazeteler aracılığı ile topluluk önünde öldürmelerin devam ettiğini ve eskiden olduğu gibi bugün de kimsenin hiçbir sorumluluk hissetmediğini belirtmektedir.¹⁶³

Yıkıcılık her kitlenin sahip olduğu ancak tam olarak açıklanmayan bir özellik taşımaktadır. Çoğu kitle hareketi önüne çıkan her türlü nesneyi yıkmaktadır. Bu yıkımdan çıkan gürültü kitleler için bir tatmin aracı olmaktadır. Kitlenin, reddettiği otoriteyi temsil eden heykelleri yıkması ve yok etmeye çalışması da aslında otoritenin her yerde olmasına son vermeye yönelmektedir. Yok edilen heykeller, eski otoritenin yok edilmesini temsil etmektedir. Bu anlar, kitle için çok önem taşıyan duygu patlaması yaşanmasını yani kitlenin deşarj olmasını sağlamaktadır. Yıkıma geçen bir kitlenin en önemli aracı ateş olmaktadır. Ateşe vererek yani geri dönüşümü olmaksızın herhangi bir şeyi yok etmek, kitlenin kendisini karşı konulmaz bir güç görmesini sağlamaktadır. Kitle ile ateş yıkım bittikten sonra sönmeleri nedeniyle birbirlerine benzemektedir.¹⁶⁴

Kitle içerisindeki kişiler kendilerini zulme uğramış gibi hissetmektedir. Bu duygunun doğumuna neden olarak seçtiği düşmanına karşı her zaman bir nefret beslemekte ve düşmanın her hareketini kendisini yok etmeye yönelik olarak algılamaktadır. Kitleleri dışardan müdahalelerle yok etme imkanı

¹⁶³ Canetti, a.g.e., s. 51-53.

¹⁶⁴ Canetti, a.g.e., s. 20-21.

bulunmamaktadır. Kitleler ancak içeriden yani kitledeki kişilerin istekleri karşılanarak yok olmaktadır. Herhangi bir istek karşılanınca kitle içerisindeki bazı kişiler kolaylıkla kitleyi terk edebilmektedir. Bu kişiler, kitle tarafından hain olarak görülmektedir. Kitleler kuşatılmış şehirlere benzetilmekte yani kitleler dışarıda olduğu gibi içerisinde de düşmanlar, hainler barındırmaktadır.¹⁶⁵

Hedefe kilitlenen bir kitle, hedefine ulaşınca dağılma noktasına gelmektedir. Bu nedenle kitlelerin büyümesini engellemek için iktidarların siyasi idamlara başvurduğu bilinmektedir. Kitleyi bir arada tutan en önemli araç ise, güçlü bir diğer kitlenin olduğu göstermektir. Canetti'de Eric Fromm gibi, savaş zamanlarında saldıran kendisi olsa da her kitlenin tehdit altında olduğunu göstermeye çalıştığını vurgulamaktadır.¹⁶⁶

Canetti'ye göre, her ulusun kendini bütünleştirdiği, kendisini tanımladığı bir kitle simgesi bulunmaktadır.¹⁶⁷ Değer verilen kitle simgesinin zarar görmesi ya da aşağılanması tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır. Bu noktada örneğin, Almanların kitle simgesi olarak görülen ordularının 1. Dünya Savaşı sonrası terhis edilmesi, Hitler'in Almanların özlem duyduğu ordularının özelliklerine yakın bir Nazi hareketini kurmasını kolaylaştırdığı bilinmektedir.

Enflasyonun yaşandığı bir ortamda insanlar, paranın aşırı değer kaybetmesinin suçunu yükleyebilecekleri bir düşman arayışına girmektedir. Paralarının değer kaybetmesi sonucu aşağılandığını düşünen bir kitle bu aşağılık duygusunu aktarabileceği, kendinden daha aşağı bir varlık olduğunu düşünebileceği bir hedef seçmektedir. Hitler'in bu amaçla 2. Dünya Savaşı görülen Alman enflasyonunun suçunu ve bu aşırı değersizleşme duygusunu Yahudilerle bütünleştirdiği görülmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Canetti, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁶ Canetti, a.g.e., s. 74.

¹⁶⁷ Canetti, a.g.e., s. 171-175.

¹⁶⁸ Canetti, a.g.e., s. 191.

Eric Fromm kitlesel hareketlerin en önemli öğelerinden olan lidere karşı oluşan aşırı sevgi ve itaatkarlığın sağlanması için, herhangi bir düşman tarafından tehdit ediliyor olma durumunun kullanıldığını belirtmektedir. İnsanlar bu durumdan kurtulmak için fazla sorgulamadan liderlerin peşine takılarak düşman olarak gösterilenlere karşı kolaylıkla tepkisel şiddet gösterebilmektedir. Tehdit edilme korkusu etkisinin yanı sıra kişilerin liderler peşine takılmalarında narsisist duygunun etkisi olduğu görülmektedir. Kişiler kendilerine karşı besledikleri narsisist duyguyu lidere de aktarmakta, lidere karşı beslenen hayranlığı kendileri ile özdeşleştirmektedir.¹⁶⁹

Fromm, kişilerin değerlendirilmesinde sahip oldukları ve sadece duyduklarını yansıtan değişebilir nitelikte olan görüşlerin değil de, kişinin ne olduğunu gösteren kanaatlerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁷⁰ Kitlesel bir harekete kişinin karşı koyabilmesi ancak kanaatlerinin bu hareketin uygulamaları ile ters düşerse mümkün olmaktadır. Fromm'un, 1931 tarihinde bazı meslektaşları ile Almanların Hitler'in iktidarına karşı koyma imkanı olup olmadığını anlayabilmek için Alman işçi ve memurlarına yönelik otoriter kişiliği çıkarma amaçlı bir anket çalışması yaptığı bilinmektedir. Anket soruları örneğin çocukların eğitiminde fiziksel cezalandırma gerekir mi gerekmez şeklinde olup kişilerin otoriter olan ya da olmayan yanlarını ortaya çıkarmaktadır. Fiziksel cezalandırma gerekir diyenler çocuğun itaatkar olmasını istemekte yani otoriter bir yapı sergilemektedir. Fiziksel cezalandırma gerekmez diyenler ise çocuğun korkutularak itaat etmesine karşı çıkmakta yani anti-otoriter bir yapı göstermektedir. Ankete katılan Almanların %10'u otoriter kişilik özelliği taşımaktadır. Bu kişilerin ateşli bir Nazi taraftarı olacakları belirtilmektedir. %75 ise ne otoriter ne de anti otoriter bir kişilik sergilemektedir. Bunların ise ne ateşli Nazi ne de bir Nazi muhalifi olacağı vurgulanmakta ancak kitlesel bir harekete katılmaları aşırı olmasalar bile mümkün görülmektedir. Anketin sonucunda %15 kadar anti otoriter kişilik sergileyenlerin ise Nazi hareketine kesinlikle katılmayacakları vurgulanmaktadır. Fromm anketin sonucunun tam

¹⁶⁹ Fromm, **Sevginin Ve Şiddetin Kaynağı**, s. 79.

¹⁷⁰ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 185.

anlamıyla test edilip doğrulanma imkanı bulamadıkları belirtmekle birlikte sonuçların doğruluk payı taşıdığına inandığını belirtmektedir.¹⁷¹

3.3. İktidarın Birey ve Kitle İle İletişimi ve İletişim Araçları

İktidarda olanlar tarafından her türlü araç, hakimiyeti altında tutmak istedikleri sınıfları etkileyebilmek için kullanılmaktadır. Bu araçları kullanarak iktidarda olanlar, devamlılıkları sağlamakta ve meşruluk kazanmaktadırlar. Bu bölümde özellikle bu araçlardan kişilerin bilinçaltını da etkileyebildikleri için mekan kullanımı ve bürokrasi ele alınmaktadır.

3.3.1. İktidarın Kurulması ve Pekiştirilmesinde Mekan Kullanımının Rolü

Mimari üsluplar yoluyla bireyleri etkileme amacı her dönemde görülmektedir. İlk çağlardan günümüze kadar iktidarı simgeleyen birçok mimari yapı, bireyleri örtük bir biçimde etkileme yani iktidarın büyüklüğünü ve yenilemezliğini gösterme amacı taşımaktadır.

Bir üslup olarak, modern mimariyi, bürokratlar, mimarlar ve planlamacılar tarafından halka dayatılan kültürel ve estetik bir baskı biçimi olarak gören Jane Jacobs gibi sayısız kültür eleştirmeni bulunmaktadır.¹⁷²

Bertrand Russell'e göre mimarlığın iki amacı bulunmaktadır: Birincisi tamamıyla yarar güden amaç; insanlara sıcaklık ve barınma sağlama amacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğeri siyasal amaç; bir fikri insanların kafasına, o fikrin taştan ifadesinin göz kamaştırıcılığı yoluyla yerleştirme amacı olmaktadır. "Yoksulların konutları bakımından birinci amaç yeterliydi; ne var ki, tanrıların tapınakları, kralların sarayları, göksel güçler ile bu güçlerin yeryüzündeki sevgili kullarına karşı, insanlarda korkuyla karışık saygıyı yaratmak amacıyla dikiliyorlardı. Arada sırada yüceltilenler tek tek hükümdarlar değil, bütün bir toplum oluyordu: Atina'da Akropol ile Roma'da

¹⁷¹ Fromm, **Hayatı Sevmek**, s. 184-188.

¹⁷² Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, 1.b., İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 2002, s. 23.

Kapitol, azınlıklarla müttefiklere bu iki mağrur şehrin temsil ettikleri imparatorlukların görkemini göstermek amacıyla dikilmişlerdir.”¹⁷³

Mimarinin bireyleri etkilemede ne kadar önemli olduğunu bilen ve zaten kişisel olarak ta mimariye özel bir ilgisi olan Adolf Hitler’in mimar Albert Speer’i yanından hiç ayırmadığı bilinmektedir. Hitler’in elde ettiği ve edeceği şehirlerle ilgili mimari planlarının modelleri ile ilgili Speer ile çektiği birçok fotoğrafı bu konuya verdiği önemi belgelemektedir.

Mekanı düzenleyerek yani mimariyi kullanarak iktidarların birey psikolojisi üzerindeki etkisi ilgili Foucault, Bentham’ın ‘Panopticon’ adlı tasarımı ile ilgili açıklamaları önem taşımaktadır. Bir gözetim aracı olarak tasarlanan bu yapıda gözetleyen herkesi görebilmekte ancak kimse gözetleyeni görememektedir. Bu mimari tasarımdaki amaç, insanları gözetlemek olduğu gibi insanlara sürekli gözetlendiklerini hissettirmek ve buna bağlı olarak iktidarı içselleştirmektir. Foucault’a göre kullanım alanı neresi olursa olsun (hapishane, tımarhane, ordu, fabrika) Panopticon, ‘türdeş iktidar etkileri üreten harika bir makinedir.’¹⁷⁴

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönemlerinde, yani 1910’larla 1920’lerin Milli Mimari Rönesansı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve 1930’larda Atatürk’ün Cumhuriyet Halk Partisi’nin mimari kültür açısından üslupları farklı olsa da ,siyasi ve ideolojik anlamlarda ortak zeminleri bulunmaktadır. Her iki dönemde de otoriter devlet anlayışının görünümü olarak, kimlik oluşturma amacıyla mimari bilinçli olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Bu bağlamda örneğin, Modern Türkiye’nin kuruluş yıllarında önem verilen görsel modernlik kültürünün unsurları olarak, harf devrimi, şapka devrimi gibi mimari yapıda da devrime önem verilmektedir. Osmanlı etkilerinin yani

¹⁷³ www.mimarlarodasi.org

¹⁷⁴ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, Temmuz 1992, s. 254.

kubbeli, çiçekli ve çinili yapıların artık mimaride kullanılması gerektiği yeni bir kimlik oluşumu için şart görülmektedir.¹⁷⁵

Walter Benjamin'in bir örnek olan incelediği pasajlar gibi mimari üsluplar, birey psikolojisini etkilemede mimarinin kullanılmasına yönelik incelemeler arasında yer almaktadır. Belirli bir sistemin yani kapitalist sistemin ürünü olan bu üslup aynı zamanda sistemin devamını, tüketimi çekici kılarak, sağlamaktadır. Benjamin'e göre pasajlar, " ... Avrupa'nın son dinozoru olan tüketicinin ini. Bu mağaranın duvarlarını mallar, öncesiz bir bitki örtüsü gibi kaplıyor ... gizli benzerliklerden oluşan bir dünya diye nitelendirilebilir..."¹⁷⁶

3.3.2. Devletin Bürokrasi Aracılığıyla İktidarını Göstermesi: 'Bireyden Vatandaşa Dönüşüm'

Modernite ile toplumsal hayatın her aşamasına hakim olan bürokrasi, formalizasyonun, standartlaşmanın, kuralların, yasaların ve hiyerarşinin kişisellikten çıkarılarak resmileşmesini sağlayan bir örgüt yapısı sergilemektedir. Her türlü karar alma sürecinin kişisellikten çıkarılması yani sadece prosedürlere uyma bilinci ile çalışma, çalışanların kendilerine ve işlerine yabancılaşmasının en temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda bürokrasi çoğunlukla insanlıktan çıkarıcı çalışma ortamı olarak söz edilmektedir. Bürokrasilerde çalışan insanlar genellikle adı ve yüzü olmayan bürokratlarla çalışmak ya da muhatap olmak zorunda kalmaktadır. Bürokratlarla ulaşmakta güçlük çeken vatandaşlar için bu daha da büyük bir sorun olmaktadır. Günümüzde, telefon teknolojisindeki bir dizi yeni gelişme de bu soruna katkıda bulunmaktadır. Büyük bürokrasilerdeki telefonlara çoğunlukla önceden kaydedilmiş seslerin cevap vermesi

¹⁷⁵ Bozdoğan, a.g.e., s. 74.

¹⁷⁶ Walter Benjamin, **Pasajlar**, çev. Ahmet Cemal, 4.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2002, s. 258.

vatandaşların bürokrasi tarafından cevapsız bırakılmasını, muhatap bulunamamasını daha da arttırmaktadır.¹⁷⁷

Bürokrasinin bu tür sorunlar yani işlevsel bozukluklar doğurmasının nedeni R.K. Merton yasal-ussal düzenlemelerin doğal bir sonucu olarak görmektedir. Ona göre, bürokratik yapılarda hakim olan kurallara kelimesi kelimesine uyma gerekliliği işlevsel bozuklukların temeli oluşturmaktadır.¹⁷⁸ Bürokratik örgütlenmede, kurallara -karşılaşılabilecek her türlü durumu öngörme imkanının olmamasına rağmen- sıkı sıkıya bağlı kalınması, yeni bir sorunla karşılaşıldığı anda çözme anlayışı esnekliği engellemektedir.

“Bürokrasi ve genelde formel olarak akılcı yapılar, insanları çok maddi şekilde sınırlayan nesnel yapılar olarak görülmelidir. Kurallar, konular, hiyerarşiler ve benzerleri insanları öyle bir sınırlar ki, bazı şeyleri yapabildikleri halde başka şeyler yapmaya zorlanırlar.”¹⁷⁹

Zygmunt Bauman, rasyonalizasyonun da etkisi ile birlikte, modernitenin bir sonucu olarak gördüğü bürokrasiden kaynaklanan en temel sorunu ‘*ahlaki sorumsuzluk*’ olarak görmektedir. Bürokrasinin parçalanmış yapısı yani herkesin sadece belirli bir görevi yerine getirmesi ve bunun dışında hiçbir şeye karışılmaması gerektiğine yönelik anlayışı, kişileri yapılan işin sorumluluğunu almaktan uzaklaştırmaktadır. Bauman’a göre “modernlik, ahlâki sorumlulukları ahlâki benliğin kendisinden alarak ya toplumsal olarak inşa ve idare edilen birey-üstü ajanlara kaydırması ya da bu sorumluluğu ‘hiç kimsenin tek başına sorumlu olmadığı’ bir bürokraside eritmesi ile meşhurdur.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ George Ritzer, **Toplumun Mcdonaldlaştırılması**, çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 204.

¹⁷⁸ Cemil Oktay, **Siyasal Sistem Ve Bürokrasi**, İstanbul: Der Yayınları, 1997, s. 58.

¹⁷⁹ George Ritzer, **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 91.

¹⁸⁰ Zygmunt Bauman, **Parçalanmış Hayat**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 136.

Bürokratik örgütlenmeler, iktidarların bireylerle/vatandaşlarla ilişkiye giren en temel kurumları arasında yer almaktadır. İktidarın hatta sistemin bir yansıması olan bürokrasi, kişileri özgünlük anlamında sınırlandırmakta ve yaptığı işe karşı yabancılaştırarak sorumsuzlaştırmaktadır. Aynı zamanda iktidarın ve sistemin devamlılığını sağlamaktadır.

4. FRANZ KAFKA'NIN ESERLERİNDE SİSTEM İKTİDAR VE BİREY

Bu bölümde, toplumbilimsel, ruhbilimsel ve marksist çözümleme yöntemleri çerçevesinde Franz Kafka'nın Yargı, Ceza Sömürgesi ve Büyük Çin Setti adlı öyküleri ile Değişim, Dava ve Şato adlı romanları incelemeye tabi tutulmuştur. Aynı zamanda Kafka'nın yapıtlarında sunduğu ve bilinçli bir okuyucunun gözden kaçırmasına imkan olmayan eleştirel bakış açısını daha öne çıkarabilmek için öyküler ve romanlar ikinci ve üçüncü bölümde yer verdiğimiz kuramsal bakış açısına uygun olarak söylem analizine de tabi tutulmuştur. Ancak bu bölümde, öncelikle analize konu olan Kafka eserlerinin daha anlaşılır olması için Kafka'nın sanattaki yerine ve eserlerinin genel olarak özelliklerine değinilmektedir.

4.1. Kafka'nın Öykü ve Romanlarına Genel Bir Bakış

Kafka'nın yapıtları, edebiyat dünyası için çizilen sınırlamalara pek uymamaktadır. Genel olarak roman türü için belirtilen zamana, mekana, karakterlerle yönelik nitelikleri içeren özellikler onun yapıtlarında farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar belki de Kafka hakkında birbirinden çok farklı yorumlar yapılmasına neden olmuştur. Kafka'nın, özellikle babası ile olan ilişki çerçevesinde özel hayatı da her zaman onun eserlerini ele alırken önemsenmesi gereken detayları içermektedir.

4.1.1. Kafka'nın Öykü ve Romanlarının Genel Özellileri

Birçok edebi eserin, hatta belirli bir kitleye sunulmak için üretilen televizyon ve sinema filmlerinin, tiyatro oyunlarının kurgusunda başlangıçta hep bir düzen söz konusudur. Bu düzen herhangi bir sebepten dolayı bozulur ve birçok kurgu, düzenin yeniden sağlanması ile son bulur.

Edebiyatın yanı sıra birçok kültürel üründe varolan bu üç basamaklı düzen Kafka eserlerinde yoktur. Kafka'nın eserleri düzenin bozulduğu yerde başlar ve öyle biter. Düzenin neden bozulduğunu, bu sürecin nasıl sona

ereceğini ya da erdiğini Kafka bize söylemez. “Musa gibi Kafka kahramanı da hiçbir zaman vaat edilmiş toprakları görmeyecektir.”¹⁸¹

Öykülerinin ya da romanlarının gerçek ile bağlantılı bir zamanı yoktur. Gün, ay, yıl şeklinde zamanı ya da tarihi belli eden hiçbir ifadeye yer vermez. Zamanı belli eden ifadeler geneldir. Zaman hakkında sadece, mevsimin ilkbahar olduğunu, ne zaman başladığı belli olmayan fakat geçen son bir ayı bilebiliriz.

Kafka'nın mekan kullanımında da aynı şekilde belirsizlik vardır. Mekanlar hakkında detaylı bilgiler verir ancak bu bilgiler mekanın ya da mimarının yeri hakkında değil eserlerindeki karakterlerin üzerinde ki etkisine yöneliktir.

Kafka'nın öykülerinde ya da romanlarında karşımıza çıkan karakterler ne iyidir, ne kötüdür. Hatta, suçlu olarak gösterilen karaktere bile suçunu bilemediğimiz için iyi ya da kötü şeklinde bir değer biçemeyiz. Kafka'nın öykü ya da romanlarındaki karakterlerin, içerisinde buldukları durumlara tepki vermeye çalıştıklarını ama sonunda başarısız olduklarını görürüz. Ve Kafka'nın öyküleri ya da romanlarını, öykü ya da romanların karakterlerinin gözünden okuruz. Ortada söze karışan bir yazar yoktur.

4.1.2. Kafka'nın Edebiyat/Sanat Dünyasındaki Yeri

Kafka'nın eserleri hakkında bir çok yorum bulunmaktadır. Eserler, hastalıklı bir ruhsal kişiliğin kaleminden çıkan nevrotik yazılar olarak değerlendirilip psikanalize uygun olarak ya da özellikle Şato romanı vurgulanarak, dinsel içerikler taşıdığı savı ile belirli inançları doğrulama amaçlı yorumlanmıştır.

Eserlerinin, odak motiflerinin yalnızlık, insan varlığındaki boşluk, topluma teslimiyet ve bilinçaltı olması nedeniyle onu bir edebiyat akımı olan

¹⁸¹ Rene Girard, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebi Yapıda Ben ve Öteki**, çev. Arzu Etensel İldem, 1.b., İstanbul: Metis Yayınları, Nisan 2001, s. 245.

dışavurumculuğun temsilcisi olarak değerlendirenler de olmuştur. Ancak Kafka'nın eserlerin birçoğunun dışavurumculuğun özelliklerini tam olarak taşımadığı da belirtilmektedir.¹⁸²

Frankfurt Okulu ve özellikle Adorno tarafından ise Kafka, modern edebiyatın en önemli temsilcisi, çağının en büyük metin yaratıcısı olarak değerlendirilmiştir. Adorno'ya göre, Kafka toplumdan dışlanmış olanın yanında yer alır. Kafka'nın gücünü, yıkıcı olmasında bulur. Kafka'nın yıkıcılığı sadece yanlış bilince sahip bireyin yıkılmasını değil, bireylerin sahiplendiği bu yanlış bilincin de yıkılmasını hedefler. Onun insandan geçerek insancıl olmayana doğru koştuğunu vurgular. Eserlerinin sınırsız güce tepki olduğunu ve her türlü toplumsal baskı araçlarına karşı direnişi içerdiğini de belirtir.¹⁸³

4.1.3. Franz Kafka'nın Hayatı ve Eserleri Arasındaki Bağlantı

1883'te Prag'da doğan Franz Kafka bir Yahudi'dir. Prag şehrindeki Alman Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almış ve doktorasını verdikten sonra, İşçi Sigortalarında memurluk yapmıştır. 1924 yılında veremden ölmüştür.

Eserlerinde yansıttıklarının kendi hayatı ile bağlantılı olduğuna dair birçok yorum bulunmaktadır. "Babama Mektup" adlı, ölümünden sonra derlenen mektuplarında, Kafka babası ile olan ilişkisini bir savaşa benzetmektedir. Mektupta, Kafka babasına, "İtiraf ediyorum, birbirimizle savaşıyoruz",¹⁸⁴ diyerek ilişkilerinin niteliğini açıkça belli etmektedir. Eserlerindeki baba figürleri de, bu ilişkisi çerçevesinde yorumlanabilmektedir. Aslında Kafka'nın savaşım içerisinde olduğu sadece babası değildir. Aile gibi, eğitim gibi her türlü toplumsallaştırma sürecine yönelik kuruma bir tepkisi vardır. Kafka'ya ait mektuplar üzerinden onun eserlerini yorumlayan Elias Canetti'de bu konu

¹⁸² Aytaç, a.g.e., s. 307.

¹⁸³ Besim F. Deilaloğlu, **Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum**, 1.b., İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1995, 79-80.

¹⁸⁴ Franz Kafka, **Babama Mektup**, çev. Kamuran Şipal, 2.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Kasım 2002, s. 93.

hakkında şunları söylemektedir: “Kafka’nın babasına karşı savaşımlı, nitelik bakımından otoriteye karşı savaştan başka şey değildi.”¹⁸⁵

Kafka’nın, etrafındaki insanlarla mektuplaşma üzerine kurduğu bir iletişimi söz konusudur. Yalnızlığı kendine bir yurt edindiğini söyleyen Kafka, babası, kız kardeşleri, nişanlıları ve sevgilileriyle arasındaki uzamsal mesafeyi koruyabilmek için mektup yazmayı hep tercih etmiştir. Belki de yakından yürütemeyeceğine inandığı ilişkilerini mektuplar aracılığı ile yürütmeye çalışmıştır. Mektuplar Kafka hakkında herşeyi içermektedir. Gündelik hayatı, olaylara bakış açısı, yazmanın kendisi için ne kadar önemli olduğu ve yazamadığı günlerde duyduğu sıkıntıları... Ve bu mektuplaşma serüvenleri Kafka’nın yazım hayatına da katkıda bulunmuştur.

Nişanlısı Felice Bauer’e yazdığı mektuplar “Sevgili Felice’ye Mektuplar”¹⁸⁶ ve aşık olduğu Milena Jesenska’ya yazdığı mektuplar “Sevgili Milena”¹⁸⁷ adı altında kitaplaştırılmıştır. Ayrıca en sevdiği ve mektuplardan anlaşıldığı üzere hastalığı boyunca onunla en çok ilgilenen kız kardeşi Ottla’ya yazdığı mektuplar da “Ottla’ya ve Ailesine Mektuplar”¹⁸⁸ ismiyle kitap olarak yayınlanmıştır.

4.2. Kafka Eserlerinin Çözömlenmeleri

Bu bölümde öncelikle Kafka’nın Yargı, Ceza Sömürgesi ve Büyük Çin Setti Öyküleri çözümlenmiştir. Daha sonra ise Değişim, Şato ve Dava romanları çözümlenmiştir. Öykülerin ve romanların isimlerinin yer aldığı alt başlıklar çıkarılan sonuçların özetini temsil etmektedir.

¹⁸⁵ Elias Canetti, **Öbür Dava Kafka’nın Felice Mektupları Üzerine**, çev. Kamuran Şipal, 2.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Haziran 2000, s. 104.

¹⁸⁶ Franz Kafka, **Sevgili Felice’ye Mektuplar**, çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Gün Yayıncılık, 2004.

¹⁸⁷ Franz Kafka, **Sevgili Milena**, çev. Adalet Cimcoz, 10.b., İstanbul: Say Yayınları, 2002.

¹⁸⁸ Franz Kafka, **Ottla’ya ve Ailesine Mektuplar**, çev. Kamuran Şipal, 3.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Nisan 2001.

4.2.1. Otoritenin Baba Figürü-Başarının Kapitalist Sistem İle Özdeşleştiği YARGI Öyküsü

Yargı öyküsü, öykünün başlıca karakterlerinden biri olan Georg'un 3 yıldır görüşmediği ve bir takım nedenlerle ülkeyi terk etmiş arkadaşına mektup yazıp yazmama düşüncesi üzerine danıştığı babasının, Georg'un üzerinde kurduğu otoritenin yeniden belirmesi ve bu otoriter sürecin Georg'u nasıl yok ettiğini göstermek üzere kurgulanmıştır.

Ruhbilimsel yöntem açısından öykünün çözümlemesinde, özellikle öyküdeki baba figürü önemlidir. Kafka'nın bu öyküsünde çizdiği baskıcı baba figürünü Freud'un Ödipus kompleksi çerçevesinde yorumlamak yeterli olmasa da mümkündür. Öykü de babası ile uzun zamandır ilgilenmediğini fark eden Georg, babasının odasının değişmesi, dahi iyi beslenmesi gerektiğine karar verdikten sonra, onun hemen yatağına yatarak dinlenmesi gerektiğine de karar verir. Babasını yatağa yatıran Georg, babasının iki kez sorduğu 'üstüm iyice örtüldü mü?' sorusunu 'merak etme üstün iyice örtüldü' şeklinde cevaplandırır. Bu süreç Freud'un Ödipus kompleksi çerçevesinde belirttiği sürece yani erkek çocuğun bastırdığı babayı öldürme isteği üzerine şekillenen görüşüne göre yorumlanabilir. Zaten öykü de, yatağından fırlayan babanın oğluna, 'evet delikanlı beni gömmek istemiştin, ama ben gömülmeden çok uzağım, çok,' demesi ile devam etmektedir.

Arkadaşının, ülkesini/belirli bir sistemi, terk etmiş biri olması yani herhangi bir otorite figürüne boyun eğmemiş olması, bunu başaramamış olan Georg'un aslında bastırdığı bir duygu olarak görülebilir. Arkadaşı ile mektuplaşmaktan kaçınması ve sürekli arkadaşının hayatının olumsuzluklarını belirtmesi bu bastırmanın yansıyan yüzü olarak görülebilir.

Marksist yöntem açısından öykünün çözümlemesinde, bilinçli bir okuma yapıldığını düşünerek Kafka'nın yapıtlarına baktığımızda aslında eserlerin Marksist yöntemin görüşüne uymadığını görmekteyiz. Kafka'nın eserlerinin alt yapının ya da ekonomik sistemin taşıyıcısı olan kültürel ürünler olarak

değerlendirilmesi yanıltıcı olmaktadır. Ancak, bu yöntem marksist kuramın özellikle yabancılaşma ve yanlış bilince sahip olma durumlarının gösterimi açısından önem taşımaktadır.

Bu öykü de Georg baba otoritesi karşında pek fazla mücadele etmeyen yanlış bir bilince sahip bir kişilik olarak sergilenmektedir. Çünkü, iş hayatında, ancak babasının geri çekilmesi ile istediklerini yaparak daha fazla gelir elde etmiş olmasını başarı olarak görmektedir. Arkadaşının ise ekonomik anlamda gelirinin iyi olmamasını başarısızlık olarak görmektedir. Öykü de ki yanlış bilinç, başarının kapitalist sistemin içerisinde ekonomik alanda başarılı olmaya indirgenmesi şeklinde kurgulanmıştır. Georg otoritenin yokluğunda bireysel kararlar alabilen –iş hayatında ve özel hayatında- kendisine güvenen bir kişilik olarak sergilenmektedir. Ancak otorite yani babası varlığını hissettirdiği anda kendisine tekrar yabancılaşmakta, otoriteye teslim olmakta, direnmemekte hatta otorite ‘öl’ dediği için kendisini öldürmektedir.

Toplumbilimsel çözümlene yöntemi açısından, özellikle bu öyküde yöntemin, rol, toplumsallaşma ve statüden oluşan üç temel kavramını ele alabileceğimiz bir kurgu söz konusudur.

Statü açısından baba figürü hep üst olanı, seçkin olanı vurgulamaktadır. Öyküde, babasını odasında ziyaret eden Georg babasının hala ‘dev gibi bir adam’ olduğunu fark eder. Bu fark etme anı aslında Georg’un annesinin ölümünden sonra babası ile olan ilişkisinde, babasının yani otoritenin tekrar farkına vardığı an olarak değerlendirilebilir. Bu andan sonra Georg’un rolü, annesinin ölümünden önceki otorite tarafından şekillendirilen rolüne geri dönmektedir. Toplumsallaşmaya örnek olarak öykü de Georg’un nişanlanması ve gelirin artması ön plana çıkarılmaktadır.

Söylem analizi açısından öykünün çözümlenmesine baktığımızda, öyküdeki baba, Kafka’nın diğer öykülerinde ya da romanlarında da yer verdiği gibi otoritenin temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu öykü de, babası, Georg Bendemann’ın ne zaman ve nasıl öleceğine bile karar verebilecek

kadar güçlü bir otorite sergilemektedir. Baba otoritesi o kadar baskındır ki Georg'un bireyselliğini öne çıkarmasına engel olmaktadır. Baba, Georg'un arkadaşları ile olan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair karar veren bir otoritedir. Althusser'in ve Foucault'un belirttiği gibi bu tür özellikler, Kafka'nın eserlerinde hep karşımıza çıkan ve burada baba ile özdeşleştirilen, otoritenin bireyi/bireyselliği yok edişini sergilemektedir. Hatta ortada bir birey bile yoktur belki de, çünkü bireyin ön plana çıktığını gösteren anları bile otorite kendisi yaratmaktadır. Özellikle Althusser'de karşımıza çıkan bireye, birey olarak seslenenin zaten otorite olduğu savı bu öyküde de yer almaktadır.

Öyküde, Kafka'nın kendi hayatı ile ilgili detaylar bulmakta mümkündür. Birçok kez nişanlanan Kafka gibi Georg'da nişanlıdır. Babasının Kafka'nın özel hayatına karışması gibi öyküde ki baba da Georg'un nişanlısını istememektedir. Tıpkı Kafka'nın arkadaşlarından babasının hoşlanmaması gibi öyküde de Georg'un babasının arkadaşından ilk başlarda hoşlanmadığı ve Georg'un arkadaşını babasından gizlediği belirtilmektedir.

İş hayatında da Kafka, öyküdeki Georg gibi babasının müdahaleleri karşılaşmış bu müdahaleler sonucu yapmak istemediği bir çok işi yapmak zorunda kalmıştır.

Öykünün sonunda, babası Georg'u boğularak ölmeye mahkum ettiğini söyler ve Georg kendisini köprüden atarak yaşamına son verir. Georg neden boğularak ölmeye mahkum edilmektedir? Neden boğulmak Georg için en acı son olarak görülmektedir? Kafka babasına yazdığı mektuplarda, babası tarafından istemediği halde sıklıkla denize götürüldüğü ve bu anlarda korku dolu ve sıkıntılı saatler yaşadığı belirtmektedir. Belki de Kafka bu büyük korkusunu ölüm ile özdeşleştirmektedir.

4.2.2. Otoriteryan Bir Kişiliğin Meta Fetişizmi Çerçevesinde Kurgulanması: *CEZA SÖMÜRGESİ* Öyküsü

Öykü Fransızca konuşulan bir sömürgede geçmektedir. Eski bir asker olan mahkum, büyüğüne saygısızlık ve hakaret suçuyla idama mahkum edilmiştir. Sömürgenin eski komutanın tasarladığı ve yaptığı, suçluyu vücuduna suyunu kazıdıktan ve 12 saat boyunca acı çektirdikten sonra öldüren bir makine düzeneği öykünün temel konusunu oluşturmaktadır. Sömürgeye, bu cezalandırma sistemi hakkında görüş bildirmesi için, sömürgenin yeni komutanı tarafından bir uzman davet edilir. Makinenin ve bu sistemin eskiden beri uygulayıcısı ve hayranı olan subay, uzmana makineyi tanıttıktan sonra bir uzman olduğu için bu cezalandırma sistemini uygun bulduğunu söylemesini ister. Ancak öykünün başından beri, bu sistemi uygun bulmayan uzman bunu yapamayacağını söyler. Bunun üzerine subay, mahkumun serbest bırakılması kararını verir çünkü kendisiyle özdeşleştirdiği makine ve cezalandırma sisteminin yeni komutan tarafından, uzmanın olumsuz görüşü üzerine hemen kaldırılacağını anlamıştır. Subay, kendisini bu makine de öldürme kararı alır. Subayın içerisine girmesi ile makine bozulur ve subayı hemen öldürür.

Ruhbilimsel yöntem açısından öykünün çözümlemesine baktığımızda özellikle bastırılan bazı duyguların savunma mekanizma oluşturması ve sembol kullanımı ön plana çıkmaktadır. Ölüm makinesinde, mahkumun bağırıp dilini ısırmasını engellemek için makinenin bir parçası olan yatağın baş ucunda keçeden yapılmış bir tıkaç bulunmaktadır. Öyküde, subayın 'bağırıp dilini ısırmasını engellemek için yapılmıştır bu' tanımı çok ilginçtir, bu gerçekten düzenek mahkumun dilini ısırmasını engellemek için mi yoksa mahkumun makinenin verdiği acı dışında bir acı çekmesini engellemek için midir? Ayrıca mahkuma ilk iki saatten sonra istediği kadar su da verilmektedir. Ve bu subay tarafından bir düzeneğin, suçluya su verecek kadar insancıl olduğuna yönelik bir ifadesi ile belirtilmektedir. Mahkumun dilini ısırmasını engellemek ya da istediği kadar su içmesini sağlamak, subayın, kişileri bu şekilde öldürmeden duyduğu psikolojik rahatsızlığını

bastırmasına yardım eden bir savunma mekanizması geliştirdiği şekilde yorumlanabilir. Öykü de uzmanın, sıcak havada üniforma giyen subaya, rahatsız olup olmadığına yönelik sorusu subay tarafından, üniformanın vatanını, vatan toprağını hatırlattığı şeklinde cevaplanır. Buradan, subay tarafından üniformanın vatanın bir sembolü olarak görüldüğü ve bu sembol bağlamında üniformaya verdiği önemin içeriği anlaşılmaktadır.

Söylem analizi açısından öykünün çözümlemesine baktığımızda, özellikle subayın, mahkumun ve askerinin kişisel özellikleri ve makineye, makine tarafından temsil edilen sisteme olan hayranlığı önem taşımaktadır.

Öykünün başlangıcında mahkum, saçları dağılmış, ağzı açık bir aptal olarak tasvir edilmektedir. Mahkum, nöbet başında uyuduğu ve bu nedenle kendisini kırbaçlayan amirine, hakaret ettiği için idama mahkum edilmiş eski bir askerdir. Fransızca bilmemesi sömürgeci devletin vatandaşı olmadığını göstermektedir. Yani mahkum, öyküdeki iktidarın dilini bilmemektedir. Kafka'nın yapıtlarında iktidarın ya da süper egonun dilini bilmeyen bu nedenle iletişim kuramayan karakterlere hep rastlarız. Dava romanında Josef K. mahkemenin, Yargı öyküsünde oğul Georg babasının dilini anlamamaktadır.

Öyküdeki, mahkum, serbest bırakılsa bile kaçmayacak, idam saatinde çağırılırsa hemen dönecek bir kişilik olarak yani 'uysal bir köpek' olarak tanımlanmaktadır. Mahkumun kişiliği, Frankfurt Okulu'nun araştırdığı otoriteriyen kişilik tipine çok uymaktadır. Otoriteriyen kişiler gibi, mahkum sistemi, otoriteyi o kadar içselleştirmiştir ki kaçabileceğini, sistemin dışına çıkabileceğini hayal bile edemeyecek bir kişi olarak sunulmaktadır. Zaten öykünün sonunda, askerinin ve serbest bırakılan eski bir asker olan mahkumun sistemin dışında yani onlar için kararları veren birilerinin olmadığı bir durumu tasavvur edemedikleri belli olmaktadır. Şöyle ki mahkum ve ölen subayın verdiği emirlerle kendini var edebilen asker, lider olarak uzmanın/yolcunun peşine takılırlar. İzleyecekleri biri olmadan yaşama imkanları yoktur sanki!

Öykünün baş karakteri olan subay, eski komutanına, onun kurduğu sisteme ve bu sistemin bir yansıması olan idam makinesine sıkı sıkıya bağlıdır. Subayın 'eşsiz bir alet' dediği makine duyduğu hayranlık öyküde sık sık dile getirilmektedir. Subay eski komutanına karşı da büyük bir hayranlık beslemektedir. Eski komutanın sömürge kurduğu teşkilatlanmanın/sistemin sağlamlığına o kadar çok inanmaktadır ki, yeni bir komutanın bu sistemi değiştiremeyeceğine en azından uzun süre değiştiremeyeceğine inanmaktadır. Subayın görevi ölüm makinesini çalıştırmak, herhangi bir sorun çıktığı zaman makineyi tamir etmektir. Aynı zamanda idamı izlemek üzere gelen yolcuya makinenin nasıl çalıştığı konusunda detaylı bilgiler vermektedir. Bu sırada yeni komutanla birlikte sistemde oluşmaya başlayan değişiklikleri de anlatmaktadır. Subayın makineye olan düşkünlüğü o kadar fazladır ki yolcunun bu konu dışında soru sormasına ya da yolcunun dikkatini çekecek herhangi bir şeye tahammül edememektedir. 'Suçtan şüphe edilmez' ilkesine bağlı olduğunu belirten subayın gözünde mahkuma bir açıklama yapmaya gerek yoktur. Mahkuma itiraz hakkı verilmesi ve cezasının ne olduğunun- ne de olsa bunu vücuduna yazılınca öğreneceği için- açıklanması gereksizdir. Makineye hayran olan subay, her hangi bir idamda altıncı saatten sonra mahkumun yüzüne gelen aydınlığı görünce kendisini makinenin suçu vücuda yazan parçası olan tırmağın altına atmak istediğinden bahsetmektedir. Eski günlere özlem duymaktadır. 'İdam merasimlerine' herkesin katıldığı günlere hayranlık ve özlem duymaktadır. Çok kalabalık olan idam merasimlerin de, komutanın emri ile daha iyi görmeleri için çocukların öne aldığı günlere. Mahkumları tırmağın altına yatırdığı ve bu görev kendisine verildiği için gururlandığı günlere. Onun için bu makine ve bu sistem olmadan yaşamının anlamı yoktur ve o kadar özdeşleşmiştir ki makineyle birlikte yok olurlar. Öyküde bu şekilde tasvir edilen subay Eric Hoffer'un betimlediği kitle insanı çok benzemektedir. Subay da kitle içerisinde yer alan kişi gibi görevine bağlı, hatta o görevi hayatının anlamı kabul etmektedir. Hoffer'un yorumladığı kitle insanı da, liderine bağlı, şimdiyi yaşamayan bir kişilik, geçmişte gördüğü güzel günlerin duyguları ile yaşayan, geleceği de o günlerin tekrarı olabilir diye seven birisidir. Kitle içerisinde varolduğuna inanan ancak kitlenin onun bireyselliğini yok ettiğinin farkında

olmayan bir kişiliktir. Tıpkı öyküdeki subayın eski sistemle varlığını değerli görmesi ve eski sistemin kalkacağını anladığı anda kendini yok etmesi gibi.

Makine subay tarafından 'sanatsal' bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda subay tarafından makinenin tırmığı insan vücuduna benzetmektedir. Makinenin tırmık bölümünü insan vücudu ile karşılaştırarak tasvir etmektedir. Subayın gözünde makine o kadar değerlidir ki, makinenin çalışması ile ilgili bilgileri komutanın vermesi gerekliliğine, eski komutanın böyle yaptığını ancak yeni komutanın bu görevini ihmal ettiğine, inanmaktadır. Çünkü aslında makine sistemdir ve onu sistemin en büyük görevlisi takdim etmelidir! Subayın makineye verdiği değer onu insan ile özdeş tutması modern zamanın ürünü olarak yorumlanan meta fetişizmin bir yansımasıdır. Frankfurt Okulu temsilcilerinden Horkheimer ve Adorno'nun Aydınlanmanın Diyalektiği eserlerinde ya da Eric Fromm bir çok eserinde vurguladığı gibi, tıpkı subay gibi, modern zaman insanları putperestlere benzemektedirler çünkü kendi elleri ile ürettiklerine tapmaktadırlar. Subayın makine olan düşkünlüğü günümüz insanının tüketim ürünlerine olan düşkünlüğünün kurgulanmış bir gösterimi olarak yorumlanabilir.

4.2.3. Babil Kulesi Miti Bağlamında Mimarının Gücü: *BÜYÜK ÇİN SETTİ* Öyküsü

Öykünün başlıca karakteri, öyküyü anlatan birinci tekil şahıstır. Öykü onun anlatımı çerçevesinde şekillenmekte ve son bulmaktadır. Sorgulama yeteneği ön plana çıkarılan anlatıcı, Büyük Çin Setti'nin duvarlarının yapılma nedeni olarak gösterilen vahşi Kuzeylilerden koruma gerekçesini çeşitli benzetmeler yaparak ve nedenler öne sürerek tartışmaktadır.

Öyküdeki en temel sorun settin kısım kısım inşaat usulüne uyularak yapılmasıdır. Belirli bir mesafe duvar örüldükten sonra işçilerin başka bölgelere gönderilmesi nedeniyle duvarların bir bütün oluşturamaması yani arada boşlukların kalması Kuzeylilerden korunma amacını geçersiz kılmaktadır. Anlatıcı bu sorunun ardından -asıl cevabı belli etmeden- neden

böyle bir üslup izlendiğine yönelik çeşitli olasılıkları anlatmaktadır. Öncelikle, Çin çok geniş bir ülke olduğu için bu yöntem dışında bir yöntem 'herhalde' olamayacağını belirtir. Sonra çalışanları ele alır. Bir insan ömrünün bütün settin bitimi görmeye yetemeyecek olması yani yaptıkları işin sonunu göremeyecek olmaları nedeniyle işçilerin ümitsizliğe kapılmaları engellemek gerektiğini düşünür. Bu nedenle, belirli bir mesafe duvar örüldükten sonra işçilerle kutlamalar yapılır, sonrasında başka yerlere gönderilen işçilerin yol boyunca başka duvarların örüldüğünü görmelerini sağlar, onlara madalyalar verildiğini ve bu sırada duvar işçilerine vatanlarını korumak için ne kadar önemli bir iş yaptıkları izlenimi verildiğinden bahseder.

Ruhbilimsel yöntem açısından sembol kullanımı bağlamında öykünün çözümlenmesi bize anlatıcının da aradığı cevabı vermektedir. Anlatıcı, inşaat sırasında konuyla ilgili birçok kitap yazıldığını belirtmekte ve özellikle Babil kulesi ile yapılan karşılaştırmalara değinmektedir. Yazılan bir kitapta Babil kulesinin temeli zayıf olduğu için yıkıldığı oysa settin temelini çok güçlü olduğu belirtilmektedir. Babil kulesinin tek dili konuşan ve tanrıya karşı birlik oluşturan insanların onu geçme amaçlı yapıldığını düşünecek olursak aslında öyküde verilmek istenenin bu settin de koruma amacı gütmeyeceği öyküde de belirtildiği gibi 'sınırlamanın hiçbir çeşidine dayanamayan insan oğlunun' mimari aracılığı ile büyüklüğünü ispatlama girişimi olduğunu söyleyebiliriz.

Söylem analizi açısından öykünün çözümlenmesine baktığımızda, Kafka'nın diğer eserlerinde de rastladığımız otoriter ve bürokratik zorluklara bu kurgu çerçevesinde de yer verildiğini görmekteyiz. Anlatıcı inşaat usulünü onaylayan 'yüksek komiserlikten' bahsederken, kimsenin yerini ve içerisinde kimlerin olduğunu bilmediğine değinir. Foucault'un modern zaman iktidarının özelliği olarak vurguladığı kimsenin görmediği fakat herkesi gören iktidarda olduğu gibi öyküde de yüksek komiserliği kimse görmemiştir. Ancak yüksek komiserliğini herkesi gördüğü izlenimi de öyküde verilmektedir. Şöyle ki, öyküde toplumda hakim olan düşünce, otoriteyi temsil eden 'yüksek komiserliğin' aldığı kararların sorgulanmaması gereğinin nasıl içselleştiğini gösterecek şekilde açıklanmaktadır. Toplumda hakim olan düşünce alınan

kararlarla ilgili daha ötesini düşünmemek gerektiğine yöneliktir. Daha ötesini zararlı olduğu için değil, bilinemez olduğu düşünmemek gerekliliği vurgulanmakta ancak sonra, ilk baharda coşan bir ırmak kadar yani kendi yatağına zarar verecek kadar düşünmemek gerektiğinin, o devrin hakim düşüncesi olduğu belirtilmektedir.

Settin Kuzeylilere karşı koruma amaçlı yapılmasını sorgulayan anlatıcı, aslında 'ötekileştirmenin' otorite tarafından nasıl kullanıldığını da anlatmaktadır. Bu öyküde, "yabancıların algılanması ve nitelendirilmesinde tanımlayan tarafından yapılan kimlik tasarımını gösteren ötekiliğin tanımı"¹⁸⁹ bir örnekle karşımıza çıkmaktadır. Anlatıcı Çin'in güneydoğusunda yaşadığını ve bölgenin Kuzeyliler tarafından, gelemeyecekleri için, tehdit edilme imkanı olmadığını belirtmektedir. Güneyliler Kuzeylileri sadece ressamın çizdiği resimlerden bilmektedirler. Vahşiliklerinin tasvir edildiği resimler o kadar etkili olmuştur ki çocuklar yaramazlık yaptıklarında, onlara verilme ile tehdit edilerek korkutulmaktadır. Eric Hoffer, Elias Canetti ve Eric Fromm'un belirttiği gibi, kitleyi harekete geçirmek için hep bir düşman, hep bir öteki gereklidir.

Anlatıcı ülkenin genişliğinin yarattığı mesafeden kaynaklanan sorunlara değindikten sonra asıl sorunun yine mesafeden, ancak bu sefer bürokrasiden kaynaklanan aşılamayan mesafeden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu noktada anlatıcı imparatorun halktan nasıl kopuk olduğunu, mimarinin gücünü de kullanan bir hikaye ile anlatır. İmparatorun herhangi bir tebaasına gönderdiği haberin bir çok engelle karşılaşacağı için ulaşma imkanı olmadığına değinmektedir. İmparatorun habercisi önce büyük beyleri, kalabalıkları aşmalı, onları aşabilirse sarayın iç odalarını aşmalı, olur da odaları aşarsa ancak merdivenlere gelmiştir ki bunu da aşarsa avluyu geçmelidir. Kapıdan çıkabilirse -ki mümkün değildir- artık kendisine yol açma imkanının olmadığı, dünyanın merkezi olan imparatorluğunun başkentine çıkar. Bu öyküde de olduğu gibi, Kafka'nın eserlerinde kullandığı mimari, bir

¹⁸⁹ Füsün Alver, **Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı**, İstanbul, Der Yayınları, 2003, s. 33.

uyumsuzluk bir orantısızlık temeline dayanır. Yani dıştan bir saray olan yapı içten bakıldığında sayısız ve karmaşık odalara, avlulara, merdivenlere sahip bir labirente benzemektedir. Slajov Zizek'in belirttiği gibi, 'İçeri ile dışarı arasındaki bu uyumsuzluk, bu orantısızlık Kafka'nın mimarisinin en temel özelliklerinden birisidir.'¹⁹⁰

Marksist ve toplumbilimsel çözümler yöntemleri açısından öykü de aynı noktaya yani yanlış bilinç çerçevesinde oluşan yabancılaşma durumuna yer verildiğini görmekteyiz. Öykü de, anlatıcı setin kuruluş amacını bulmak için Çin'in anlaşılmasız olan halk ve siyasi kurumlarına bakmak gerekliliğine değinir ve imparatorluk kurumu ile ilgili bir değerlendirme yapar. Aslında anlatıcının yaptığı bu analiz otoritenin ve bürokrasinin karşısında halkın yabancılaşmasının analizidir. Önce yine ülkenin genişliği nedeniyle Pekin'den gelecek bir haberin doğruluğunun sırf bu nedenle bile şüpheli olduğunu belirtmektedir. Anlatıcı, ülkenin genişliği nedeniyle herhangi bir haberin halka ulaştığında modası geçmiş olduğunu vurgulamaktadır. Daha sonra asıl gerçeklere değinmektedir. İmparatorun kim olduğu bile şüphelidir. Anlatıcı bu noktada halkı suçlu bulmaktadır. Çünkü halk imparatorun kim olduğu merak etme dışında hiçbir şeyi merak etmemektedir. Halkın kendini yönetenlere karşı içerisine girdiği yabancılaşma durumunun boyutu, 'sadece imparatorun kim olduğunu merak ederler' sözü ile vurgulanmaktadır.

4.2.4. Sistemden Kaçışın Romanı: *DEĞİŞİM*

Pazarlamacı olan Gregor Samsa romanın ilk cümlesinde devcileyin bir böcek olarak karşımıza çıkmaktadır ve roman boyunca neden böceğe dönüştüğünü, bir cezalandırma ise bu, suçunun ne olduğunu öğrenemeyiz, tıpkı Kafka'nın Dava romanının baş karakteri Josef K.'nın suçunu öğrenememesi gibi.

¹⁹⁰ Slajov Zizek, **Yamuk Bakmak**, çev. Tuncay Birkan, 1.b., İstanbul: Metis Yayınları, Mayıs 2004,s. 31.

Böcek Gregor'un gözünden okuduğumuz romanda, ilk önce her zaman ki odasının biraz küçüldüğünü, ama hala bir insan odası olduğunu öğreniriz. Romanda, böceğe dönüşen Gregor'un yeni görünümünü aktarıldıktan hemen sonra insan olarak yaptığı iş yani kumaş pazarlamacılığı hakkında bilgilere rastlarız. Bu arada bunun bir rüya olabileceğini düşünen Gregor biraz daha uyuduğu takdirde her şeyin düzeleceğini ummaktadır. Aynı zamanda işe gitmesi gerektiğini de sürekli hatırlar. Ancak böcek vücuduna hakim olamadığı için uyumayı da, yataktan çıkmayı da başaramaz. Değişim romanı, hayvan olan Gregor'un insan gibi hissetmesi üzerine kuruludur. Zaten Gregor'un ölümü de bir insanın ölümüne benzemektedir. Gregor tıpkı Yargı öyküsünde ki Georg Bendemann gibi yaşamına son verir.

Ruhbilimsel yöntem açısından öykünün çözümlemesinde, süper egonun yani romandaki babanın ya da ailenin kurallarına uygun bir yaşam sürme zorunluluğu karşısında, sürekli bastırılan bireysel isteklerin mücadelesini görmekteyiz. Ailesinin patronundan aldığı borç nedeniyle bu işi yapmaya mecbur olan Gregor, beş ya da altı yıl çalıştığı takdirde borçtan ve bu işten kurtulabileceğini düşünmektedir. Hatta Gregor işten kovulmanın aslında kendisi için en iyisi olacağını düşünür ancak bunun en azından bir süre daha imkansız olduğunu hatırlar. Bir böcektir ancak hala bir insan gibi düşünmektedir. Romanın herhangi bir yerinde Gregor'un neden böceğe dönüştüğü açıklanmaz ancak sanki bir böceğe dönüşmek süper egonun, otoritenin hakimiyetinden kurtulmanın tek yoludur.

Marksist ve toplumbilimsel çözümleme yöntemleri açısından romanda yanlış bilinç ve yanlış bilincin etkisiyle şekillenen yabancılaşma durumuna yer verildiğini görmekteyiz. Yaptığı rutin işten memnun olmayan, ailesinin borcu nedeniyle çalışan ve onu zamanla yarıştıran bu işten kurtulmanın yolu belki de böcek olmaktır. Gregor zaten yaptığı işten dolayı kendine, isteklerine yabancılaşmıştır. Sadece borç yüzünden zoraki bir şekilde çalışmaktadır. Ancak Gregor bunları böcek olunca fark eder, zaten aradığı besini yani müziği olan ilgisini de böcek olunca fark edebilmiştir. Belki de, insanken yapamadığı böcekken yapmıştır, sistemin içselleştirdiği yabancılaşmadan

kurtulmuştur. Ancak yabancılaşmadan kurtulan Gregor otoritenin dilinden de mahrum kalmıştır. Bu romanda da baş karakterin iletişimsizliği ön plana çıkmaktadır. Çünkü Gregor'un söylediklerini -böcek vızıltısına benzetilir-kimse anlamamaktadır.

Söylem analizi açısından öykünün çözümlemesine baktığımızda, böceğe dönüşmek yani sistemin işe yaramaz gözüyle baktığı bir böceğe dönüşmek belki de onun tek kurtuluş yoludur. Foucault'un belirttiği gibi, kliniğin, deliliğin veya hapishanenin doğuşunda olduğu gibi önemli olan deli ya da böcek olmak değildir, önemli olan sisteme uymayan sistem için işe yaramayan olmaktır.

Ancak, sisteme uymayanın sonu otorite tarafından hemen hazırlanır. Kafka dünyasının, önce güçsüz sonra güçlenen hatta çocuklarını yok eden babalarından birine bu romanda da rastlıyoruz. Romanda, iflas eden baba, Gregor'un çalıştığı dönemlerde, çalışmayan ihtiyar bir adam olarak tasvir edilmektedir. Ancak böceğe dönüşen Gregor'un ardından baba, çalışmaya ve dinçleşmeye başlar. Tıpkı Yargı öyküsünde ki Georg'un babası gibi. Baba, oğlunun böceğe dönüşmesine yani çalışamaz hale gelmesine tahammül edemez. Çalışmayan sisteme uymayan bir oğul istemediği bir karakterdir. Değişimden sonra oğluna karşı şiddet uygulayacak kadar farklılığa katlanamaz. Değişen oğul Foucault'un belirttiği gibi sisteme uymadığı için, ekonomik anlamda verimli olmadığı için odasına (hapishaneye, tımarhaneye) kapatılır, oradan çıkmasına izin verilmez. Ya da Horkheimer ve Adorno'nun Aydınlanmanın Diyalektiği adlı kitaplarında belirttiği gibi, sistem o kadar kuvvetlidir ki farklı olana, öteki olana yaşama imkanı sunmamaktadır.

Romanda, sistemin baskı araçlarından biri olan iş hayatından kurtulmuş olmanın, Gregor için özgürlüğe kavuşma anlamına gelmediğini görmekteyiz. Çünkü karşısına ummadığı bir başka toplumsal engel çıkar. Althusser'in belirttiği gibi sistemin devamını sağlayan, otoritenin bir yansıması olan aile ön plana çıkar ve burada sadece baba figürü değil ailenin diğer kişileri de Gregor için bir baskı aracı olarak sunulmaktadır.

Romanın başlarında, böceğe dönüştükten sonraki ilk anlarında Gregor, işe gitmesi gerektiğini düşünmektedir. Yani Gregor hala böcek olduğunu tam olarak kabul etmemiştir. Geç kalması nedeniyle yaşayacağı problemleri düşünmektedir. Hasta olduğunu söylemesinin hiçbir anlamı yoktur. Çünkü hastalık işe gitmemesi için geçerli bir neden olarak görülmemektedir. Zaten öyküdeki sigorta doktorları, Foucault'un belirttiği gibi sistemin onaylayıcısı olan doktorlar, hastalandığını ileri süren çalışanı sağlıklı bulmakta ve amacının işten kaçmak olduğunu belirtmektedir.

Romanda, astımlı olduğu belirtilen anne herhangi bir birey olma özelliği göstermemektedir. Fromm'un da belirttiği gibi anne, ataerkil sistemin kadının pasif olması için kendine biçtiği, ikinci planda kalma rolünü oynamaktadır. Kafka'nın babasına yazdığı mektuplarda ki, kendi annesi ile ilgili yaptığı yorum Gregor'un annesine çok benzemektedir. Anne hep babanın arkasındadır. Yargı öyküsünde ki anne de bu romandaki anne gibi pasiftir, gerçi öykü başlamadan önce anne ölmüştür ama annenin oğlunun yaşamında hiçbir aktif rolü olmadığı da anlaşılmaktadır.

Aslında roman boyunca bizim izleyebildiğimiz tek değişim süreci Gregor kız kardeşi Grete'nin değişimidir. Belki de değişime uğrayan tek kişi Grete'dir. Çünkü Gregor en başta değişmiş olarak, böcek olarak karşımıza çıkar zaten. Gregor tarafından çok sevilen Grete, kemana ilgisi olan genç bir kızdır. Gregor'un böceğe dönüştüğü ilk günlerde ona iyi davranan, onunla ilgilenen tek kişidir. Ancak daha sonra onunla ilgilenmemeye onu yok saymaya başlar. Ve Gregor'dan kurtulmak gerektiğini vurgulayan ilk kişidir. Ve bunun üzerine Gregor ölmeyi seçer.

4.2.5. İktidar ile Bireyin Bürokrasiden Doğan İletişimsizliğinin Romanı: ŞATO

Roman, yer yazımcı olan K.'nin, bir köprünün başında durmuş, karın, sisin içerisinde Şato'yu görmeye çalıştığı bir durumda başlar ve hep K.'nin o şatoya ulaşmak için verdiği mücadelelerle devam eder. Ancak her türlü girişimine rağmen K., ne şatoya ne de şatodan bir üst görevliye ulaşamaz.

Dava romanında da olduğu gibi, yeryazımcı olan K. hep kurumların temsilcilerinin temsilcileri ile yüz yüze gelebilir. Bu romanda, Kafka'nın metinlerinde sıkça değindiği bürokrasiden kaynaklanan iletişimsizliği açıkça görmekteyiz. Yeryazımcı olarak geldiği ve şatoya ait olduğu vurgulanan köyde K. yeryazımcılık dışında işlerle uğraşır. Çünkü görevinin ne olduğu bu görevi ona kimin verdiği belli değildir. Ve durumunu kendisine açıklayabilecek bir görevliye asla ulaşamaz. Gücü simgeleyen otorite yani bu romanda K.'nın ulaşmak için çabaladığı bir ağa olan Klamm, sanki kendisini hep K.'dan gizler.

Köylülerde hakim olan otorite ile yüz yüze görüşmenin imkansız olduğuna dair anlayışı kabul etmeyen K. şato ile bağlantı kurmak için her türlü ilişkiyi önemser. Klamm'ın sevgilisi Frieda ile nişanlanır, otelcinin karısını, küçük bir çocuk olan Hanz'ın sözlerine kanarak onun annesini, görevi şüphe uyandıran şatonun habercisi olan Barnabas'ı, şatoya ulaşmak için aracı olmaları konusunda ikna etmeye çalışır. Ancak başaramaz, ulaşamayan bir otorite söz konusudur.

Romanın sonunda Kafka, şatoya ulaşamayan, nişanlısı tarafından terk edilen, köyde kalacak bir yer bulamayan yani yenilgiye uğrayan K.'ya yine de bir ümit ışığı sunar. Son anda, romanın başından beri K.'ya karşı olan otelcinin karısını, hangi alanda olduğu çok açık olmamakla birlikte umut verici sözler söylemektedir.

Marksist ve toplumbilimsel çözümlene yöntemleri açısından bu romanda da karşımıza çıkan yabancılaşma ve yanlış bilince sahip olma durumu köylüler çerçevesinde incelenmektedir. Otoritenin çizdiği sınırlar dışına asla çıkmayan, otorite ile yüz yüze görüşmenin imkansız olduğuna inanan ve farklı olanı dışlayan köylülerin içselleştirdikleri otorite çerçevesinde sorgulama ve eleştirme yeteneklerini kaybettikleri anlaşılmaktadır. Köylüler, köy sınırları dışındaki her gerçeğe ve her kişiye sırt çevirmektedir. Romanda, ağa olan Klamm tarafından terk edilmiş olmanın acısını yıllardır yaşayan otelcinin karısı, sorunlarının Klamm ile konuşmak ile çözüleceğini belirten K.'

ya verdiği, bunun imkansız olduğuna yönelik tepkisi, köylülerin otorite karşısında pasifliğini sergilemektedir.

Söylem analizi açısından öykünün çözümlemesine baktığımızda, bu romanda, otoriteye karşı çıkmanın bedelinin dışlanmakla ödendiğini görürüz. Amalia'ya adlı bir genç kız, otoritenin temsilcilerinden olan bir ağaya boğun eğmez ve bunun sonucunda bütün ailesi köylüler tarafından dışlanır. Yani, işlerinden atılan, mallarına el konulan aile ötekileştirilmiştir, dışlanmıştır. Evlerine tıklılmışlardır. Kafka metinlerinde hep karşımıza çıkan ve Horkheimer ve Adorno'nun Aydınlanmanın Diyalektiği'nde belirttiği gibi sistem, dışında kalanlara yaşama imkanı vermemektedir.

Bu romanda mekanın labirentleştirdiğini, iktidarın kapalı ve yüksekteki mimarisi ile alttakileri etkilediğini görmekteyiz. Canetti'nin de belirttiği gibi, her iktidar yakalanmaktan kaçınma amacıyla mesafelere önem verir. Birçok eski uygarlıkta görüldüğü gibi yöneticiler en uzakta, en yüksekte mesafelerde bulunurlar. Romandaki Şato'da ulaşılamayan bir mesafededir. Yaklaştıkça uzaklaşır. Yürüyerek gitmeyi bir türlü başaramaz K. Yöneticinin yaşam alanının etrafı başka yapılarla çevrelenerek ve içeriye girmeyi imkansızlaştırmak için her kapıya çok sayıda muhafız konularak mesafenin aşılması engellenir. Romanda otoriteyi, herşeyi içselleştirmiş, otorite karşısında tamamen sinmiş durumda olan köy halkı korur. K. şatoya gidişinde yardım etmezler, hatta ona engel olmaya çalışır.

4.2.6. Ulaşılamayan Otoritenin Aldığı Keyfi ve Adaletsiz Bir Karara Karşı Verilen Mücadelenin Romanı :*DAVA*

Dava'nın hemen girişinde, birilerinin Josef K.'ya iftira etmiş olasılığını hatırlatır yazar bize, öyle ki Josef K. bir sabah, kötü bir şey yapmadığı halde tutuklanır. Tutuklanmasına rağmen, banka memuru olan Josef K.'nın işine gitmesine ve normal hayatına devam etmesine izin verilir. Tutuklama günü görevli olan ve makamın en alt kademesi olduğunu belirten bir kişi, Josef K.'ya, makamın suçluyu değil, suçlunun makamı seçtiğini vurgular. Değişim

romanında, böcek Gregor aradığı besini bulamadığı için hiç bir şey yemediği işlenirken, Dava'da ise bürokrasinin yarattığı sorumsuzluk duygusunun şekillendirdiği makamın en alt kademesi olduğunu belirten bu görevlilerin Josef K.'nın kahvaltısını iştahla yediklerini görürüz. Roman boyunca K.'nın karşısına, görünmez mahkemenin, sadece en alt kademesinde olanlar yani temsilcilerinin temsilcileri çıkar. Bütün mücadelesine rağmen K., görünmeyen mahkemenin dilini çözemeyen ve onu baştan yenilgiye uğratan iletişimsizliğe sonunda teslim olur.

Josef K. suçunu öğrenebilmek her türlü mücadeleye girer. Nerede olduğu bile söylenmeyen mahkemeyi bulmak için araştırmalar yapar. Avluların etrafına yayılmış yoksul evlerinden birinin içinde, K.'nın karşısına duruşma salonu çıkar. Romanda, duruşma salonunda, locadakilerin, aşağıdaki Josef K.'ya tepeden baktıkları vurgulanılır. Yine karşımızda mimari üslubu kullanarak, ikili ilişkilerde kendini yüceltme isteği içerisinde olan bir otorite çıkmıştır.

Roman içerisinde cezaevi rahibi tarafından bir katedralde Josef K.'ya anlatılan 'Yasa Kapısı' meseli, otoritenin hem mimari aracılığı ile hem de kişilere kabul ettirilen yanlış bilinçle kendisini yüceleştirmesini göstermektedir. Aynı zamanda bürokratik engeller bu kurgu içerisinde de sunulmaktadır. Mesel, mahkemeye girmek için çok uzun bir yoldan gelen taşralı adam ile karşısına çıkan ve ona yol vermeyen kapıcı arasında mahkemenin kapısının önünde geçmektedir. İçeri girip giremeyeceğini soran taşralı adama kapıcı, 'istersen beni geçip girmeyi deneyebilirsiniz', der. Ardından da ilk kapıdan sonra birçok kapının olduğunu ve her kapıda kendisinden çok daha güçlü kapıcıların olduğunu belirtir. İçeri izinsiz girmeye teşebbüs etmeyen taşralı adam, içeri alınması için her yolu dener ve içeri alınacağı günü kapıcının verdiği tabureye oturarak beklemeye başlar. Taşralı adam gittikçe yaşlanır. İçeri girebilmek için, her türlü yolu denemiştir, rüşvet bile vermiştir. En sonunda ölmeden önce kapıcıya, bunca yıldır mahkemeye kendisinden başka girmek isteyenlerin neden olmadığını sorar. Ve kapıcı başkasının giremeyeceğini çünkü bu girişin sadece onun için olduğunu söyler. Bu sözler

aslında mahkemenin sadece taşralı adamın bakışlarında mevcut olduğunu göstermektedir.

Yasa önünde bekçi ayakta dururken, taşradan gelen adam bir iskemleye çöker. Aynı mekanda bile bir alt-üst ilişkisi kurulur. Bu ilişki meselin anlatılış anında da geçerlidir. Çünkü bu meseli anlatan cezaevi rahibi yüksekte dururken, Josef K. aşağıda durmaktadır. Meseldeki yasanın yayıldığı mekan sınırsız gibidir; kapıların kapıları izlediğini öğreniriz kapı bekçisinden.

Zaman bu meselde,yasa önünde bekleyen taşralı adamı yaşlandırır, ama kapıda bekleyen bekçide en ufak bir değişiklikten söz edilmez. Kafka'da, taşralı adamı kuşatan bir durumdur zaman.

Roman boyunca suçunu öğrenmek için mücadele eden Josef K. sonunda idam edilir. Fakat infaz sırasında, bitişik binanın üst katında birden yanan ışığı ve açılan pencereden kollarını uzatabildiği kadar uzatan bir insanı fark eder. Herhangi bir yararı olmasa da, bir an için Josef K.'nin umudu olur. Sanki bu sahne ile, tüm karamsarlıklara rağmen Kafka bize birey için bir hala ümit ışığı olduğunu belli etmek istemektedir.

Ruhbilimsel çözümlene yöntemi açısından romana baktığımızda süper egonun yani mahkemenin birey üzerindeki hakimiyetini ve bireyin yine onun dilini bilmediğini ve bu nedenle iletişim kuramadığını görmekteyiz. Ancak bu romanda süper ego, Freud'un bakış açısı ile nevrotik tavırlar sergilemektedir. Çünkü, toplumsal hayatta var olabilmek için bastırılan cinsel isteklere karşı yeterince güçlü değildir. Mahkeme, cinselliğin ve keyfiliğin ön plana çıktığı bir yapı sergilemektedir. Önlerinde yasa yerine pornografik kitaplar olan hakimler, duruşma salonunda oynaşan ve bu nedenle K.nın savunmasını engelleyen çiftler...

Marksist çözümlene yöntemi ile romandaki baktığımızda 'Yasa Kapısı Önünde' meseli dikkat çekmektedir. Otorite karşısında pasif kalması için edindiği yanlış bilinçle hayata bakan taşralı adam, bir ömür boyunca herhangi

bir aktif rol üstlenememiştir. Eleştirel bakış açısını kaybettiği için gerçeği ancak ölmeden hemen önce anlayabilmiştir.

Söylem analizi açısından romana baktığımızda karşımıza, Foucault'un iktidara karşı koymanın, onu meşrulaştırmaya yarayan, zaten iktidarın bir parçası olan hukuk aracılığı ile sağlanamayacağına yönelik görüşleri çıkmaktadır. Josef K. bir hukuk devletinde yaşadığını vurgular ve suçunu kabul etmez ve suçsuzluğunu mahkemeye çıkararak, avukat tutarak ispatlayabileceğini düşünür. Ancak karşısında öyle bir sistem vardır ki, romanın sonunda kendi kendisine sorduğu gibi 'ne yargıcın ne de yüksek mahkemenin nerede olduğunu' bile öğrenemez. Tuttuğu avukat ise, bir dilekçe bile yazamayacak durumdadır. Josef K. hukuki yolları kullanarak kendini kurtaramamıştır.

5. SONUÇ

Kafka'nın çoğu eserinin, birinci varsayımımızda da belirttiğimiz gibi, özellikle de birbirlerinin devamı sayabileceğimiz, Dava ve Şato romanlarının, günümüz insanının, yalnız, izole, rasyonalizm ile irrasyonalizm karmaşası içine sıkışmış, ancak kendi acınası güçsüzlüğünü sezinlemesine karşın, garip ve anlaşılması zor bir sabır ve kararlılık ve hatta zaman zaman bir tür yaşama sevinci içinde, gene de bir şeyler yapmaya çalışan insanın serüvenini sergilediğini söyleyebiliriz.

Dava romanında, mücadele eden ve son anda bir ümit ışığı gören Josef.K'nın yenilgisi kurgulanırken, Yargı öyküsünde mücadele etmeyen ve belki de bu nedenle hiçbir ümit ışığı verilmeyen Georg'un hemen kabullendiği yenilgisi kurgulanmıştır.

Dışlananların sık sık yer aldığı Kafka metinlerine örneklerle bakacak olursak karşımıza Değişim ve Şato romanlarının çıktığını görmekteyiz. Değişim böcek olduğu için, işe gitmediği yani para kazanamadığı için ailesi tarafından bile dışlanan Gregor Samsa'nın dört duvar arasına hapsedilerek geçirdiği günleri üzerine kurgulanmıştır. Önce babası tarafından dışlanan Gregor daha sonra ailenin bütün bireyleri tarafından dışlanmıştır. Hatta ailesinden kendisi ile ilgilenen kimse kalmamıştır. Dışlama Gregor'un sürekli sorun çıkararak gereksiz bir varlık olarak görülmesine kadar varmıştır. Şato romanında ise, bir ailenin otoritenin isteklerine boyun eğmeyen kızları nedeniyle, sistemin bütün araçları tarafından dışlandığını, ötekileştirildiğini görmekteyiz. Otoriteye boyun eğmedikleri için dışlanan, ötekileştirilen bu aileye bütün köy halkının yüz çevirmiştir. Ailenin mallarına el konulmuş, aile bireyleri işlerinden atılmıştır. Sistem kendisine karşı gelenleri maddi ve manevi her türlü zorluğa mahkum etmiştir.

Ceza Sömürgesi öyküsü ise bir ölüm makinesi bağlamında kurgulanmış olsa da, tüketim kültürünün ya da meta fetişizmi çerçevesinde oluşan yabancılaşmanın, kişileri götüreceği nihai sonucu anlatmaktadır. Öyküdeki

subayın varlığı, tüketim kültürünün etkisindeki kişilerde olduğu gibi sahip olduğu nesneye bağlıdır. Subay kendisini, tıpkı tüketim çağı bireyinin sahip olduğu nesnelere göre kendisini ya da başkalarını değerli bulması gibi, ancak ölüm makinesinin varlığında değerli bulmaktadır. Bu öykü, bireyin kendisini bütünleştirdiği sistem için herşeyi yapabileceğini hatta kendisini bile yok edecek duruma gelebileceğine işaret etmektedir.

İkinci varsayımımız bağlamında, Dava romanında Josef K.'nın, Ceza Sömürgesi öyküsünde ise mahkumun keyfi ve adaletsiz kararların muhatabı olduklarını görürüz. Kararlar keyfidir çünkü muhatabına açıklanmaz. Dava'da Josef K.'nın suçu zaten hiç belirtilmez, Ceza Sömürgesi'nde ise mahkum Fransızca bilmediği için ve otorite tarafından açıklamaya gerek görülmediği için suçunu bilmemektedir. Bilinmeyen bir suç için ölüme mahkum edilen ve öldürülen Josef K.'ya ve sadece görev başında uyuduğu için idamla cezalandırılan mahkuma yönelik alınan kararlar ise adaletsizdir. Adaletsizliğin göstergesi olan suç ile ceza arasındaki orantısızlık bu kurguların göze çarpan özellikleridir.

Ulaşılamayan bürokrasinin ya da bürokrasi nedeniyle ulaşılamayan otoritenin egemen olduğu Dava ve Şato romanları bize, gerekli kişi ya da kurumların ancak temsilcilerinin temsilcileri ile görüşebilen mücadeleci fakat yenilen kahramanları aracılığı ile kararların ve kurumların keyfiliğini ve adaletsizliğini bir kez daha göstermektedir. İlgili kişilere ulaşmak sürekli daha alt kademe görevliler aracılığı ile engellenmektedir. Hatta Şato romanı ilgili kişilerle sıradan insanların konuşamayacağını bütün köy halkına, otorite tarafından içselleştirildiğinin bir göstergesidir. Ve roman boyunca sistemin taşıyıcısı olan köy halkı, bu durumu, aksinin kesinlikle mümkün olmadığı görüşü ile, bir yabancı olan K.'ya da benimsetmeye çalışır.

Büyük Çin Setti öyküsü içerisinde anlatılan mesel ise imparatorluk çerçevesinde kurgulanan otoritenin ya da bürokrasinin, hem yukardan aşağı hem de aşağıdan yukarıya yarattığı iletişimsizliği göstermektedir. İletişimsizliğin temeli, mimari bir yapının labirent benzeri karmaşıklığının

kurgusu ile bürokratik engellerde bulunmaktadır. Öyle ki öykü içerisinde anlatılan meselde, bizzat imparatorun kendisi bile iletişimsizliğinin temeli olan bürokratik engellerin hakim olduğu bu sistemi yenememektedir.

Mimarinin ve mekanın, bireylerin gözünde otoriteyi yüceleştirmek için kullanılmasına yönelik oluşturduğumuz üçüncü varsayımımız bağlamında Dava romanında karşımıza iki örnek durum çıkmaktadır. İkisinde de karşılıklı yürütülebilecek bir iletişim anında otoritenin temsilcileri olan jüri üyeleri yukarıda dururken, Josef K. ise aşağıda durmaktadır. Aynı mekan içerisinde alt üst ilişkisi kurulması Değişim romanında da vardır. Gregor, çalışanları ile konuşurken hep yukarıda olmaya özen gösteren patronundan bahseder. İkili ilişkilerinden yukarıda olmaya, tepeden bakmaya önem veren bir patron karşımıza çıkmaktadır. Şato romanında ise mimari, zaten sadece mimarisi ile varlığını gösteren otoritenin ulaşılamazlığı ve yine köyün yukarısında olan konumu üzerine kurgulanmıştır.

Büyük Çin Setti öyküsü ise mimarinin psikolojik anlamda, insanlık tarihinde aslında nasıl önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Ancak bu öyküde mimari hem otoriteye başkaldırışın bir aracı olarak hem de otoritenin yüceltilmesi için kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Babil Kulesi miti bağlamında inşa edildiği ima edilen Büyük Çin Setti ile insanlar, otoriteye mimari aracılığı karşı çıkarken, öykü içerisindeki meselde sergilenen imparatorluk sarayının ya da mekanının sınırsızlığının vurgusu, otoritenin mimari aracılığı ile kendisini yüceltmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu öyküde, mimari aracılığı ile otorite kendisini yüceleştirdiği gibi, mimari yapının sahip olduğu karmaşıklık ilkesi, halkın ya da kişilerin gözünü korkutarak otoriteyi koruma amacında da taşımaktadır.

Sonuç olarak, tezin bütün bölümlerinde göstermeye çalıştığımız sistem karşısında özgürlüğünü ve özgünlüğünü korumaya çalışan bireyin mücadelesinin sonunun nasıl olacağına yönelik sorunun cevabına Kafka'nın metinleri açısından da bakacak olursak, cevabın karamsar olduğunu söyleyebiliriz. Karamsarlık hakimdir, çünkü böceğe dönüşen Gregor

kendisine yaşama alanı bulamaz ya da böceğe dönüşen Gregor'a ailesi bile yaşama alanı tanımaz. Şato romanında K. ne kadar uğraşsa da köyde kendine yaşama alanı bulamaz. Dava romanında Josef K. suçunu bile öğrenmeden öldürülür. Yargı öyküsünde Georg babasının, otoritenin öl emrine teslim olur. Ona da yaşama alanı sunulmamıştır.

Bütün bu karamsar tablolarına rağmen Kafka, böceğe dönüştüğünü uyandığı an fark eden Gregor gibi ya da tutuklandığını yeni uyandığı sıra da öğrenen Josef K. gibi, en azından uyananların olduğunu bize göstermektedir. Kafka metinlerinde sadece uyanmak kalanlara değil, Dava'da ve Şato'da olduğu gibi mücadele edenlere de rastlarız. Ve bence de önemli olan, olması gerekeni göstermek değil, üzeri gittikçe örtülen, doğalmış gibi sunulan 'olanın' gerçeklerini göstermektir.

Bu incelemeler bize göstermektedir ki, yarattığı kurgular çerçevesinde içinde yer aldığı sistemin gerçeklerini göstermeye çalışan Franz Kafka, olması gereken hakkında hiçbir şey söylememiş gibi gözükse de yanlış olanı göstererek zaten çok şey söylemiştir. Marksist anlayışın düşünsel ürünlere bakış açısını yerle bir eden, birey psikolojisinin en temel özellikleri ile şekillendirilmiş Kafka metinleri, kişiler arasındaki iletişimsizliğe ve kişilerin kurumlarla olan iletişimsizliğe bakarken ya da sistemin ve iktidarın kişiler üzerindeki etkisini, otoritenin kişileri etkilemek için kullandığı yolları incelerken kurgusal anlamda ele alınabilecek en önemli yapıtlar arasında yer almaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLARKitaplar

- ADLER Alfred, Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji, çev. Dr. Halis Özgü, İstanbul:Hayat Yayınları, 2002.
- ADLER Alfred, Yaşama Sanatı, çev. Kamuran Şipal, 8.b., İstanbul: Say Yayınları, 2004.
- ALTHUSSER Louis, İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları, çev. Alp Tümertekin, 1.b., İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- ALVER Füsün, Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı, İstanbul: Der Yayınları, 2003.
- ARON Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, çev. Korkmaz Alemdar, 5.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2004.
- ATABEK Nejdet ve DAĞTAŞ Erdal, Kamuoyu ve İletişim, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, 1998.
- AYTAÇ Gürsel, Genel Edebiyat Bilimi, 1.b., İstanbul: Say Yayınları, 2003.
- BAUMAN Zygmunt, Parçalanmış Hayat, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BENJAMIN Walter, Pasajlar, çev. Ahmet Cemal, 4.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2002.

- BERGER Arthur Asa, Kitle İletişiminde Çözümleme Yöntemleri, çev. Murat Barkan ve diğerleri, 2.b, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Yayını, 1996.
- BOTTOMORE Tom, Frankfurt Okulu, çev. Ahmet Çiğdem, 2.b., Ankara: Vadi Yayınları.
- BOZDOĞAN Sibel, Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, 1.b., İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 2002.
- BUDAK Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, 2.b., Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- CALLINICOS Alex, Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış, çev. Yasemin Tezgiden, 1.b., İstanbul: İletişim Yayınları.
- CANETTI Elias, Kitle ve İktidar, çev. Gülşat Aygen, 2.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- CANETTI Elias, Öbür Dava Kafka'nın Felice Mektupları Üzerine, çev. Kamuran Şipal, 2.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Haziran 2000.
- DELLALOĞLU Besim F., Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum, 1.b., İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1995.
- ERDOĞAN İrfan ve ALEMDAR Korkmaz, Öteki Kuram Kitle İletişiminde Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Ankara: Erk, 2002.
- FISCHE John, Popüler Kültürü Anlamak, çev. Süleyman İrvan, 1.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları / Ark, 1999.
- FORDHAM Frieda, Jung Psikolojisinin Ana Hatları, çev. Aslan Yakıner, 5.b., İstanbul: Say Yayınları.

- FOUCAULT Michel, Toplumunu Savunmak Gerekir, çev. Şehsuvar Aktaş, 2.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- FOUCAULT Michel, Özne Ve İktidar, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, 2.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- FOUCAULT Michel, İktidarın Gözü, çev. Işık Ergüden, 1.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- FOUCAULT Michel, Hapishanenin Doğuşu, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, Temmuz 1992.
- FREUD Sigmund, Kitle Psikolojisi, çev. Kamuran Şipal, 2.b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- FREUD Sigmund, Psikanaliz Üzerine, çev. A. Avni Öneş, 13.b., İstanbul: Say Yayınları, Kasım 2002.
- FREUD Sigmund, Totem ve Tabu, çev. K. Sahir Sel, 3.b., İstanbul: Sosyal Yayınları, 2002.
- FREUD Sigmund, Uygarlık Toplum Ve Din, çev. Dr. Emre Kapkın, 1.b., İstanbul: Payel Yayınevi, Mayıs 2004.
- FROMM Eric, İnsan Bilgisi ve Hümanist Planlama, çev. Acar Doğangün, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1998.
- FROMM Erich, Freud Düşüncesinin Büyüklüğü Ve Sınırları, çev. Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2004.
- FROMM Erich, Hayatı Sevmek, çev. Dr. Ali Köse, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2004.

- FROMM Erich, Sevmeye Sanatı, çev. Murat Batmankaya 1.b., İstanbul: Say Yayınları, 2004.
- FROMM Erich, Sevginin Ve Şiddetin Kaynağı, çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, 6.b., İstanbul: Payel Yayınevi, Şubat 1994.
- GASSET Ortega Y., Kitlelerin Ayaklanması, çev. Koray Kardeşahin, 1.b., İstanbul: Babil Yayınları, 2003.
- GASSET Ortega Y., Tarihsel Bunalım Ve İnsan, çev. Neyire Gül Işık, İstanbul : Metis Yayınları, 1992.
- GIRARD Rene, Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebi Yapıda Ben ve Öteki, çev. Arzu Etensel İldem, 1.b., İstanbul: Metis Yayınları, Nisan 2001.
- GÖZE Ayferi, Siyasi Düşünceler Tarihi, İstanbul:İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.
- HOFFER Eric, Kesin İnançlılar, çev. Erkil Günur, 8.b., İstanbul: İm Yayınevi, 2005.
- HORKHEIMER Max, Akıl Tutulması, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- HORKHEIMER Max ve ADORNO Theodor W. , Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar 2 ,Çev. Oğuz Özügül, 1.b., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996.
- JUNG Carl Gustav, Keşfedilmemiş Benlik, çev. Barış İlhan ve Canan Ener Sılay, İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999.
- KAFKA Franz, Değişim, çev. Kamuran Şipal, 8.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Kasım 2004.

- KAFKA Franz, Şato, çev. E. Murat Cengiz, 1.b., İstanbul: Oda Yayınları, Ağustos 2004.
- KAFKA Franz, Dava, çev. Kamuran Şipal, 10.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Eylül 2003.
- KAFKA Franz, Ceza Sömürgesi, çev. A. Turan Oflazoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- KAFKA Franz, Babama Mektup, çev. Kamuran Şipal, 2.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Kasım 2002.
- KAFKA Franz, Sevgili Felice'ye Mektuplar, çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Gün Yayıncılık, 2004.
- KAFKA Franz, Sevgili Milena, çev. Adalet Cimcoz, 10.b., İstanbul: Say Yayınları, 2002.
- KAFKA Franz, Ottla'ya ve Ailesine Mektuplar, çev. Kamuran Şipal, 3.b., İstanbul: Cem Yayınevi, Nisan 2001.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, Yeni İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş, 10.b., İstanbul : Evrim Yayınevi.
- KEJANLIOĞLU D.Beybin, Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya, 1.b., Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- KIŞLALI Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, Ankara: İmge Kitabevi, 4. bs., Ekim 1994.
- Le BON Gustave, Kitleler Psikolojisi, çev. Yunus Ender, İstanbul: Hayat Yayınları, 1997.

- LELEDAKIS Kanakis, Toplum ve Bilinçdişı, 1.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- LUHMANN Niklas, Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi, çev. Medeni Beyaztaş, 1.b., İstanbul: Bakış Yayınları, 2002.
- MARX Karl, 1844 Elyazmaları Ekonomi Politik Ve Felsefe, çev. Kenan Somer, 1.b., y.y., Sol Yayınları, Temmuz 1976.
- MARX, ENGELS; Karl ve Friedrich, Alman İdeolojisi (Feuerbach) Materyalist ve İdealist Anlayışların Karşıtlığı, y.y., Sol Yayınları, Aralık 1976.
- MILLS C.Wright, Toplumbilimsel Düşün, çev. Ünsal Oskay, 1.bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Şubat, 1979.
- OKTAY Cemil, Siyasal Sistem Ve Bürokrasi, İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- ÖZBEK Meral, Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- ÖZTÜRK Hüseyin, Sosyolojik Yansımalar, 1.b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2002.
- RITZER George, Toplumun Mcdonaldlaştırılması, çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- RITZER George, Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- REUCHLIN Maurice, Psikoloji Tarihi, çev. Tanju Göçgöl, 1.b., İstanbul : Gelişim Yayınları, Şubat 1975.
- SARUP Madan, Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, çev. A. Baki Güçlü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/ Ark, 1997.

- SCHULTZ Duane P. ve SCHULTZ Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay, 2.b., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- SKINNER Ouentin, Çağdaş Temel Kuramlar, çev. Ahmet Demirhan, 2.b., Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- SLATTER Phil, Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi Marksist Bir Yaklaşım, çev. Ahmet Özden, 1.b, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1998.
- SMITH Philip, Kültürel Kuram, çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu, 1.b., İstanbul: Babil Yayınları, 2005.
- SÖZEN Edibe, Söylem Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite, 1.b., İstanbul: Paradigma Yayınları, Kasım 1999.
- TEBER Serol, İnsanın Hiçleşme Serüvenine Giriş Politik Psikoloji Notları, İstanbul: Papirüs Yayınları, Temmuz 2001.
- TEKELİOĞLU Orhan, Michel Foucault ve Sosyolojisi, 1.b., Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1991.
- TURA Saffet Murat, Freud'dan Lacan'a Psikanaliz, 3.b., İstanbul: Kanat Kitap, Nisan 2005.
- WEBER Max, Protestanlık Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Zeynep Arıoba, 2.b., İstanbul: Hil Yayın, Haziran 1997.
- WEBER Max, Sosyoloji Yazıları, çev. Taha Parla, 6.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- YAVAŞGEL Emine, Siyasal İletişim Kavramlar ve Ardındakiler, 1.b., Ankara: Babil Yayınları, 2004.

- YILMAZ Aytekin, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, 1.b., Ankara: Vadi Yayınları.

- ZIZEK Slavoj, *Yamuk Bakmak*, çev. Tuncay Birkan, 1.b., İstanbul: Metis Yayınları, Mayıs 2004

Makaleler

- ARIK M. Bilal, *Medya ve Kültür Çalışmaları Kapsamında Kültürel Çalışmalar Ekolüne Bir Bakış*, Metin Işık (ed.), *Medyada Yeni Yaklaşımlar*, 1.b., Konya: Eğitim Kitabevi, 2004

- CANPOLAT Nesrin, *Bilginin Arkeologu Michel Foucault, 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar Kadife Karanlık*, İstanbul: Su Yayınları, 2003.

- HALL Stuart, "Kültür, Medya Ve İdeolojik Etki", Mehmet Küçük (der. ve çev.), *Medya İktidar İdeoloji*, 2.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları / Ark, 1999.

- LUHMANN Niklas, *Avrupa Akliliği*, G. Robinson ve J. Rundell (der.) *Tahayyül Gücünü Yeniden Düşünmek*, çev. Ertuğrul Başer, 1.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

- VAN DIJK Teun A., "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", Mehmet Küçük (der. ve çev.), *Medya İktidar İdeoloji*, 2.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları / Ark, 1999.

Dergi

- ÇALIŞKAN Koray, *Kapital ve Disiplin*, *Birikim Dergisi*, 90, Ekim 1996.

- MUTMAN Mahmut, *Kriz ve Değer: 21. Yüzyılın Eşiğinde Kapitalizm ve İdeoloji*, *Toplum ve Bilim*, 63, Bahar 1994.

Internet

- www.geocities.com
- www.mimarlarodasi.org

ÖZGEÇMİŞ

Ebru Gürhan 1981 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaöğretimini İstanbul Davutpaşa Lise'sinde 1998 yılında, lisans eğitimini de 2002 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı.

Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü burslu öğrencisidir.

